

ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ГО «НАУКОВИЙ КЛУБ «СОФУС»

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

Міжнародний науковий журнал

Заснований у 2013 році

Випуск 4

2020

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

Міжнародний науковий журнал

Заснований у 2013 році
Виходить до 4 разів на рік

Випуск 4. 2020
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919>

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

Співзасновники: Львівський торговельно-економічний університет, Подільський державний аграрно-технічний університет, ГО «Науковий клуб «СОФУС»

Головний редактор:

Барна М.Ю. – д.е.н., доцент (Україна)

Заступник головного редактора:

Іванишин В.В. – д.е.н., професор (Україна)

Виконавчий редактор:

Семенишена Н.В. – д.ф., доцент (Україна)

Відповідальний секретар:

Сидорук Б.О. – д.е.н., с.н.с. (Україна)

Випусковий редактор:

Сава А.П. – д.е.н., с.н.с. (Україна)

Редакційна колегія:

Андрейків Т.Я. – д.ф., доцент (Україна)

Анісіч З. – д-р н., професор (Сербія)

Барроз Р. – професор (Іспанія)

Білан Ю. – д.ф., (Польща)

Васильців Т. – д.е.н., професор (Україна)

Куцик В.І. – д.ф., доцент (Україна)

Куцик П.О. – д.ф., професор (Україна)

Лупак Р.Л. – д.е.н., доцент (Україна)

Рагуз І.В. – д-р, професор (Хорватія)

Семак Б. – д.е.н., професор (Україна)

Семенишена Н.В. – д.ф., доцент (Україна)

Ясінецька І. – д.е.н., професор (Україна)

Мовний редактор: Гуменюк І.І. – д-р ф., перекладач (Україна)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського торговельно-економічного університету
(протокол № 06 від 29.12.2020 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого ЗМІ
КВ № 21695-1595Р від 24.11.2015 р.*

*Журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
згідно наказу МОН України № 409 від 17.03.2020 р. (економічні науки: спеціальності
051 Економіка, 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 073 Менеджмент,
076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність)*

Журнал індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах: Advanced Science Index (ASI), The Cite Factor, The Global Impact Factor (GIF) (IF - 0,676), International Society for Research Activity (ISR AJIF), The Journals Impact Factor, PIHЦ, ResearchBib, Directory of abstract indexing for journals (DAIJ), InfoBase Index (IF -3,3), Index Copernicus (ICV 2019 – 71,84), MIAR (ICDS - 0,3), Academia.edu, Scribd, The Electronic Journals Library, Universitätsbibliothek Leipzig (EZB), Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Service (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR) database, Pak Academic Search WZB, WorldCat, EconBiz.

Адреса редакції:

ГО «Науковий клуб «СОФУС», Україна, 46027, м. Тернопіль, а/с 553. тел. +38 (098) 787-81-47.

E-mail: ijournal.ed@gmail.com. web: www.ed.pdatu.edu.ua

Відповідальність за оригінальність (плагіат) тексту наукової статті, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації несуть автори наукових праць. Точки зору авторів публікацій можуть не співпадати з точкою зору редколегії збірника. Передрук та переклад статей дозволяється лише за згодою редакції та автора.

© Львівський торговельно-економічний університет,
Подільський державний аграрно-технічний університет,
ГО «Науковий клуб «СОФУС», 2020
© Економічний дискурс, 2020

LVIV UNIVERSITY OF TRADE AND ECONOMICS
STATE AGRARIAN AND ENGINEERING UNIVERSITY IN PODILYA
SCIENTIFIC CLUB «SOPHUS»

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

THE ECONOMIC DISCOURSE

International scientific journal

Founded in 2013

Issue 4

2020

THE ECONOMIC DISCOURSE

International scientific journal

Founded in 2013
Periodicity: up to 4 times a year

Issue 4. 2020
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919>

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

Founders: Lviv University of Trade and Economics, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Scientific Club «SOPHUS»

Editor in Chief:

Marta Barna – Dr.sc.(Economics), Assoc. Professor (Ukraine)

Associate Editor:

Volodymyr Ivanyshyn – Dr. sc. (Econ), Professor (Ukraine)

Executive Editor:

Natalia Semenyshena – PhD, Assoc. Prof. (Ukraine)

Responsible Secretary:

Borys Sydoruk – Dr.sc.(Economics), Senior Researcher (Ukraine)

Managing Editor:

Andriy Sava – Dr.sc.(Economics), Senior Researcher (Ukraine)

Editorial Board:

Tetyana Andreikiv – PhD in Econ., Assoc. Prof. (Ukraine)

Petro Kutsyk – PhD., Professor (Ukraine)

Zoran Anišić – Dr., Professor (Serbia)

Ruslan Lupak – Dr.sc.(Economics), Assoc. Prof. (Ukraine)

Rafael Hernandez Barros – Professor (Spain)

Ivona Vrdoljak Raguz – Dr., Professor (Croatia)

Yuriy Bilan – Dr. (Poland)

Bogdan Semak – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Taras Vasylytsiv – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Natalia Semenyshena – PhD in Econ., Assoc. Prof. (Ukraine)

Valentyna Kutsyk – PhD in Econ., Assoc. Prof. (Ukraine)

Iryna Yasinetska – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Language Editors: **Iryna Humeniuk** – Ph.D. in Philology (Ukraine)

*Recommended for publication by Academic Council
Lviv University of Trade and Economics
(protocol # 06, from 12.29.2020)*

*State registration
KB № 21695-1595P reissued 11.24.2015.*

*The journal is included in category "B" of the List of scientific professional publications of Ukraine
by order MES of Ukraine #409 from 03.17.2020. (economic sciences: specialties
051 Economic, 072 Finance, banking and insurance, 073 Management,
076 Entrepreneurship, trade and exchange activities)*

The journal is indexed in international directories and scientometric databases: Advanced Science Index (ASI), The Cite Factor, The Global Impact Factor (GIF) (IF - 0,676), International Society for Research Activity (ISRAJIF), The Journals Impact Factor, PIHL, ResearchBib, Directory of abstract indexing for journals (DAIJ), InfoBase Index (IF -3,3), Index Copernicus (ICV 2019 – 71,84), MIAR (ICDS - 0,3), Academia.edu, Scribd, The Electronic Journals Library, Universitätsbibliothek Leipzig (EZB), Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Service (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR) database, Pak Academic Search WZB, WorldCat, EconBiz.

Editorial Office:

Scientific club «SOPHUS», Ukraine, 46027, Ternopil, box 553. tel. +38 (098) 787-81-47.
E-mail: ijournal.ed@gmail.com. web: www.ed.pdatu.edu.ua

Responsibility for originality (plagiarism) the text of the article, the accuracy of facts, quotations, statistics, proper names, place names and other information, as well as the fact that the materials do not contain data that can't be open publication are the authors of scientific papers. The opinions of the authors of publications may not coincide the views of the editorial board of the collection. Reprint and translation of articles is allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© Lviv University of Trade and Economics,
State Agrarian and Engineering University in Podilya,
Scientific Club «SOPHUS», 2020
© The Economic Discourse, 2020

З М І С Т

Економіка

Бруханський Руслан МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ	7-14
Варченко Ольга ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ АГРОПРОДОВОЛЬНОГО РИНКУ	15-26
Гоголь Інна ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	27-33
Градовий Василь КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ	34-42
Дерлиця Андрій СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ	43-54
Марченко Тетяна, Охота Віталій СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇН В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	55-63
Наливайко Тарас ЕВОЛЮЦІЙНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР УПРАВЛІННЯ	64-74
Півторак Анна КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ	75-84
Пришляк Катерина ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРЕНДНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ	85-96
Сидор Галина, Вербіцька Інеса, Савків Уляна ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ФІНАНСУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	97-103
Фінанси, банківська справа та страхування	
Жаворонок Артур, Марич Аліна ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	104-110
Пуцентейло Петро, Уніят Людмила, Чорна Неля ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА	111-127
Менеджмент	
Козяр Наталя ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ	128-136
Irena Svydruk CREATIVE APPROACHES TO THE MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF A PANDEMIC CRISIS	137-145
Підприємництво, торгівля та біржова діяльність	
Свиноус Надія ІНВЕСТИЦІЇ, ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	146-154
Шупик Сергій МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	155-162
Відомості про авторів	163-166

C O N T E N T

Economics

Ruslan Brukhanskyi THE MODEL OF MARKET VALUE FORMATION OF LAND RESOURCES	7-14
Olha Varchenko FORMATION OF AGRICULTURAL MARKET MONITORING SYSTEM	15-26
Inna Gogol MAIN FACTORS OF FORMATION AND METHODS OF IMPLEMENTATION OF MARKETING STRATEGY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	27-33
Vasyl Hradovyi KEY DIRECTIONS OF ENERGY SAVING IN AGRICULTURE	34-42
Andrii Derlytsia PUBLIC PRODUCTION AND INSTITUTIONAL MECHANISM OF FUNCTIONING OF BUDGETARY INSTITUTIONS	43-54
Tetiana Marchenko, Vitalii Okhota CURRENT TRENDS IN ENSURING THE COMPETITIVENESS OF COUNTRIES IN THE GLOBAL ECONOMY	55-63
Taras Nalyvaiko EVOLUTIONARY DETERMINATION OF ORGANIZATIONAL MANAGEMENT STRUCTURES	64-74
Anna Pivtorak CONCEPTUAL BASES OF IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF STATE LABOR MARKET REGULATION IN RURAL AREAS	75-84
Kateryna Pryshliak THE ECONOMIC REGULATION OF RENTAL LAND RELATIONS IN THE AGRICULTURAL SECTOR	85-96
Halyna Sydor, Inesa Verbitska, Uliana Savkiv INTRODUCTION OF FOREIGN EXPERIENCE OF FINANCING GENERAL SECONDARY EDUCATION	97-103

Finance, banking and insurance

Artur Zhavoronok, Alina Marych THEORETICAL FUNDAMENTALS OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE NATIONAL ECONOMY	104-110
Petro Putsenteilo, Liudmyla Uniiat, Nelia Chorna INVESTMENT AND INNOVATION SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT	111-127

Management

Natalya Kozyar ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF INVESTMENT ACTIVITY MANAGEMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE	128-136
Irena Svydruk CREATIVE APPROACHES TO THE MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF A PANDEMIC CRISIS	137-145

Entrepreneurship, trade and exchange activities

Nadiya Svytnous INVESTMENTS AS A MEANS OF REPRODUCING OF THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	146-154
Serhiy Shupyk METHODOLOGICAL APPROACHES TO STRATEGIC PLANNING FOR THE DEVELOPMENT OF DAIRY CATTLE BREEDING AT AGRICULTURAL ENTERPRISES	155-162
Information about the authors	163-166

ЕКОНОМІКА

ECONOMICS

Бруханський Руслан. Модель формування ринкової вартості земельних ресурсів. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 7-14.

DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-1>

УДК 332.6
JEL Classification Q15

Бруханський Руслан

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку
та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу

Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

E-mail: r.brukhanskyi@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9360-1109

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Анотація

Вступ. В сучасних умовах актуальною залишається проблема визначення оптимальної ринкової вартості земельних ділянок. Адекватна оцінка землі являє собою одну з найважливіших умов нормального функціонування і розвитку економіки і суспільства.

Методи. Для досягнення поставленої мети використано метод теоретичного узагальнення, системного аналізу і синтезу; логіко-історичний метод; інституціональний підхід; методи абстрагування та формалізації.

Результати. Проаналізовано тенденції розвитку ринку земель в Україні, сформульовано основні шляхи земельної реформи в контексті розбудови національної економіки. Розкрито основні функції земель сільськогосподарського призначення, проаналізовано існуючу методику оцінки якості земельних ресурсів та визначено її доцільність в умовах нової моделі розвитку аграрної економіки. Розглянуті питання проведення різних видів оцінки земель в Україні, особливу увагу приділено грошовій оцінці сільськогосподарських угідь. Висвітлено актуальність моделювання процедури експертної оцінки земельних ділянок.

Перспективи. Перспективними напрямками подальшого дослідження є удосконалення методики оцінки земельних ресурсів та визначення її доцільності в умовах нової моделі розвитку аграрної економіки.

Ключові слова: оцінка землі, нормативна грошова оцінка, експертна грошова оцінка, сільськогосподарські угіддя.

Вступ.

Земельна реформа в умовах розвитку ринкової системи господарювання в Україні сприяє підтримці конкурентного стану її економіки, створює суспільний лад та формує клас земельних власників. Її кінцевою метою має стати формування цивілізованого ринку землі, що є невід'ємною частиною економіки будь-якої розвиненої держави. Оцінка земель є основою повноцінного

функціонування землі як природного ресурсу, запровадження платного землекористування та ринку землі.

Незважаючи на велику кількість досліджень оцінки земельних ресурсів, однозначного визначення сутності оцінювання землі немає. Тож актуальним є визначення сутності оцінки земель та розрахунок вартості земельних ресурсів як основи економічного регулювання земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Особливості становлення й розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення розглянуто в працях таких вітчизняних вчених, як: О. Гуторов, Г. Гуцуляк, Й. Дорош, В. Заяць, П. Саблук, В. Месель-Веселяк, А. Третьяк, М. Федоров та ін. Питанням нормативної грошової оцінки земель присвячені праці відомих вітчизняних фахівців: Ю. Палехи, Ю. Дегтяренко, М. Лихогруда, Ю. Манцевича.

Мета.

Метою статті є дослідженні основних функцій ринку земельних ресурсів та обґрунтування ринкової ціни земельної ділянки,

Методологія дослідження.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання і системний підхід до предмета дослідження. У процесі дослідження використовувалися загальнотеоретичні методи наукового пізнання, абстрактно-логічний, системного аналізу і синтезу, економіко-математичного моделювання – для розрахунку вартості сільськогосподарських земель

Результати.

В Україні земельна реформа розпочалася в 1990-х роках. Поступово із розвитком ринкових відносин в Україні, земля стає товаром, а отже має мати свою ринкову вартість. Тому створення ринку землі з урахуванням попиту на землю має великі перспективи для розвитку. На ринку земель здійснюються різні операції у сфері володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, тому важливим питанням є оцінка землі. Залучення земель в узаконені ринкові відносини стимулює ділову та інвестиційну активність, підвищує ефективність їх використання.

Сутність ринку земельних ресурсів розкривається через функції, які вони виконують:

- регулювання, яка полягає в тому, що ринок землі приводить у відповідність платоспроможний попит і пропозицію землі за допомогою механізму цін, визначає напрями перерозподілу земель між аграрною сферою та іншими галузями економіки;
- стимулювання, що проявляється у спонуканні ринком землекористувачів до зниження витрат виробництва продукції за рахунок здійснення додаткових капіталовкладень, спрямованих на покращення якості землі;
- розподілу, що забезпечує перерозподіл доходів окремих землевласників за допомогою механізму цін і зумовлює соціальне розшарування суспільства за доходами;
- контролю над привласненням земель, скороченням витрат на придбання земельних ділянок;
- ціноутворення, яка проявляється в процесі здійснення ринкових операцій із землею у тому випадку, коли на основі збалансування попиту і пропозиції землі здійснюється остаточне визначення її ціни;
- інформування, що надає продавцям і покупцям земельних ділянок інформацію стосовно попиту, пропозиції та ціни на землю, а також допомагає суб'єктам ринку порівняти своє становище зі становищем їх конкурентів;
- інтеграції, яка передбачає, що ринок землі об'єднує всіх його учасників в одне ціле, сприяє

формуванню єдиного економічного простору у сфері земельних ресурсів як на рівні окремої держави, так і на наддержавному рівні [1].

Земля, як і будь-який інший економічний актив, повинна бути достовірно оцінена. Потреба достовірної оцінки земель зумовлюється необхідністю включення вартості земельних ділянок як активів в економічний оборот та підготовкою до формування ринку цих земель. Саме це дасть змогу врахувати весь потенціал сільськогосподарських підприємств.

У науковій літературі спостерігаються різні визначення поняття «оцінка земель».

В законі України «Про оцінку земель» економічна оцінка земель – це оцінка землі як природного ресурсу і засобу виробництва та як просторового базису в суспільному виробництві за показниками, які детально характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та доходність з одиниці площі [2].

М. Г. Ступень оцінку землі розуміє як єдиний процес визначення порівняльної цінності земель за природною та економічною родючістю та їх місцезнаходженням [3].

Відповідно до методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [4] бонітування ґрунтів й економічна оцінка земель є інформаційною базою для нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та повинна проводитись не рідше ніж один раз у п'ять–сім років [2].

Основним економічним механізмом плати за землекористування та основою регулювання земельних відносин під час оподаткування та укладання цивільно-правових угод і включається до єдиної системи державного земельного кадастру є грошова оцінка земель. Згідно з новим Земельним кодексом грошова оцінка земельних ділянок залежно від призначення та порядку проведення може бути нормативною й експертною.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок згідно із законом, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, а також при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель [2].

Експертна оцінка використовується під час здійснення цивільно-правових угод щодо земельних ділянок [2].

Загальні засади проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок наступні [5]:

- проводиться на основі трьох методичних підходів (капіталізація чистого операційного або рентного доходу; зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок; урахування витрат на земельні поліпшення);

- використовується підхід, який забезпечується найбільш повною інформацією про об'єкт оцінки;

- передбачає визначення ринкової або іншого виду вартості об'єкта;

- об'єктами є земельні ділянки або їх частини;

- об'єкт розглядається як вільний від покращень та придатний для найбільш ефективного використання;

- проводиться на ділянках усіх категорій земель.

На формування ринкової вартості земельних ресурсів впливають такі чинники, як: розташування земельної ділянки, ринкова кон'юнктура, державне регулювання ринку землі (рис. 1.) [6].

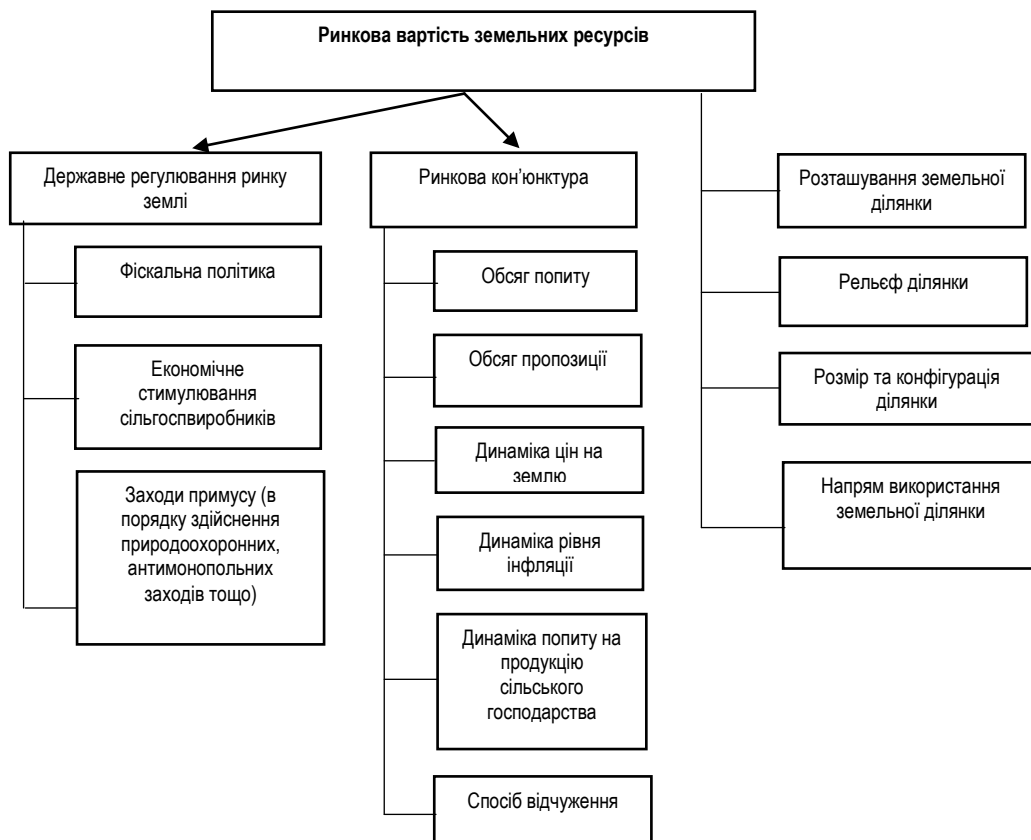

Рис. 1. Модель формування ринкової вартості земельних ресурсів*

*Джерело: сформовано автором на основі [6].

Земельним кодексом України [2] передбачено розподіл земель на дев'ять категорій за основним цільовим призначенням та пріоритетність земель сільськогосподарського призначення. Враховуючи різноманітність земель, їх функції та призначення на сьогоднішній день затверджені дві методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [4].

Регулювання відносин, пов'язаних з платністю землекористування, здійснюється Земельним кодексом України [7], Законом України «Про оцінку землі» [2], Законом України «Про плату за землю» [8], Законом України «Про оренду землі» [9]. Закон України «Про плату за землю» регулює питання оплати за використання земель сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення, встановлює пільги по платі, визначає порядок справляння оплати і використання цих коштів. Формами плати за використання землі є земельний податок, орендна плата і нормативна ціна землі.

Земельним податком обкладаються земельні ділянки, надані юридичним особам і громадянам у власність, постійне (безстрокове) користування або довічне успадковане володіння [10].

Створення бази для оподаткування земельних ділянок – це основна сфера використання кадастрової вартості земель, яку визначають в результаті державної кадастрової оцінки.

Державна кадастрова оцінка сільськогосподарських угідь проводиться за єдиною для країни методикою.

В даний час кадастрова оцінка знову утворених земельних ділянок визначається шляхом множення середнього для муніципального району значення питомого показника кадастрової вартості земель сільськогосподарського призначення на площу земельної ділянки [5].

Такий підхід до визначення кадастрової вартості знову утворених земельних ділянок досить усереднює їх вартість і обмежує права власників. В результаті, завищений розмір земельного податку та орендної плати.

Тому, необхідно змінити існуючий механізм визначення кадастрової вартості знову утворених земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Суть оцінки, цінності землі характеризується такими категоріями, як: якість і кількість, що є формами відображення і ступенями пізнання родючості ґрунтів. Оскільки родючість ґрунтів – це результат дії природних процесів і людської діяльності, то і під час оцінки ґрунту (землі) потрібно відображати діалектичну єдність та відмінності між природною й економічною родючістю ґрунтів.

Середньозважений сукупний ґрунтовий бал з урахуванням ґрунтових різновидів, в межах знову утворених земельних ділянок, пропонуємо розраховувати за формулою:

$$B_{c.z} = \sum_{j=1}^n S_j B_j / S_{z.o.}, \quad (1)$$

де n – кількість ґрунтових різновидів;

$B_{c.z}$ – середньозважений сукупний ґрунтовий бал;

j – індекс ґрунтового різновиду, $j = 1, 2, \dots, n$;

S_j – площа ґрунтового різновиду j -го виду, га;

B_j – сукупний ґрунтовий бал ґрунтового різновиду j -го виду;

$S_{z.o.}$ – загальна площа знову утвореної земельної ділянки, га.

Ціну середньозваженого сукупного ґрунтового бала з урахуванням ґрунтових різновидів можна визначати за формулою:

$$P_c = C_k / B_c, \quad (2)$$

де P_c – ціна одного середньозваженого сукупного ґрунтового бала з урахуванням ґрунтових різновидів;

C_k – середнє значення питомого показника кадастрової вартості земель сільськогосподарського призначення в муніципальному районі, грн / га;

B_c – середньозважений сукупний ґрунтовий бал з урахуванням ґрунтових різновидів в межах колишнього колгоспу.

Середнє значення питомого показника кадастрової вартості земельних ділянок пропонуємо визначати за формулою:

$$C_{kc} = P_c \times B_c \quad (3)$$

Розрахункова кадастрова вартість знову утворених земельних ділянок з урахуванням ґрунтових різновидів визначається за формулою:

$$P_k = C_k \times S_{z.o.}, \quad (4)$$

де P_k – розрахункова кадастрова вартість знову утворених земельних ділянок з урахуванням ґрунтових різновидів, грн.

На основі кадастрової вартості визначається сума земельного податку, який є місцевим податком, що формує дохідну базу муніципальних бюджетів.

Ставки земельного податку вводяться в дію нормативно-правовими актами представницьких органів місцевого самоврядування і не можуть перевищувати 0,3% від кадастрової вартості відносно земель сільськогосподарського призначення та

сільськогосподарського використання.

Сума земельного податку з урахуванням ґрунтових різновидів залежить від кадастрової вартості і розраховується за формулою:

$$P_z = (P_k \times 0.3) / 100 \quad (5)$$

На сучасному етапі земельної реформи особлива роль відводиться розвитку орендних земельних відносин. Орендні відносини є однією з форм використання земельних ресурсів. Оренда дозволяє вирішити ряд завдань щодо раціонального і економічно доцільного використання земель.

Грошова оцінка земель і державний земельний кадастр – це дві нерозривно пов'язані між собою категорії. З одного боку, грошова оцінка земель є однією із складових державного земельного кадастру, а з другого – дані державного земельного кадастру служать інформаційною базою для проведення грошової оцінки земель.

На основі даних державного земельного кадастру про нормативну грошову оцінку земель проведено порівняльний аналіз нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь відповідно до загальнонаціональної (всукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення станом на 1.01.2018 року та 1.01.2021 р. Дані відображені на рис. 2.

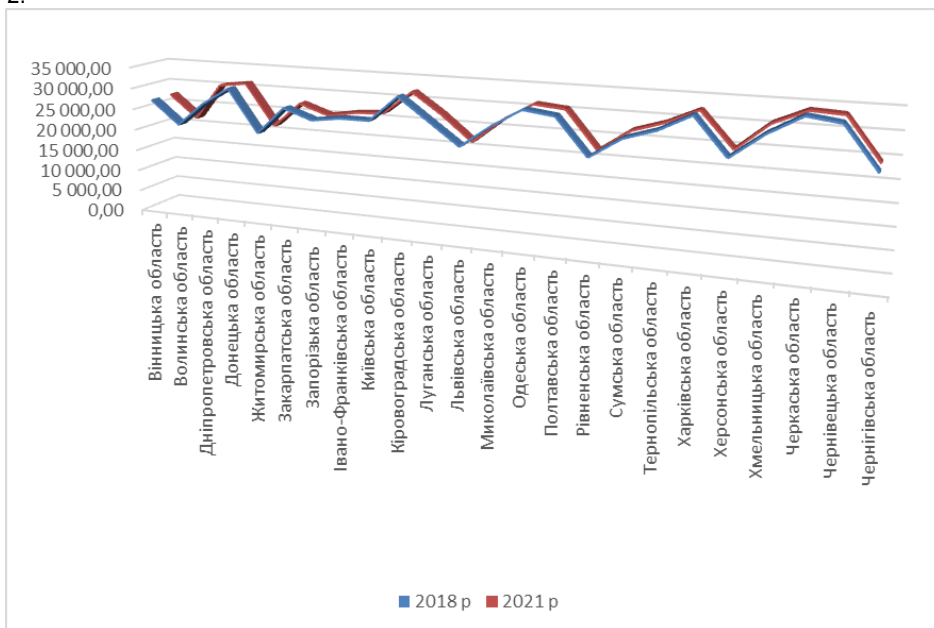

Рис. 2. Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення станом на 01.01.2018 та 01.01.2021 рр.*

*Джерело: розраховано автором за даними Держгеокадастру.

Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення використовується для визначення розміру податку та орендної плати і вона підлягає індексації.

Тому, державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру щороку за індексом споживчих цін за попередній рік розраховує величину коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки земель, на який індексується нормативна грошова оцінка земель і земельних ділянок на 1 січня поточного року.

Розрахунок здійснюється за формулою:

$$K_i = I / 100, \quad (6)$$

де K_i – коефіцієнт індексації;

I – індекс споживчих цін за попередній рік.

Якщо індекс споживчих цін перевищує 115 відсотків, такий індекс застосовується із значенням 115, відповідно до Податкового кодексу України [10].

Значення коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки земель і земельних ділянок за 2020 рік, становить 1,0.

Висновки і перспективи.

На основі проведених досліджень можна зробити висновок, що проведення оцінки земель зумовлене практичною необхідністю суспільства у застосуванні її даних для організації раціонального та ефективного використання земель. Доцільність та практичне визначення оптимального рівня ціни земельної ділянки дозволяє регулювати ринкову ціну і стимулювати населення до раціонального використання земель, створювати основу для формування фінансово-економічної бази, економічно впливати на регулювання ринкових земельних відносин.

Основним напрямом для проведення подальших наукових досліджень є визначення ринкової ціни сільськогосподарських земель та удосконалення розрахунку кадастрової вартості земельних ділянок.

Список використаних джерел

1. Савчин О. Я. Суть, структура і функції ринку земельних ресурсів. URL: <http://intkonf.org/savchin-oya-sut-struktura-i-funktsiyi-rinku-zemelnih-resursiv>. (дата звернення: 15.10.2020).
2. Закон України «Про оцінку земель». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text>. (дата звернення: 15.10.2020).
3. Ступень М. Г., Гулько Р. Й., Залуцький І.Р. Оцінка земель: [навч. посіб.] ; за ред. М. Г. Ступеня. Львів: Новий світ. 2000, 2005. 308 с.
4. Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213-95-п>. (дата звернення: 15.10.2020).
5. Кучеренко Є. І., Анопрієнко Т. В., Аналіз сучасного стану кадастрової оцінки земельних ділянок. Система обліку інформації. 2016. Вип. 1. С. 94-99. (in Ukr.).
6. Дивнич А.В. Формування ринкової вартості земельних ресурсів сільськогосподарського призначення. *Технологический аудит и резервы производства*. 2012. №1(13). С. 38-43.
7. Земельний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>. (дата звернення: 15.10.2020).
8. Закон України «Про плату за землю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2535-12#Text>. (дата звернення: 15.10.2020).
9. Закон України «Про оренду землі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>. (дата звернення: 15.10.2020).
10. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. (дата звернення: 15.10.2020).

Статтю отримано: 16.10.2020 / Рецензування 28.11.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Ruslan Brukhanskyi

Doctor of Economics, Professor, Head of Department
Department of accounting, economical and legal maintenance of agroindustrial business
West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine

E-mail: r.brukhanskyi@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9360-1109

THE MODEL OF MARKET VALUE FORMATION OF LAND RESOURCES

Abstract

Introduction. In modern conditions, the problem of determining the optimal market land value remains relevant. The adequate land valuation is one of the most important conditions for the proper functioning and the economy and society development.

Methods. The following methods are used to achieve this goal, theoretical generalization, system analysis and synthesis; logical and historical method; institutional approach; abstraction and formalization.

Results. The tendencies of land market in Ukraine and the basic ways of the land reform in the context of the development of the national economy are formulated. Summary the main functions of agricultural land and analysed the existing methodology for assessing the quality of land resources and the definition of its viability in conditions of the new model of development of agrarian economy. Review the issues of different types of land evaluation in Ukraine, special attention is paid to the normative monetary evaluation of agricultural land. The urgency of modelling of land assessment expert procedure is shown.

Discussion. The perspective directions for further research are the improvement of the methodology for assessing land resources and determining its feasibility in the new model development of the agricultural economy.

Keywords: evaluation land, normative monetary evaluation, expert monetary evaluation, agricultural land.

References

1. Savchyn, O.Ya. Sut, struktura i funktsiyi rynku zemelnykh resursiv. Retrieved from <http://intkonf.org/savchin-o-ya-sut-struktura-i-funktsiyi-rynku-zemelnih-resursiv>.
2. Zakon Ukrainy «Pro otsinku zemel». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text>.
3. Stupen, M.H., Hulko, R.Y., & Zalutskyy, I.R. (2005). *Otsinka zemel* [Land valuation]. L'viv: Novyy svit.
4. Metodyka normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennya ta naselennykh punktiv. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213-95-p>.
5. Kucherenko, Ye.I., & Anopriyenko, T.V.(2016). Analiz suchasnoho stanu kadaastrovoi otsinky zemelnykh dilyanok [Analysis of the current state of cadastral assessment of land plots. Information accounting system]. *Systema obliku informatsiyi* [Information Accounting System], 1, 94-99. (in Ukr.).
6. Dyvnych, A.V. (2012) Formuvannya rynkovoyi vartosti zemelnykh resursiv silskohospodarskoho pryznachennya [Formation of the market value of agricultural land resources]. *Tekhnolohicheskyy audit i rezervy proizvodstva* [Technological audit and production reserves], 1(13), 38-43. (in Ukr.).
7. Zemelnyy kodeks Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
8. Zakon Ukrainy «Pro platu za zemlyu». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2535-12#Text>.
9. Zakon Ukrainy «Pro orendu zemli». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>.
10. Podatkovyy kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI; redaktsiya vid 01.08.2016 r. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

Received: 10.16.2020 / Review 11.28.2020 / Accepted 12.20.2020

Варченко Ольга. Формування системи моніторингу агропродовольчого ринку. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 15-26.

DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-2>

УДК 338.439.5-047.36
JEL Classification Q13, Q18

Варченко Ольга

аспірантка кафедри обліку і оподаткування
Білоцерківський національний аграрний університет
м. Біла Церква, Україна
E-mail: 1207olia@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3543-6926

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

Анотація

Вступ. В сучасних умовах особливої гостроти набувають проблеми неконтрольованої зміни клімату, що супроводжуються формуванням нових викликів суспільному добробуту. Зростання впливу людини на навколишнє середовище веде до збільшення кількості надзвичайних ситуацій, що супроводжуються раптовим різким погіршенням рівня життя великої кількості людей. Вони також потребують значних зусиль та фінансових ресурсів для мінімізації їх наслідків для суспільного добробуту. Резервні фонди у складі бюджетів неспроможні повною мірою забезпечити потребу у фінансових ресурсах на ліквідацію негативних зовнішніх ефектів, що ставить питання про пошук нових стабілізаційних інструментів для вирішення цих проблем.

Методи. Дослідження базується на використанні таких методів: монографічний – при формуванні мети та висновків дослідження; теоретичного узагальнення існуючих підходів до формування системи моніторингу у практиці провідних країн світу; загальнонаукові методи пізнання, такі як діалектичний метод, аналіз і синтез, індукція та дедукція, системний комплексний підхід при обґрунтуванні заходів щодо створення системи державного моніторингу агропродовольчого ринку.

Результати. Доведена необхідність створення системи моніторингу агропродовольчого ринку як інструменту досягнення його збалансованого розвитку шляхом оперативного реагування на зміни кон'юнктури ринку на основі прийняття обґрунтованих управлінських рішень на макро- та мікрорівнях. Визначено основні блоки системи моніторингу агропродовольчого сектору економіки, а саме: ресурсного потенціалу, ефективності виробничої діяльності та забезпеченості ресурсами; фінансових результатів; показників експортної активності; показники мікрозовнішнього середовища.

Обґрунтовано індикатори та джерела їх одержання, періодичність представлення інформації, що сприятиме досягненню вищого рівня інформованості всіх суб'єктів агропродовольчого ринку та підвищенню прибутковості виробників за рахунок виявлення нових ринків збуту, трансформації їх виробничої стратегії щодо гнучкої адаптації українських операторів до умов глобалізації.

Перспективи. Подальші наукові дослідження проблеми мають передбачати обґрунтування складових елементів інформаційно-аналітичного забезпечення системи моніторингу агропродовольчого ринку та систематизацію джерел його наповнення, узгодження їх формування на макро- та мікрорівнях.

Ключові слова: моніторинг, агропродовольчий ринок, кон'юнктура ринку, ємність, ціни (тарифи).

Вступ.

Сучасний агропродовольчий агропродовольчий сектор економіки України – один із стабільних, який демонструє зростаючу динаміку та історичні рекорди у виробництві окремих видів продукції. Водночас, агропродовольчий сектор маючи високий виробничий потенціал щодо формування товарної пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства неглибокого

рівня переробки на зовнішні ринки, характеризується критичною залежністю від іноземних поставок матеріально-технічних засобів виробництва. Очевидно, що така ситуація загострює питання нарощення доданої вартості у агропродовольчих ланцюгах, підвищення їх конкурентоспроможності та сталості як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках.

Пріоритетні напрями розвитку агропродовольчого ринку визначаються під впливом комплексу взаємопов'язаних глобальних екологічних, економічних та соціальних проблем, таких як: глобальні кліматичні зміни, зростання населення, погіршення продовольчої безпеки, скорочення виробничих ресурсів, деградація екосистеми, пандемія Covid-19, посилення інноваційної складової на всіх їх рівнях, розвиток переробки відходів, впровадження цифрових технологій та ін. [1-5]. Окрім цього, на сьогодні існує необхідність забезпечення високої прозорості функціонування агропродовольчих ланцюгів поставок як на макро- та мікрорівнях з позиції їх результативності щодо створення величини доданої вартості на кожному його учасником, так і в аспекті забезпечення дієвості інструментів державного регулювання та уникнення ситуації розбалансування кон'юнктури ринку за окремими видами продукції.

У зв'язку із цим постає необхідність у створенні системи моніторингу ринку агропродовольства на державному рівні як складової інфраструктури аграрного ринку, що сприятиме досягненню вищого рівня інформованості всіх суб'єктів ринку та підвищенню прибутковості виробників за рахунок виявлення нових ринків збуту, трансформації їх виробничої стратегії з урахуванням вимог ринку і виступає основним елементом забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери, а також сприяння адаптації українських операторів до умов глобалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Узагальнення наукової літератури дозволило встановити, що у вітчизняній практиці досліджуються питання формування системи моніторингу агропродовольчого ринку в аспекті збалансованості товарної пропозиції та попиту, цінових коливань [6; 7]. Однак поза увагою залишаються питання формування постійно діючої комплексної системи інформаційно-аналітичного забезпечення функціонування агропродовольчого ринку, яка б сприяла розробці та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень для всіх його суб'єктів. Тим більше, що зарубіжний досвід переконує про успішне формування таких елементів інфраструктури агропродовольчого ринку.

Так, у США функціонує Служба сільськогосподарського маркетингового сервісу (Agricultural Marketing Service (AMS)), яка є державною і перебуває в підпорядкуванні Міністерства сільського господарства США [8]. Завданням Служби є забезпечення всіх учасників аграрного ринку оперативною, точною і об'єктивною інформацією про поточний стан ринку (пропозиція, попит, ціни та тенденції їх розвитку, рух товарної продукції та ін.), на основі чого ухвалюються виражені маркетингові рішення.

В Україні подібної системи моніторингу агропродовольчого ринку не створено, формування інформаційного масиву даних здійснюється на основі використання різних джерел, значення яких є суперечливими і носять суб'єктивний характер.

Мета.

Метою статті є обґрунтування складових елементів системи моніторингу агропродовольчих ланцюгів поставок як інструменту інформаційно-аналітичного забезпечення оперативного прийняття управлінських рішень на різних рівнях управління, зокрема, з питань вжиття органами виконавчої влади заходів для раціонального поєднання саморегуляторних процесів та державного економічного регулювання аграрного та продовольчого ринків, створення умов для вільного доступу всіх учасників до необхідної інформації.

Методологія дослідження.

При проведенні дослідження використано відповідну систему методів: монографічний – при

формулюванні мети та висновків дослідження, результати якого знайшли відображення в статті. Метод теоретичного узагальнення результатів досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців використано при здійсненні критичного аналізу існуючих підходів до формування системи моніторингу у практиці провідних країн світу. При обґрунтуванні заходів щодо створення системи державного моніторингу агропродовольчого ринку, узгодженні інформаційного масиву на макро- та мікрорівнях при розрахунку показника доданої вартості та узагальненні висновків використано загальнонаукові методи пізнання, такі як: діалектичний метод, аналіз і синтез, індукція та дедукція, системний комплексний підхід.

Результати. Встановлено, що в нинішніх умовах глобалізації господарських зв'язків та інтеграції України в світову економіку для національного агропромислового комплексу особливої актуальності набуває створення дієвої системи державного регулювання, одним із складових елементів якої повинна стати система моніторингу створення вартості у агропродовольчих ланцюгах поставок. Вважаємо, що процес державного регулювання товароруку сільськогосподарської продукції та продовольства, а відповідно контролю за процесом формування доданої вартості доцільно розділити на ряд взаємозв'язаних стадій.

При цьому специфічні особливості суб'єкта, об'єкта і процесу управління призводять до того, що класична комбінація етапів управління в рамках концепції PDCA (планування-виконання-перевірка-коригування) реалізується в даному випадку в формі циклічного процесу, що включає шість стадій (рис. 1).

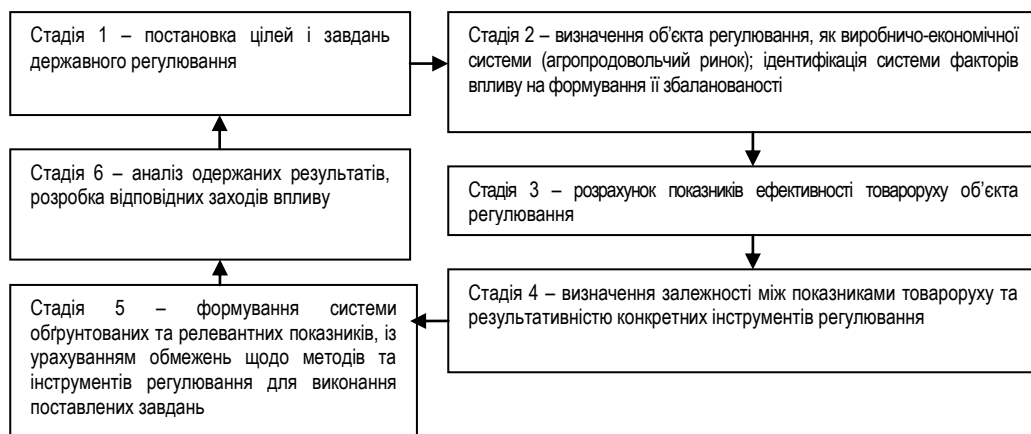

Рис. 1. Алгоритм державного регулювання агропродовольчого ринку*

**Джерело: власна розробка автора.*

Наведений на рис. 1 алгоритм передбачає на першій стадії визначення стратегічних цілей та завдань як в загальному для агропродовольчої системи, так й окремих продуктових ланцюгів; на другій стадії – формалізація опису стану об'єкта регулювання за допомогою системи економічних показників. Розрахунок показників на третій стадії дозволяє перейти до визначення залежності між показниками товароруку та результативністю конкретних інструментів регулювання, в якості яких виступають заходи державної підтримки виробництва і зовнішньоторговельного протекціонізму. Очевидно, що встановлення даних залежностей дозволяє сформувати систему релевантних показників, із урахуванням обмежень щодо методів та інструментів регулювання для виконання поставлених завдань, які здійснюються на п'ятій стадії алгоритму, а також оцінити результати, на основі яких здійснити комплекс коригувальних дій щодо підвищення дієвості інструментів державного регулювання ланцюгів вартості в агропродовольчому секторі економіки.

Вважаємо, що з метою забезпечення дієвості інструментів державного регулювання

необхідно їх перегляд здійснювати систематично, оскільки середовище функціонування ланцюгів вартості в агропродовольчому секторі знаходиться у мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищі. Систематичність проявляється у використанні певної групи даних на заключній стадії циклу управління та на першій стадії наступного циклу з метою внесення коригувань як в дії управлінців (інтенсивність регулювання, рівень підтримки і захисту внутрішнього ринку, структура використовуваних інструментів), так і в моделі залежностей, що використовуються для прогнозування наслідків прийнятих суб'єктом регулювання рішень [6].

У свою чергу, процес регулювання, як і будь-який процес управління станом об'єкта, на певному етапі вимагає для свого здійснення значного обсягу інформації про стан об'єкта регулювання, його зовнішнє і внутрішнє середовище. Дана інформація може бути отримана суб'єктом регулювання в процесі моніторингу зовнішнього і внутрішнього середовища суб'єкта агропродовольчого ланцюга. Однією з основних цілей моніторингу функціонування вітчизняного агропродовольчого комплексу є отримання системи даних, які полегшують вибір пріоритетів протекціоністської політики в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

Метою моніторингу є визначення наявності ресурсів в агропромисловому комплексі, потреби в додатковому залученні ресурсів і згладжування ефекту від наявності додаткових ресурсів у закордонних конкурентів. Досягнення зазначеної мети здійснюється через вирішення низки взаємопов'язаних завдань: здійснення порівняльного виробничо-господарського та фінансово-економічного аналізу вітчизняних виробників та іноземних постачальників; аналіз динаміки основних показників діяльності АПК України та основних імпортерів агропродовольчої продукції в нашу країну; аналіз актуальних і потенційних конкурентних переваг національних виробників та іноземних постачальників.

В якості вимог до базової системи факторів і показників, що визначають потребу національного агропродовольчого сектору економіки в дієвих інструментах державного регулювання, доцільно виділити наступні: обмеженість набору показників; відносна простота розрахунків; доступність даних для розрахунків; однозначна інтерпретація результатів; забезпечення максимальної інформативності; можливість практичного використання значень показників статистичної обробки; мінімальна тривалість лагів надходження і обробки даних.

Виходячи з цих вимог, нами обґрунтовано показники на макро- і мікрорівнях функціонування агропродовольчого сектору економіки (рис. 2).

Основні блоки представленої системи моніторингу включають такі показники: 1) ресурсного потенціалу; 2) ефективності виробничої діяльності та забезпеченості ресурсами; 3) фінансових результатів та їх використання економічними суб'єктами (національного аграрного сектору, іноземних постачальників в розрізі національної належності). Крім того, ряд показників макрозовнішнього середовища, не віднесених до основних блоків, зокрема, показники експортної активності іноземних виробників (4-й блок) виявляються досить інформативним для їх урахування в процесі формування економічної політики країни, а, отже, доцільно їх виділити в додатковому (четвертому) блоці показників. Показники мікрозовнішнього середовища (5-й блок), які впливають на формування протекціоністської політики, можна віднести до непрямих показників, які доповнюють показники внутрішнього середовища агропродовольчого сектору економіки і дозволяють в певній мірі прогнозувати динаміку їх зміни.

До першого блоку включено показники, які характеризують ресурсний потенціал суб'єктів господарювання на внутрішньому ринку, зокрема це індикатори рівня забезпечення національного агропродовольчого сектору основними виробничими ресурсами. Так, доцільно забезпечити моніторинг землезабезпеченості, рівня забезпечення трудовими ресурсами, основними фондами, інтенсивності заміни основних фондів, рівня інноваційності виробництва, екологічність та безпечність.

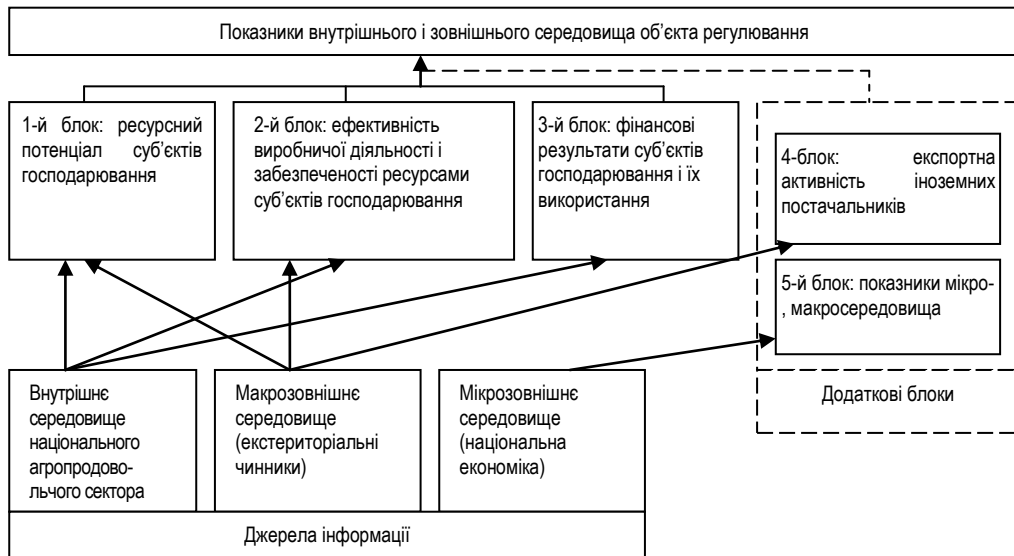

Рис. 2. Рівні формування масиву показників системи моніторингу агропродовольчого сектору економіки*

*Джерело: власна розробка автора.

До другого блоку віднесено найбільш важливі показники, які характеризують ефективність виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання: фондівіддача, фондо- і матеріаломісткість, норма прибутку, продуктивність праці, рівень рентабельності (в умовах наявного рівня захисту та підтримки і без такої).

Третій блок формують показники оцінки фінансових результатів та їх використання суб'єктами господарювання (національних та іноземних виробників агропродовольчої продукції, галузей агропродовольчого сектору): питома вага прибуткових (збиткових) національних учасників ринку в їх загальній кількості, розмір прибутку на одиницю затрат суб'єктів господарювання на внутрішньому ринку, норма накопичення прибутку.

Четвертий (допоміжний) блок формують показники, які прямо або опосередковано характеризують зовнішньоекономічної активності іноземних постачальників: обсяги імпорتنних поставок на внутрішній ринок та їх динаміка, кількість постачальників, динаміка числа заявок на використання квот на імпорт агропродовольчої продукції, кількість торговельних суперечок, кількість наукових і популярних (в засобах масової інформації) публікацій щодо політики протекціонізму.

П'ятий (допоміжний) блок формують показники виробництва і динаміки цін на пальне, електроенергію та інші елементи оборотних активів сільського господарства, які поставляються промисловістю; показники національного промислового виробництва і рівня цін на елементи основних засобів, які використовуються в сільському господарстві; показники наявності, структури і динаміки трудових ресурсів (власних і залучених з-за кордону) в національній економіці.

Оцінка та аналіз умов, які характеризують ринкову ситуацію в певний момент часу, тобто ринкової кон'юнктури, необхідні для ефективного регулювання функціонування агропродовольчого ринку. Дослідження кон'юнктури ринку агропродовольства зорієнтоване на визначення особливостей формування попиту та пропозиції, а також ступеня їх збалансованості.

Так, аналізуючи попит, необхідно брати до уваги такі фактори: середньодушкове споживання продуктів харчування; рівень самозабезпеченості населення; доходи населення; диференціація доходів населення; купівельна спроможність. У свою чергу, на пропозицію впливають свої, специфічні фактори, перш за все, розмір залучених у виробництво ресурсів і ступінь привабливості

виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства в порівнянні з іншими галузями економіки.

Аналіз пропозиції агропродовольчої продукції слід починати з аналізу обсягів її виробництва та імпорту, як на національному, а також і на регіональному рівні. Дослідження пропорційності ринку як співвідношення попиту і пропозиції має на увазі не тільки дослідження сформованої структури каналів розподілу сільськогосподарської продукції та продовольства, оцінку стану оптової та роздрібної торгівлі, визначення структури оптового і роздрібного обороту, а й співвідношення пропозиції на національному та зовнішньому агропродовольчому ринку в розрізі країн-експортерів й видів продукції.

У процесі структурування агропродовольчого ринку в його складі можна виділити дві первинних складових: ринок агропродовольства, тобто сільськогосподарської сировини, і ринок продовольчих товарів. В якості одного із способів адаптації учасників ринку до висококонкурентних ринкових умов є інтеграція як сільськогосподарських товаровиробників між собою (горизонтальна), так і з підприємствами харчової промисловості (вертикальна), що є важливим фактором зміни конкурентного середовища. Зазначені особливості, на нашу думку, роблять доцільним аналіз конкурентного середовища агропродовольчого ринку по ланцюгу додавання вартості – від ринку сільськогосподарської сировини і до ринку продовольчих товарів із високим ступенем переробки.

Одним з найбільш важливих показників, що становлять інформаційну базу процесу діагностики конкурентного середовища ринку, є ємність ринку, а також обсяг ринкового попиту. При визначенні місткості ринку сільськогосподарської сировини доцільно орієнтуватися на показники, отримані на основі даних про обсяги реалізації, що пов'язано, перш за все, з відносно низькою товарністю сільськогосподарського виробництва внаслідок значного внутрішньогосподарського споживання продукції. Щодо потенційної ємності агропродовольчого ринку, то її пропонується обґрунтовувати за кожним видом продовольства з урахуванням рекомендованих норм споживання [9].

В якості інформаційної бази системи показників моніторингу внутрішнього і зовнішнього середовища об'єкта регулювання ланцюгів вартості агропродовольства пропонується розглядати офіційні дані державної статистики в сфері сільського господарства України і Євростат та ФАОстат. Це дозволяє систематично і з високим ступенем оперативності відстежувати зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищі. Вважаємо, що здійснення моніторингу об'єкта регулювання в рамках запропонованого підходу допоможе підвищити ефективність системи регулювання формування та функціонування ланцюгів поставок агропродовольства, своєчасно забезпечивши її необхідною інформацією із урахуванням зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, а також соціально-економічних процесів для прийняття обґрунтованих управлінських рішень на національному рівні.

Запровадження системи моніторингу **агропродовольчого ринку** допомагатиме: *кращому обґрунтуванню цінових пропозицій та визначенню напрямів прибуткової торгівлі сільськогосподарською продукцією і продовольством; зміцненню позицій вітчизняних товаровиробників та підвищенню прибутковості реалізації сільськогосподарської продукції; вирівнюванню попиту і пропозиції на товари; стимулюванню просування сільськогосподарської продукції і продовольства до споживача; більш повній реалізації потенціалу зовнішньої торгівлі країни.*

Об'єктами моніторингу повинні стати: ціни на сільгосппродукцію та продовольство в розрізі видів продукції та регіонів України; споживчі ціни на основні види продовольства; ціни у ланцюгу просування товарів від виробника до споживача (наприклад, зерно – борошно – хліб) в розрізі видів продукції та регіонів України (зокрема, ціни у ланцюгу «товаровиробник – переробник – розподільча інфраструктура – оптова торгівля – роздрібна торгівля»); ціни на матеріально-технічні ресурси (техніка, дизпаливо, добрива, газ, електроенергія); ціни та тарифи на пов'язані послуги (транспортні, логістичні, брокерські, складські, митні, банківські, фінансові, страхові, включаючи державні адміністративні послуги на ліцензування, сертифікацію, дозволи та інші); вартості

фінансових інструментів (акцій, облігацій, деривативних контрактів, послуг форфейтінгу, факторінгу); складські запаси та резерви; використання бюджетних коштів в розрізі державних цільових програм та бюджетів регіонів України; зовнішньоекономічна діяльність в розрізі видів продукції та послуг.

Концептуальна схема роботи системи державного моніторингу агропродовольчого ринку повинна виглядати наступним чином. В районних управліннях агропромислового розвитку доцільно налагодити роботу інтеграторів моніторингу кон'юнктури цін на районному рівні, кожний з яких доцільно оснастити мобільним телефоном та комп'ютером, підключеним до електронних послуг мережі інформаційно-маркетингових центрів та мережі Інтернет.

Ці інтегратори повинні забезпечити введення регіональної інформації про ціни на товари та послуги у ланцюгу «товаровиробник – переробник – розподільча інфраструктура – оптова торгівля – роздрібна торгівля» в електронну систему моніторингу, тим самим забезпечуючи роботу в єдиній системі обміну електронною інформацією та весь спектр електронних послуг мережі інформаційно-маркетингових центрів (зокрема, електронну звітність, електронний документообіг, електронний цифровий підпис, електронне проведення торгових операцій тощо). Крім того, інтегратори моніторингу кон'юнктури цін надають учасникам ринку повний спектр послуг інтеграторів колективного доступу (ПКД) до мережі Інтернет (зокрема, комп'ютерне відправлення електронних документів та звітності, роздруківка та ксерокопіювання електронних документів, сканування, штрих кодування, комп'ютерні об'єднані комунікації тощо).

В головних управліннях агропромислового розвитку облдержадміністрацій інтеграторами регіонального рівня повинно здійснюватися попереднє узагальнення та структуризація моніторингової інформації по агропродовольчому ринку в розрізі регіону та її введення в інформаційно-аналітичну систему. В центральному офісі інтегратором на загальнодержавному рівні системи державного моніторингу агропродовольчого ринку, його відповідними підрозділами здійснюється узагальнення інформації в прийнятих електронних форматах, аналіз та структурування результатів моніторингу згідно вимог органів державного управління, які зацікавлені в отриманні даних моніторингу аграрного ринку.

Вважаємо, що функції інтегратора на загальнодержавному рівні полягають в наступному: координація роботи інтеграторів регіонального та районного рівнів; оброблення і систематизація даних моніторингу, що надходять від інтеграторів регіонального рівня та суб'єктів моніторингу; аналіз, прогнозування цінової ситуації на загальнодержавних та регіональних агропродовольчих ринках та поширення результатів моніторингу; передача даних моніторингу органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та суб'єктам моніторингу; формування і ведення бази даних системи моніторингу цін (тарифів) на загальнодержавному рівні; технічне і технологічне забезпечення робіт із здійснення моніторингу; розроблення методичних рекомендацій з питань проведення моніторингу; забезпечення навчання спеціалістів.

Функції інтегратора на регіональному рівні: збирання, оброблення і систематизація даних моніторингу, що надходять від інтеграторів районного рівня та суб'єктів моніторингу; передача даних моніторингу інтегратору на загальнодержавному рівні; аналіз, прогнозування цінової ситуації на регіональних аграрних ринках та поширення результатів моніторингу; формування і ведення бази даних системи моніторингу цін (тарифів) на регіональному рівні; технічне і технологічне забезпечення робіт із здійснення моніторингу.

Вважаємо, що метою проведення моніторингу цін (тарифів) на агропродовольчих ринках є дослідження динаміки розвитку процесів формування товарної пропозиції та попиту на регіональних та загальнодержавних агропродовольчих ринках, а також забезпечення органів державної влади і органів місцевого самоврядування оперативною інформацією щодо поточної та прогнозованої цінової ситуації на них, виявлення внутрішніх цінових диспропорцій.

Інформація для здійснення моніторингу надається суб'єктами моніторингу добровільно за письмовим або усним запитом інтеграторів електронним, телефонним, поштовим чи іншим видом

зв'язку, чи/або отримується при безпосередньому відвідуванні суб'єктів моніторингу посадовими особами інтеграторів, а також шляхом виставлення товарів і послуг, з метою реалізації, в мережі інформаційно-маркетингових центрів та Інтернет.

Проведення моніторингу цін (тарифів) на агропродовольчих ринках включає: відбір продукції (товарів, послуг) відповідно до визначеного Міністерством аграрної політики України Переліку аграрних та продовольчих ринків; відбір базових підприємств для проведення моніторингу; спостереження за цінами (тарифами) та періодичність збирання інформації для моніторингу; оброблення даних та поширення результатів моніторингу.

Список переліку видів продуктових ринків, на яких здійснюватиметься моніторинг цін (тарифів), повинен бути визначеним новоствореним Мінагрополітики. Для спостереження за цінами на відповідних аграрних ринках інтеграторами відбираються конкретні види товарів (продукції) з відповідними технічними параметрами, споживчими властивостями та якісними показниками. Відбір об'єктів моніторингу здійснюється інтеграторами шляхом складання переліків підприємств, ціни (тарифи) на продукцію (товари, послуги) яких підлягають моніторингу. Відібрані об'єкти моніторингу повинні переглядатися щороку.

Моніторинг цін (тарифів) на агропродовольчих ринках доцільно проводити з періодичністю та у визначені строки: щоденної інформації про обсяги закупівель продовольчого зерна для регіональних потреб та державних ресурсів; щоденної оперативної інформації про рівень середньозважених цін на м'ясо на продовольчих ринках; щоденної оперативної інформації про рівень цін на продукти переробки (скороченої); щотижневої оперативної інформації про рівень середньозважених закупівельних, оптово-відпускних цін на продукцію рослинництва; щотижневої оперативної інформації про рівень середньозважених закупівельних, оптово-відпускних цін на продукцію тваринництва; щотижневої оперативної інформації про рівень цін на продукти переробки (розширеної); щомісячного моніторингу про виробництво і реалізацію продукції рослинництва; щомісячного моніторингу про виробництво та реалізацію продукції тваринництва; щомісячного моніторингу про виробництво та реалізацію продукції харчової промисловості (розширеного).

Державна система моніторингу агропродовольчого ринку повинна передбачати добровільність надання суб'єктами господарювання інформації, необхідної для здійснення моніторингу на принципах безкоштовного розповсюдження інформації про продаж товарів і послуг в мережі інформаційно-маркетингових центрів та Інтернет.

Взаємін інтеграторами будуть надаватись суб'єктам господарювання послуги по безкоштовному розміщенню інформації щодо цін товарів і тарифів послуг у електронному вигляді та надаватись знеособлена інформація про поточні та прогнозовані ціни на місцевих, регіональних та загальнодержавному аграрних та продовольчих ринках, а також інша інформація про кон'юнктуру ринків, в якій вони будуть зацікавлені.

Суб'єкти господарювання отримують пряму економію витрат, пов'язаних із самостійним розміщенням пропозицій та попиту, збиранням цінової інформації та виставленням товарів і послуг на продаж в електронних системах, що призведе до скорочення маркетингових витрат та проведення операцій в глобальному вимірі. Побічна економія вбачається у підвищенні прибутковості за рахунок виявлення вигідних ринків збуту та прогнозування бізнесу. Доступність до інформації буде забезпечена шляхом розповсюдження оперативних даних моніторингу через засоби масової інформації, мережу Інтернет та інші засоби.

Впровадження програмного забезпечення державної системи моніторингу надасть можливість в автоматизованому режимі отримувати інформацію з відповідних баз даних державних органів влади для аналізу та прогнозування цінової ситуації на відповідних аграрних і продовольчих ринках.

Створення та впровадження системи моніторингу цін (тарифів) на агропродовольчих ринках підвищить дієвість державної політики в частині запобігання виникненню непередбачених кризових ситуацій на відповідних ринках; зменшить розбіжність цін у межах регіону, скоротить прояви

локального монополізму, сприятиме виходу на глобальні ринки.

Прийняття своєчасних та обґрунтованих урядових рішень щодо регулювання ринків та державної підтримки товаровиробників сприятиме підвищенню дієвості державної політики щодо запобігання виникненню непередбачених кризових ситуацій на окремих ринках, досягненню паритетності на окремих агропродовольчих ринків в результаті виявлення внутрішніх цінових диспропорцій, зменшенню вразливості економіки від «цінових шоків», зниженню рівня розбіжностей цін у межах регіону, скороченню проявів локального монополізму.

Для потенційних та кінцевих споживачів створення системи моніторингу сприятиме підвищенню поінформованості споживачів за рахунок поширення результатів моніторингу через засоби масової інформації (радіо, телебачення, Інтернет тощо), підвищення прозорості дій органів виконавчої влади, зниження можливості прояву ситуації дефіциту товарів.

Важливим індикатором функціонування агропродовольчого ринку є розрахунок показника доданої вартості на мікро- та макрорівні, що дозволяє оцінити результативність ланцюгів поставок агропродовольства. Актуальність даного посилюється в нинішніх умовах, оскільки передбачає впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності при веденні обліку у середніх, великих суб'єктах господарювання, що обумовлено як зовнішніми (забезпечення інтеграційних облікових процесів, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів економічних відносин на світовому ринку), так і внутрішніми (збільшення витрат на впровадження МСФЗ (міжнародних стандартів фінансової звітності), ринкової капіталізації за рахунок підвищення цінності продукту кожним учасником ланцюга поставок та прозорості діяльності підприємства) факторами.

Нині основним вартісним показником економічної діяльності господарюючого суб'єкта є прибуток. Відомо, що прибуток у бухгалтерському обліку має властивість представлення його у різних варіаціях: прибуток від реалізації, прибуток від основної діяльності, прибуток до оподаткування, оподатковуваний прибуток та ін. Водночас прибуток відображає тільки частину новоствореної вартості і, отже, показники формування і розподілу доданої вартості представляють важливу інформацію для підприємства, в якій зацікавлені держава та пов'язані з підприємством інші суб'єкти господарювання. Ця інформація розкриває результат товарно-грошових потоків між споживачами продукції і підприємством, з одного боку, і зовнішніми постачальниками та підприємством – з іншого, а також суми доходів, що залишається для розподілу між зацікавленими на підприємстві групами: персоналом, акціонерами, інвесторами і державою.

Виходячи з існуючої фінансової концепції, показник доданої вартості містить в собі величину валового доходу для оплати факторів виробництва, зазначених Дж. Кейнсом: дохід на вкладений капітал – прибуток, що розподіляється власникам (дивіденди), державі (податок на прибуток), до фондів накопичення і споживання, на амортизацію (фінансовий ресурс, звільнений від податків, що накопичується для відновлення необоротних активів); дохід власника земельної ділянки (земельна рента); дохід найманих працівників і підприємця (оплата праці, підприємницький дохід); частина доходу, що передається підприємцем на соціальні потреби (відрахування на соціальні потреби), та непрямі податки в складі ринкової ціни (ПДВ та акцизний збір).

Якщо на макрорівні обчислюється валовий внутрішній продукт, то на підприємстві, на нашу думку, слід визначати показник доданої вартості. Під доданою вартістю господарюючого суб'єкта слід розуміти грошовий вираз новоствореної живою працею виробничого колективу вартості випуску продукції, яка визначається як перевищення виручки від реалізації над спожитими при виробництві і реалізації матеріальними ресурсами і нематеріальними послугами сторонніх організацій.

Зазначимо, що можливі два варіанти отримання інформації про додану вартість, яка використовується при формуванні показника валового внутрішнього продукту: додана вартість визначається по галузях економіки; додана вартість визначається на рівні кожного підприємства. У даному випадку облік доданої вартості варто здійснювати наступними способами: а) на окремому бухгалтерському рахунку; б) розрахунковим шляхом. Вважаємо, що більш доцільним є другий

варіант. Маючи суму виручки за реалізовану продукцію і суму матеріальних витрат в результаті реалізації продукції, можна визначити додану вартість підприємства.

Нині фінансова звітність про витрати і результати виробництва виконує швидше обліково-контрольні, ніж аналітичні функції. У ній в повній мірі не розкривається рух ресурсів відтворення, а констатуються їх залишки. У такому вигляді вона не забезпечує досить повну інформацію користувачів для прийняття управлінських рішень на мікро- і макrorівнях. Отже, для вирішення проблеми вертикальної інтеграції необхідно звітну інформацію на мікрорівні поєднати з інформаційними потребами макrorівня.

Одним із напрямів удосконалення системи бухгалтерської звітності про витрати і результати виробництва з метою формування показника доданої вартості має стати: зміна порядку групування інформації для її отримання в розрізах, відповідних категоріях системи національних рахунків, зокрема, визначення випуску продукції методом «витрати-випуск» і витрат на виробництво продукції за економічними елементами; застосування фінансової концепції звітності, що містить інформацію про залишки, випуск, реалізацію готової продукції, витрати на її виробництво за економічними елементами і фінансові результати з метою оцінки фінансово-господарської діяльності підприємства та при складанні національних рахунків.

При наданні економічними суб'єктами бухгалтерської звітності, що відповідає вимогам СНР (виділення показника доданої вартості окремим рядком), з'явиться можливість оцінити внесок конкретної юридичної особи в загальну суму валового внутрішнього продукту. Розрахунок доданої вартості в суб'єктах господарювання необхідний з двох точок зору: по-перше, цей показник потрібен для економічного аналізу безпосередньо на підприємстві, а, по-друге, суцільне визначення доданої вартості в якості показника звітності на підприємствах стало б потужним інформаційним забезпеченням розрахунків показників СНР на макrorівні.

Висновки і перспективи.

Доведено, що на сьогодні існує необхідність в створенні системи моніторингу цін виробників сільськогосподарської продукції, цін на промислові товари, придбані сільськогосподарськими організаціями, цін у переробній сфері, тарифів у розподільчій інфраструктурі, а також споживчих цін на продовольчі товари, що дозволить виявити ступінь впливу окремих учасників ринку на рівень і динаміку цін кінцевої продукції.

Систематизовано основні блоки системи моніторингу агропродовольчого сектору економіки України: 1) ресурсного потенціалу, 2) ефективності виробничої діяльності та забезпеченості ресурсами; 3) фінансових результатів та їх використання економічними суб'єктами (національного аграрного сектору, іноземних постачальників в розрізі національної належності); 4) показників експортної активності іноземних виробників; 5) показники мікрозовнішнього середовища.

Визначено складові системи моніторингу агропродовольчого ринку на державному рівні, обґрунтовано індикатори та джерела їх одержання, періодичність надання інформації, що сприятиме досягненню вищого рівня інформованості всіх суб'єктів ринку та підвищенню ефективності їх учасників за рахунок відкриття нових ринків збуту, трансформації їх виробничої стратегії з урахуванням вимог ринку і виступає основним елементом забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери.

Подальші наукові дослідження проблеми мають передбачати обґрунтування складових елементів інформаційно-аналітичного забезпечення системи моніторингу агропродовольчого ринку та систематизацію джерел його наповнення, узгодження їх формування на макро- та мікрорівнях.

Список використаних джерел

1. Vermeulen S.J., Campbell B.M.; Ingram J.S.I. Climate Change and Food Systems. *Annu. Rev. Environ. Resour.* 2012, 37, 195–222.
2. IPES-Food. The New Science of Sustainable Food Systems: Overcoming Barriers to Food Systems Reform. URL: www.ipes-food.org/images/Reports/IPES_report01_1505_web_br_pages.pdf. (дата звернення:

25.10.2020).

3. WWW-UK. A 2020 Vision for the Global Food System. Report Summary. URL: http://assets.wwf.org.uk/downloads/2020vision_food_report_summary_feb2013.pdf. (дата звернення: 25.10.2020).

4. Ustundag A., Cevikcan E. Industry 4.0: Managing the Digital Transformation. Springer Series in Advanced Manufacturing.

5. Варченко О.О. Проблеми функціонування і напрями розвитку агропродовольчих ланцюгів в умовах посилення турбулентності. *Економіка та управління АПК*. 2020. №1. С. 18-28. URL: <https://econommeneg.btsau.edu.ua/uk/arhiv/ekonomika-ta-upravlinnya-apk-no1-202018-28>. (дата звернення: 25.10.2020).

6. Войчак Д.А. Підходи до моніторингу параметрів глобальної інфраструктури агропродовольчого ринку. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2015. Вип. 1 (1). С. 31-35.

7. Дудар В. Проблеми ціноутворення у розвитку агропродовольчого ринку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. Вип. 1. С. 67-75.

8. About AMS. Agricultural Marketing Service. URL: <https://www.ams.usda.gov/?page=AboutAMS&template=TemplateD>. (дата звернення: 25.10.2020).

9. Волкова І.М., Варченко О.М., Данкевич В.Є. Кон'юнктура та перспективи світових аграрних ринків: монографія. К.: Центр учб. літ-ри, 2013. 632 с.

Статтю отримано: 26.10.2020 / Рецензування 02.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Olha Varchenko

Postgraduate Student

Department of Accounting and Taxation
Bila Tserkva National Agrarian University

Bila Tserkva, Ukraine

E-mail: 1207olia@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3543-6926

FORMATION OF AGRICULTURAL MARKET MONITORING SYSTEM

Abstract

Introduction. In modern conditions, the problems of uncontrolled climate change, accompanied by the formation of new challenges to public welfare, are becoming especially acute. The growing human impact on the environment leads to an increase in the number of emergencies, accompanied by a sudden sharp deterioration in the living standards of a large number of people. They also require significant efforts and financial resources to minimize their impact on public welfare. Reserve funds in the budgets are not able to fully meet the need for financial resources to eliminate negative externalities, which raises the question of finding new stabilization tools for resolving these issues.

Methods. The study is based on the use of the following methods: monographic – in formulating the purpose and conclusions of the study; theoretical generalization of existing approaches to the formation of the monitoring system in the practice of the world's leading countries; general scientific methods of cognition, such as the dialectical method, analysis and synthesis, induction and deduction, systemic integrated approach in substantiating measures to create a system of state monitoring of the agri-food market.

Results. The need to create a system for monitoring the agri-food market as a tool to achieve its balanced development by responding quickly to changes in market conditions based on making reasonable management decisions at the macro and micro levels is proved. The main blocks of the monitoring system of the agro-food sector of the economy are identified, namely: resource potential, efficiency of production activities and availability of resources; financial results; indicators of export activity; indicators of the microenvironment.

Indicators and sources of their receipt, periodicity of information, which will help to achieve a higher level of awareness of all agri-food market participants and increase profitability of producers by identifying new markets, transformation of their production strategy for flexible adaptation of Ukrainian operators to globalization.

Discussion. Further scientific research of the problem should include substantiation of the constituent elements of information and analytical support of the agri-food market monitoring system and systematization of its filling sources, coordination of their formation at the macro and micro levels.

Keywords: monitoring, agri-food market, market conditions, capacity, prices (tariffs).

References

1. Vermeulen, S.J., Campbell, B.M., & Ingram, J.S.I. (2012). Climate Change and Food Systems. *Annu. Rev. Environ. Resour.*, 37, 195–222.
2. IPES-Food. The New Science of Sustainable Food Systems: Overcoming Barriers to Food Systems Reform. Retrieved from www.ipes-food.org/images/Reports/IPES_report01_1505_web_br_pages.pdf.
3. WWF-UK. A 2020 Vision for the Global Food System. Report Summary. Retrieved from http://assets.wwf.org.uk/downloads/2020vision_food_report_summary_feb2013.pdf.
4. Ustundag, A., & Cevikcan, E. *Industry 4.0: Managing the Digital Transformation*. Springer Series in Advanced Manufacturing.
5. Varchenko, O.O. (2020). Problemy funktsionuvannya i napriamy rozvytku ahroprodovolchych lantsiuhiv v umovakh posylennia turbulentsnosti [Problems of functioning and directions of development of agro-food chains in the conditions of strengthening of turbulence]. *Ekonomika ta upravlinnia APK* [Economics and management of AIC], 1, 18–28. [in Ukr.]. Retrieved from <https://economyenag.btsau.edu.ua/uk/arhiv/ekonomika-ta-upravlinnya-apk-no1-202018-28>.
6. Voichak, D.A. (2015). Pidkhody do monitorynhu parametriv hlobalnoi infrastruktury ahroprodovolchoho rynku [Approaches to monitoring the parameters of the global infrastructure of the agri-food market]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomika* [Bulletin of Odessa National University. Series: Economics], 1 (1), 31–35. [in Ukr.].
7. Dudar, V. (2013). Problemy tsinoutvorennia u rozvytku ahroprodovolchoho rynku [Problems of pricing in the development of the agri-food market]. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu* [Bulletin of Ternopil National Economic University], 1, 67–75. [in Ukr.].
8. About AMS. Agricultural Marketing Service. Retrieved from <https://www.ams.usda.gov/?page=AboutAMS&template=TemplateD>.
9. Volkova, I.M., Varchenko, O.M., & Dankevych, V.Ie. (2013). *Koniunktura ta perspektyvy svitovykh ahramykh rynkiv: monohrafiia* [Conjuncture and prospects of world agricultural markets: a monograph]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury.

Received: 10.26.2020 / Review 12.02.2020 / Accepted 12.20.2020

Гоголь Інна. Основні чинники формування та способи реалізації маркетингової стратегії сільськогосподарських підприємств. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 27-33.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-3>

УДК 339.138:631.11
JEL Classification M31

Гоголь Інна

к.е.н., асистент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Подільський державний аграрно-технічний університет
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: gogol-inna@meta.ua
ORCID: 0000-0002-2254-9200

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. Маркетингова стратегія підприємства окреслюється як засіб досягнення поставлених цілей та наукового способу управління діями суб'єктів господарювання з метою досягнення поставленої мети. Для успішного вирішення проблем розвитку будь-якого сільськогосподарського підприємства потрібна розробка маркетингових стратегій, які базуються на збільшенні ефективності діяльності підприємств та її покращення в майбутньому. Методика формування маркетингової стратегії відрізняється одна від одної, оскільки підприємства різні за розмірами і можливостями. Для кожного виду господарюючого суб'єкта потрібно обирати різні стратегії розвитку в залежності від виду виробленої продукції та специфіки сільськогосподарського виробництва, і тільки провівши поглиблений аналіз та вивіривши всі механізми впровадження даної стратегії, ми зможемо досягти позитивних результатів в майбутньому.

Методи. Під час проведеного дослідження та виконання поставлених завдань було використано такі основні методи дослідження: узагальнення (для формулювання теоретичних визначень і висновків); монографічний (для вивчення особливостей формування маркетингової стратегії підприємств); порівняння (для оцінки стану маркетингової діяльності підприємств); експертних оцінок (для визначення основних напрямів розробки маркетингової стратегії) та інші.

Результати. Розглянуто сутність і доведено доцільність використання маркетингових стратегій та розроблений алгоритм їх формування задля підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на основі спільної та сумісної взаємодії усіх структурних підрозділів підприємства. Сформовано уявлення про базові альтернативні стратегії, визначено основні способи їх формування та реалізації.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень концентруватимуться на проведенні аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств, які орієнтуються на маркетинг, на основі алгоритму формування маркетингових стратегій, зберігаючи баланс між короткостроковим ефектом і довгостроковою прибутковістю та рентабельністю.

Ключові слова: маркетинг, стратегія, підприємства, формування, чинники, методи.

Вступ.

Сільське господарство як в Україні, так і у всьому світі відіграє одну з найвпливовіших ролей в економіці. Процес формування ринку сільськогосподарської продукції неможливо уявити без використання маркетингових методів господарювання, які мають орієнтувати суб'єкти підприємницької діяльності на цільовий ринок і споживача. Маркетингова діяльність сільськогосподарського підприємства має гармонійно розвиватися та, в умовах нестабільності, мати розроблену стратегію виживання в цій ситуації, що забезпечує стабільне функціонування на ринку.

Однак, на шляху розвитку існує чимало перешкод, які стосуються насамперед недосконалої ринкової інфраструктури, а відсутність вдало спланованої системи маркетингу зменшує показники ефективності підприємства. Проведена оцінка рівня ефективності маркетингових стратегій в умовах ринку дасть змогу гнучко реагувати на зміни в сфері товарної, цінової, збутової, комунікаційної політики, вживати своєчасних заходів стосовно коригування стратегій, розробляти дієві управлінські рішення щодо стратегічного маркетингового планування, яке сприятиме підвищенню конкурентоспроможності підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемам агромаркетингової діяльності та побудови маркетингових стратегій у сільськогосподарських підприємствах присвячені праці І. Ансоффа, Л. Балабанової, Е. Бельтюкова, Д. Бейкера, П. Гайдуцького, Ф. Котлера, Н. Куденка та інших вітчизняних і зарубіжних учених. Підходи до формування маркетингової стратегії та визначення ефекту від її впровадження викладені в працях М. Асселя, Т. Дерев'янченка, О. Підлісної, М. Маліка, Т. Циби та інших учених, які зробили суттєвий внесок у розвиток теорії маркетингу, маркетингової діяльності підприємств і формування маркетингових стратегій.

Проте окремі питання в аспекті обґрунтування основних чинників формування та реалізації маркетингової стратегії сільськогосподарських підприємств розглянуті недостатньо, що й спонукало на проведення більш ґрунтовних досліджень у даній сфері.

Мета.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад розробки маркетингової стратегії сільськогосподарських підприємств із застосуванням алгоритму її формування з метою вибору альтернативного способу реалізації обраної стратегії підприємством.

Методологія дослідження.

Методологія дослідження ґрунтується на фундаментальних положеннях економічної теорії, основ маркетингу та принципів розробки маркетингової стратегії підприємства як засобу досягнення поставлених цілей та наукового способу управління діями суб'єктів господарювання з метою досягнення поставленої мети.

Під час проведеного дослідження та виконання поставлених завдань було використано такі основні методи дослідження: узагальнення (для формулювання теоретичних визначень і висновків); монографічний (для вивчення особливостей формування маркетингової стратегії підприємств); порівняння (для оцінки стану маркетингової діяльності підприємств); експертних оцінок (для визначення основних напрямів розробки маркетингової стратегії) та інші.

Результати.

При реалізації маркетингової стратегії корисно буде дотримуватися принципу спеціалізації, а не диверсифікації, щоб не отримати розпорошення ресурсів.

Для розробки маркетингової стратегії на всіх підприємствах проводять ґрунтовні ринкові дослідження на основі науково обґрунтованих принципів, а їхні результати використовують здебільшого для прийняття правильних управлінських рішень. Після цього підприємства розробляють маркетингові стратегії, де застосовують елементи маркетингу в проведенні товарної, цінової та збутової політики й укладанні угод на збут продукції.

Існує безліч означень наявних стратегій маркетингового розвитку організацій, які формують загальну маркетингову стратегію, проте зазначимо, що вони суттєво залежать від впливу факторів, які окреслюють їх перспективні напрями розвитку. Умовно всі маркетингові стратегії поділяють на такі групи: 1 – стратегії ринку; 2 – стратегії товару; 3 – стратегії ціноутворення, на основі яких виділяють основні типи маркетингових стратегій [11, с. 57].

Під час формування маркетингової стратегії підприємство має розглядати:

- а) стратегії для видів продукції та сегментів ринків;
- б) стратегії для елементів обраного маркетингового комплексу.

Пропонуємо підприємствам обрати за основу своєї діяльності базові стратегії, але передусім їх основним завданням має бути вибір такої маркетингової стратегії, способи реалізації якої мають альтернативу (рис. 1).

Рис. 1. Способи реалізації базових альтернативних стратегій*

*Джерело: розроблено на основі [1; 12, 8; 5].

У період формування ринкових відносин перед підприємствами України постає низка серйозних проблем як на рівні макросередовища (недосконалість законодавства, суперечливість ринкових реформ, незначний досвід на світовому ринку, недостатньо розвинена інфраструктура тощо), так і на рівні мікросередовища (низький рівень кваліфікації робітників і менеджерів, зменшення ролі маркетингової служби, невивчені ринки збуту та незадоволеність потреб населення, недостатнє використання земельних ресурсів, демографічні чинники, матеріально-технічне забезпечення тощо).

Проведений аналіз конкурентоспроможності підприємства допомагає керівництву вирішувати проблеми для її підвищення й спрямовувати зусилля на вдосконалення діяльності підприємства в руслі адекватної й придатної саме для нього стратегії. А вона має бути передусім орієнтована на логічно послідовні дії, що ґрунтуються на технічних розробках і вивченні всіх процесів розвитку підприємства, забезпечуючи задоволення потреб споживачів та отримання прибутку для підприємства. На нашу думку сільськогосподарські підприємства мають враховувати всі наявні чинники впливу на формування маркетингової стратегії (табл. 1).

Погоджуємося з думками М. Маліка й О. Нужиної, які характеризують конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств, як: «...здатність суб'єктів економічної діяльності пристосуватися до нових умов господарювання, використовувати свої конкурентні переваги, і перемагати в конкурентній боротьбі на ринках сільськогосподарської продукції та послуг, максимально ефективно використовувати земельні ресурси, якомога повніше задовольняти потреби покупця шляхом аналізу структури ринку і гнучко реагувати на зміну його кон'юнктури» [9, с. 7].

Таблиця 1. Головні чинники формування маркетингових стратегій в аграрній сфері*

Чинник	Вплив
Значний розрив між робочим періодом і кінцевим результатом	Створює специфічні умови для системи господарювання в цій галузі
Формування ринку аграрної продукції	Є важливим елементом ринкової економічної системи
Система маркетингової політики аграрних підприємств	Не досить чітко використовує маркетингові принципи
Сезонність виробництва сільськогосподарської продукції	Суттєво впливає на рух капіталу та ефективність використання землі
Підприємництво в сільському господарстві	Забезпечує ефективність вкладення коштів, рівень їх окупності
Великий розрив між робочим періодом і кінцевими результатами	Суттєво впливає на формування доходів працівників сільськогосподарських підприємств, оскільки стає відомим тільки після її реалізації
Розвиток сільськогосподарського виробництва	Має як спільні риси з процесом розвитку продуктивних сил суспільства в цілому, так і специфічні відмінності
Зв'язок економічного процесу відтворення із природним впливом	Агрмаркетингові функції підприємств повинні спиратися на їх двосторонню специфіку
Значний вплив на сільськогосподарське виробництво малоконтрольованих людиною умов	Маркетинг у цьому секторі економіки має враховувати підвищений рівень і багатосторонність ризиків

*Джерело: розроблено на основі [2; 5; 8].

Вважаємо, що організаційний підхід до маркетингової системи як особливої сфери управлінської діяльності в сільськогосподарських підприємствах, не досяг широкого застосування внаслідок низки причин, серед яких однією з основних є недостатнє забезпечення, а подекуди і відсутність спеціалізованих структурних підрозділів, які би повсякчас займалися аналізом ринкової ситуації та вивченням споживчих запитів для забезпечення збільшення обсягів реалізації (ці функції переважно розподіляються між керівниками інших структурних підрозділів підприємства) [5, с. 124]. Маркетингові служби формують ринкові та товарні стратегії (табл. 2), які ґрунтуються на типових базових стратегіях.

Таблиця 2. Маркетингові стратегії сільськогосподарських підприємств(у розрізі їх видів та характеристик)*

Товарна стратегія	Ринкова стратегія	Стратегія виживання (скорочення)
Стратегія вибору виробничого напрямку відповідно до спеціалізації	Удосконалення структури аграрного ринку сільськогосподарської продукції	Переглядається товарна політика відповідно до вимог ринку, щоб втриматися на ньому
Стратегія формування асортименту продукції та обсягів виробництва продукції	Стратегія просування сільськогосподарської продукції до споживача, використання реклами	Зміна фінансової діяльності, зменшення витрат, ефективне використання ресурсів та фінансів
Стратегія якості та кількості продукції відповідно до попиту	Стратегія ринкової конкуренції та ціноутворення	Удосконалення системи управління, передусім маркетингової служби

*Джерело: розроблено на основі [4; 5; 7; 10].

Переконані, що маркетинг у ринковому середовищі завжди є заключним етапом господарської діяльності, й від результатів його правильної організації залежить успіх як окремо взятого господарства, так і всієї аграрної сфери. У процесі своєї діяльності сільськогосподарські підприємства здійснюють продаж продукції та прагнуть спланувати свою діяльність так, щоб отримати максимум прибутків за мінімальних витрат.

Не можна не погодитися з думкою П. І. Гайдуцького, що «...діяльність в аграрній сфері завжди мала свої особливості і без раціональних маркетингових підходів неможлива задовільна робота жодного агропромислового підприємства» [6, с. 25].

Оскільки в наукових працях [2; 3; 13] недостатньо розглянуто проблеми формування

принципів і стратегій маркетингу, методичних підходів до маркетингового планування та реалізації маркетингових стратегій, рекомендуємо їх розробляти в запропонованій далі послідовності (рис. 2).

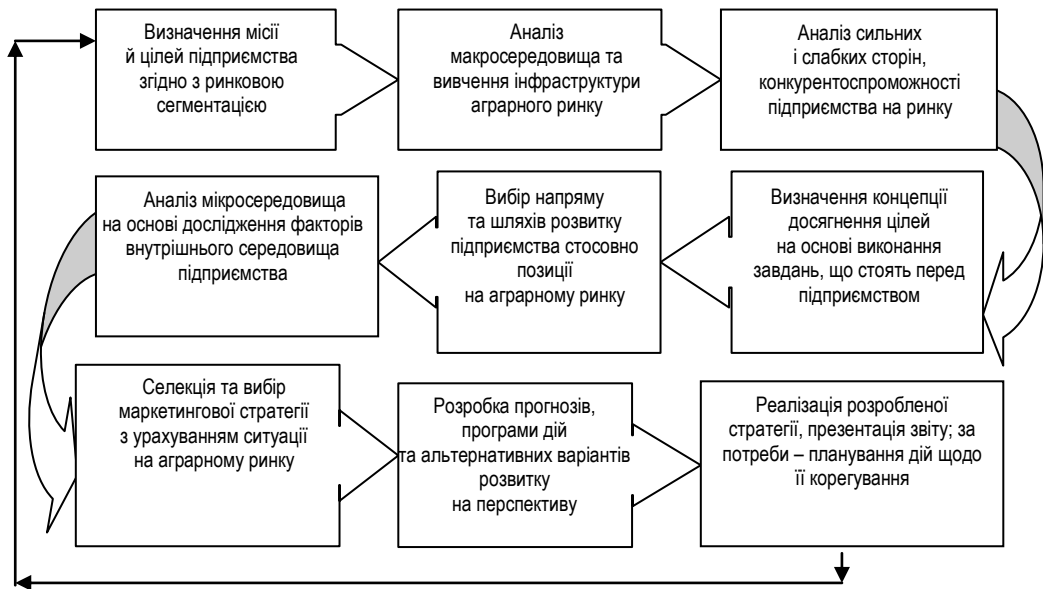

Рис. 2. Алгоритм формування маркетингової стратегії сільськогосподарським підприємством*

* Джерело: розроблено на основі власних досліджень.

У своєму розвитку підприємства мають спрямовувати зусилля на зростання результатів діяльності та орієнтацію на внутрішні й зовнішні напрями реалізації продукції, знаходячи прибутковіші ринки її збуту. Для реалізації цих завдань не обійтися без розробки вдалої стратегії та вибору однієї зі стратегічних альтернатив (див. рис. 2), що враховує всі особливості діяльності й визначає таку стратегію для підприємства, щоб не тільки вижити в світі бізнесу, а й мати змогу переорієнтувати агропромислове виробництво й реалізацію продукції на повне задоволення потреб, запитів та інтересів споживачів.

Становлення і розвиток агромаркетингу є одним із важливих складових і вкрай необхідних видів діяльності учасників аграрного ринку, бо саме впровадження маркетингового підходу в практичну діяльність сільськогосподарських товаровиробників стимулює більш оперативну адаптацію підприємства до ринкового середовища, забезпечуючи його конкурентоспроможність і сталий розвиток. Пропонуємо під час аналізу ефективності маркетингової стратегії підприємства концентрувати увагу на показниках, що характеризують прибутковість комерційної діяльності суб'єкта господарювання і його конкурентоспроможність.

Зауважимо, що для сільськогосподарських підприємств особливого значення при формуванні маркетингової стратегії набуває вплив обраної концепції, що має визначати ціну на продукцію, її асортимент та якість, напрям реалізації і вплив усіх узагальнюючих факторів на прийняття адекватних управлінських рішень. Зі зростанням конкурентної боротьби ефективно ведення господарської діяльності неможливе без застосування маркетингових підходів.

Існує багато видів стратегій підприємств, але, щоб розробити власну стратегію для підприємства, потрібно врахувати велику кількість чинників, динамічних у просторі й часі, що спричиняє низку проблем із визначення конкурентоспроможності підприємства. При цьому аналізують внутрішнє та зовнішнє середовища, сильні та слабкі сторони та здійснюють зважений

стратегічний вибір.

Висновки і перспективи.

За результатами проведених досліджень виявлено залежність успіху формування маркетингової стратегії від розробки певного алгоритму взаємодії параметрів із врахуванням усіх факторів впливу та способів реалізації стратегії. Проте, зважаючи на те, що сільське господарство суттєво залежить від факторів макро- та мікросередовища, маркетинг в аграрній сфері повинен мати широко розвинені інформаційну, комунікаційну, дослідницьку, збутову та інші маркетингові складові, які, залежно від форми господарювання, утворюють цілісну науково обґрунтовану маркетингову систему.

Перспективи подальших досліджень концентруватимуться на проведенні аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств, які орієнтуються на маркетинг, на основі алгоритму формування маркетингових стратегій; розробленні пропозицій методичного характеру у контексті формування маркетингової стратегії з метою обґрунтування рекомендацій щодо практичного її впровадження в діяльність сільськогосподарських підприємств.

Список використаних джерел

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление. Пер. с англ.; под ред. С. Г. Божук. 7-е изд. С-Пб.: Питер, 2007. 496 с.
2. Балабанова Л. В. Маркетинг : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання. Прес, 2004. 645 с.
3. Бельтюков Е. А. Некрасова Л. А. Выбор стратегии развития предприятия: учебн. пособ. Одесса: ОНПУ, 2002. 279 с.
4. Гайдучький П. І. Аграрний ринок : уроки і завдання. *Економіка АПК*. 2002. № 5. С. 3-5.
5. Гоголь І. А. Формування маркетингових стратегій сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2006. №12. С. 123–126.
6. Гайдучький П. І., Лобас М.Г. Приватизація власності в агропромисловому комплексі. К.: Агроінком, 1994. 208 с.
7. Дерев'яченко Т. Є. Маркетинговий аналіз кон'юнктури товарного ринку. *Маркетинг в Україні*. 2001. №3. С. 35-37.
8. Куденко Н. В. Стратегічний маркетинг : навч. посіб. К.: КНЕУ, 1998. 152 с.
9. Малік М. Й., Нужна А.О. Конкурентоспроможність аграрних підприємств : методологія і механізми : монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 270 с.
10. Підлісна О. А., Ткаченко Т. П. Підприємництво в українській ментальності. *Економіка : проблеми теорії та практики : зб. наук. пр.* 2004. Вип. 197. Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. С. 621-629.
11. Циба Т. Є., Сокур М.І., Баюра В.І. Маркетингове планування : навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 128 с.
12. David A. Aaker, Kumar V. , George S. Day Marketing Research (Hardcover). Willey; 9 edition. 2006. 792 p.
13. Kotler Philip, Nancy Lee. Marketing: Influencing Behaviors for Good. Housand Oaks, CA : SAGE Publications, 2008. 444 p.

Статтю отримано: 20.09.2020 / Рецензування 28.10.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Inna Gogol

Ph.D. (in Economics), Assistant
Department of Marketing, Public Administration and Administration
State Agrarian and Engineering University in Podilya
Kamyanets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: gogol-inna@meta.ua
ORCID: 0000-0002-2254-9200

MAIN FACTORS OF FORMATION AND METHODS OF IMPLEMENTATION OF MARKETING STRATEGY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract

Introduction. The marketing strategy of the enterprise is outlined as a way to achieve the goals and a scientific way to manage the actions of economic entities in order to achieve the goal. For a successful solution the problems of development of any agricultural enterprise it is needed to develop marketing strategies based on increasing the efficiency of their activities and improving it in the future. The method of marketing strategy formation differs from each other, because enterprises are different in size and capabilities. It is necessary to choose different development strategies for each type of economic entity depending on the type of production and the specifics of agricultural production, and only after conducting an in-depth analysis and verifying all mechanisms for implementing this strategy will we be able to achieve positive results in the future.

Methods. The following main methods of the research are used during the research and performance of the tasks: generalization (for the formation of theoretical definitions and conclusions); monographic (to study the peculiarities of the marketing strategy formation of enterprises); comparison (to assess the state of marketing activities of enterprises); expert assessments (to determine the main directions of marketing strategy development) and others.

Results. The essence and expediency of use marketing strategies are considered, and developed an algorithm for their formation for increase the competitiveness of agricultural enterprises on the basis on joint and collaborative interaction of all structural units of enterprise. An idea of the basic alternative strategies is formed and the main ways of their formation and implementation are determined.

Discussion. Prospects for further research will focus on conducting an analysis of the activity of agricultural enterprises, which focus on marketing based on the algorithm of marketing strategies, maintaining a balance between short-term effect and long-term profitability and efficiency.

Keywords: marketing, strategy, enterprises, formation, factors, methods.

References

1. Aaker, D. (2007). *Strategicheskoe rynochnoe upravlenie* [Strategic market management]. (S. G. Bozhuk, Trans). St. Petersburg : Piter.
2. Balabanova, L.V. (2004). *Marketyngh* [Marketing]. Kyiv: Znannja. Pres.
3. Beltjukov, E.A., & Nekrasova, L.A. (2002). *Vybor strategii razvittija predprijatija* [Choosing an enterprise development strategy]. Odessa : ONPU.
4. Gajdukyj, P.I. (2002). *Agrarnyj rynek : uroky i zavdannja* [Agricultural market: lessons and tasks]. *Ekonomika APK* [Economics of agro-industrial complex], 5, 3-5 [in Ukr.].
5. Gogol, I.A. (2006). *Formuvannja marketyngovyh strategij silskogospodarskyh pidpryemstv* [Formation of marketing strategies of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK* [Economics of agro-industrial complex], 12, 123–126. [in Ukr.].
6. Gajdukyj, P.I., & Lobas, M.G. (1994). *Pryvatyzacija vlasnosti v agropromyslovomu kompleksi* [Privatization of property in the agro-industrial complex]. Kyiv : Agroinkom.
7. Derevjanchenko, T.Je. (2001). *Marketynghovyj analiz konjunktury tovarnogo rynku* [Marketing analysis of commodity market conditions]. *Marketyngh v Ukraini* [Marketing in Ukraine], 3, 35-37. [in Ukr.].
8. Kudenko, N.V. (1998). *Strategichnyj marketyngh : navch. posib.* [Strategic marketing: a textbook]. Kyiv : KNEU.
9. Malik, M.J., & Nuzhna, A.O. (2007) *Konkurentospromozhnist agrarnyh pidpryemstv : metodologija i mehanizmy : monografija* [Competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms: monograph]. Kyiv : NNC IAE.
10. Pidlisna, O.A., & Tkachenko, T.P. (2004). *Pidpryemnyctvo v ukrainskij mentalnosti* [Entrepreneurship in the Ukrainian mentality]. *Ekonomika : problemy teorii ta praktyky* [Economics: problems of theory and practice], 197, 621-629. [in Ukr.].
11. Cyba, T.Je., Sokur, M.I., & Bajura, V.I. (2007). *Marketynghove planuvannja : navch. posibnyk* [Marketing planning: a textbook]. Kyiv : Centr uchbovoi literatury.
12. David A. Aaker, Kumar, V., & George, S. (2006). *Day Marketing Research* (Hardcover). Willey; 9 edition.
13. Kotler, Philip, & Nancy, Lee. (2008). *Marketing: Influencing Behaviors for Good*. Housand Oaks, CA : SAGE Publications.

Received: 09.20.2020 / Review 10.28.2020 / Accepted 12.20.2020

Градовий Василь. Ключові напрями енергозбереження в сільському господарстві. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 34-42.

DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-4>

УДК 631.6.02:631.51.61
JEL Classification O13

Градовий Василь

аспірант кафедри агрономії, екології та агроінженерії
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

E-mail: gradovyivs@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3163-7779

КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація

Вступ. В умовах трансформації організаційно-економічних відносин в сільському господарстві все більшої актуальності набуває проблема енергозбереження. Вона пов'язана з інтенсивними технологіями, що застосовуються в аграрній галузі, вартістю і доступністю різних видів енергоносіїв і впливає на собівартість продукції, її екологічність і досягнення цілей збалансованого розвитку.

Методи. У статті використано теоретичні положення, пов'язані із застосуванням агротехнологічних операцій в сільському господарстві, включаючи їх економічну та екологічну складову. При цьому застосовано монографічний та абстрактно-логічний методи, а також методи порівняння, узагальнення та аналізу.

Результати. Встановлено, що сільське господарство, на відміну від інших галузей економіки, виступає не тільки споживачем енергії, але й генерує її у вигляді готової продукції. При цьому використовується антропотехногенна енергія, а також енергія сонця і ґрунту. Наголошено, що питання досягнення енергетичного балансу щодо позитивного балансу енергії в сільському господарстві сьогодні є актуальним і потребує вирішення за рахунок зменшення споживання енергії з непоновлюваних джерел.

Визначено, що енергозбереження в сільському господарстві передбачає застосування правових, організаційних, наукових, виробничих, технічних та економічних заходів, результатом застосування яких повинні стати збалансування енергоспоживання, раціональне використання енергії, оптимізація управління енергозбереженням через організаційно-економічний механізм, а також зниження енергоємності продукції.

Обґрунтовано, що напрями енергозбереження в аграрному секторі можуть визначатися за процесами її обігу і проявлятися у формі забезпечення доступу до енергоресурсів, створення конкурентних умов на ринку енергопостачання, диверсифікації енергетичних ресурсів, підвищення ККД технічних засобів тощо. Зважаючи на інструменти досягнення енергозбереження, визначено, що його основними напрямками є: управлінські, енергетичні, технологічні, технічні та селекційні заходи

Перспективи. Отримані результати дослідження слугують теоретичною основою для подальших досліджень у сфері енергозбереження в сільському господарстві, що можуть бути реалізовані в обґрунтуванні комплексних дій, спрямованих на зменшення обсягу споживання енергії, а також на розробку організаційно-економічного механізму, спроможного забезпечити досягнення найвищого рівня енергозбереження в аграрній галузі.

Ключові слова: енергозбереження, енергоефективність, сільське господарство, енергетичний баланс, напрями енергозбереження.

Вступ.

Сільське господарство України сьогодні переживає важкий трансформаційний період. Перебуваючи під впливом цілого ряду складних інституціональних процесів, аграрна галузь

демонструє позитивну динаміку й сприятливі структурні зрушення. Серед ключових чинників, які визначають напрям її розвитку – глобалізація, посилення конкуренції, структурна трансформація економічних відносин, екологічні та енергетичні виклики.

Енергетичні процеси в сільському господарстві сьогодні тісно пов'язані із процесами використання інтенсивних технологій, з одного боку, і постійним здорожчанням енергоносіїв, з іншого. На цьому аспекті акцентують увагу І. Червен і Т. Поруддєва, які, зокрема зазначають, що «у процесі інтенсифікації виробництва продукції рослинництва затрачається дедалі більше сировини та енергії, ресурси яких обмежені та мають стійку тенденцію до дорожчання. Тому одержання максимальної кількості продукції від мінімуму витраченої енергії є найважливішим господарсько-економічним завданням агропромислового комплексу, особливо для України, де питомі енерговитрати на виробництво сільськогосподарської продукції у 2-6 разів перевищують рівень розвинених країн Західної Європи та США» [16].

Значні енергетичні витрати в сільському господарстві на фоні низької економічної окупності мають цілий ряд причин, серед яких: невідповідність технологічних рішень реальному потенціалу галузі й умовам господарювання, несприятливе технічне забезпечення і застарілість значної кількості сільськогосподарської техніки, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення технологічних процесів, невчасне і неякісне виконання агротехнічних та інших операцій. Ці фактори в контексті оголошеного вектору на підвищення енергоефективності галузі обумовлюють актуальність формулювання та обґрунтування чітких напрямів енергозбереження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Різні аспекти енергозбереження в сільському господарстві уже тривалий час є предметом дослідження науковців різних галузей. Серед ключових праць, які в даному контексті заслуговують на увагу – роботи таких науковців, як: Н. І. Болтянська і О. В. Болтянська [1], В. І. Гавриш [2], Н. Х. Грабак [3], І. Я. Іпполітова та К. С. Сорокотяженко [4], О. В. Калініченко [5; 6], І. В. Стояненко [13], І. І. Червен, Т. В. Поруддєва [16] та інших.

В роботах згаданих авторів досить детально розкрито теоретичні положення використання енергії в сільському господарстві, розглянуто різні способи досягнення енергоефективності в галузі, а також обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення процесів, пов'язаних із енергозбереженням та енергоефективністю. Проте, окремі аспекти обґрунтування напрямів енергозбереження потребують додаткового розкриття та аргументації.

Мета.

Мета дослідження полягає у формулюванні та обґрунтуванні ключових напрямів енергозбереження в сільському господарстві України відповідно до сучасних умов. Для досягнення окресленої мети необхідно вирішити ряд завдань в межах дослідження, зокрема: охарактеризувати проблему енергозбереження в сільському господарстві, визначити процеси та операції, які потребують енергозбереження, сформулювати основні напрями та сфери енергозбереження в контексті досягнення вищого рівня енергоефективності виробництва у сільському господарстві.

Методологія дослідження.

Методологічна й теоретична основа статті заснована на загальних агробіологічних і технологічних операціях, пов'язаних із використанням енергії в процесі сільськогосподарського виробництва. При цьому враховані економічні та екологічні засади агровиробництва, а також принципи та положення енергетичного менеджменту. Для вирішення поставлених завдань і досягнення мети, в дослідженні використано ряд наукових методів, зокрема: *монографічний* – для узагальнення та вивчення процесів енергозбереження в сільському господарстві; *абстрактно-логічний* – для виявлення ключових проблем енергозбереження та обґрунтування напрямів їх вирішення; в також методи *узагальнення, порівняння та аналізу* – для формування висновків та

пропозицій.

Результати.

Сільське господарство з точки зору використання енергетичних процесів володіє рядом особливостей, які обумовлюють потребу щодо їх специфічної оцінки. Ця галузь – є унікальною, оскільки в ній опосередковано через працю відбувається накопичення енергії. Тобто, вона не тільки використовує енергію для виробництва продукції, але й генерує її. Ця особливість заснована на тому, що в процесі виробництва тут використовуються три принципово різних види енергії – антропотехногенна, сонячна та енергія ґрунту [8, с. 35]. Відповідно до цього, процес енергозбереження в сільському господарстві формується не тільки за рахунок скорочення споживання антропотехнологенної енергії, але й за рахунок повнішого використання енергії сонця та ґрунту шляхом застосування оптимальних сортів та агротехнологій.

Останнім часом з'являється все більше факторів, які свідчать про те, що сільське господарство із галузі, що накопичує енергію, перетворюється в галузь, яка її споживає. Тобто, баланс енергії, продукованої та використаної при вирощуванні сільськогосподарської продукції, все більше схиляється на користь останньої. Це, в свою чергу, посилює енергомісткість виробництва, підвищує його енергозалежність, а також сприяє зростанню рівня собівартості продукції. В сукупності усі ці фактори негативно впливають на конкурентоспроможність продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Серед індикаторів, які визначають обсяг і пропорції енергоспоживання в аграрному секторі, виокремлюють рівень енергоефективності та енергозбереження. Критерієм визначення енергетичної ефективності є рівень сукупних витрат енергії в розрахунку на одиницю продукції, який досягається без погіршення її якості за найменшого негативного впливу на навколишнє середовище. Зазначений індикатор тісно пов'язаний із поняттям економічної ефективності, яка характеризує рівень фінансової та господарської окупності процесів, які відбуваються на підприємствах галузі. Варто відмітити, що в контексті оцінки енергозбереження, економічна ефективність виступає обмежуючим пороговим фактором, оскільки у довгостроковій перспективі, навіть за умови досягнення високого рівня енергетичної ефективності виробництва, фінансова збитковість господарства призводить до банкрутства. Тому, фактор економічної ефективності обов'язково повинен бути врахований при моделюванні будь-яких процесів у сфері енергозбереження.

Поруч із тим, пріоритетність економічної ефективності над іншими критеріями оцінки функціонування сільськогосподарських підприємств формує ряд ризиків для екологічної та енергетичної стійкості галузі, серед яких:

1. Виснаження ґрунтів, що пов'язано із високим рівнем розораності, активним використанням інтенсивних технологій у рослинництві, а також поширенням монокультурного виробництва без дотримання сівозмін і раціональних систем землеробства;

2. Зростання затрат на сільськогосподарське виробництва, яке поступається темпами приросту обсягів виробництва продукції,

3. Екологічні ризики, пов'язані із інтенсивним та неконтрольованим використанням мінеральних добрив та засобів захисту рослин.

Для врахування наявних ризиків слід застосувати збалансований підхід, який би враховував усі фактори та критерії, а також в більшій мірі фокусував увагу на процесах енергозбереження.

Семантично поняття енергозбереження поєднує в собі дві складових, які можуть бути виражені у словосполученні «збереження енергії». Слово «енергія» характеризується як узагальнена міра руху матерії. Вона є не об'єктом чи явищем, а є лише його характеристикою. Енергія не виникає та не зникає з нічого, а лише переходить з однієї форми до іншої (трансформується). Поняття «енергія» пов'язує всі явища природи. Первинним джерелом енергії всього живого є сонце [7, с. 301]. Що ж стосується терміну «збереження», то в контексті

дослідження енергозбереження ми можемо його трактувати як економію або зменшення обсягів і частоти використання енергії.

Власне під енергозбереженням розуміється процес зниження використання енергетичних ресурсів за існуючої технології та обсягів виробництва, який досягається за рахунок оптимізації режимів роботи основного і допоміжного устаткування. В цьому контексті енергозбереження потребує здійснення ряду стратегічних і тактичних управлінських дій з метою оптимізації взаємодії всіх елементів системи – від видобування до розподілу і використання ресурсів. Тому, по суті, поняття «енергозбереження» означає діяльність щодо реалізації правових, організаційних, наукових, виробничих, технічних і економічних заходів, направлених на ефективне використання енергетичних ресурсів і залучення до господарського обороту поновлюваних джерел енергії [2].

О. Калініченко, досліджуючи сутність енергетичної ефективності [6], сформував систему підходів до трактування цього терміну. Частина наведених підходів як елемент енергоефективності розглядає зменшення обсягів споживання енергії в процесі виробництва сільськогосподарської продукції та виконання супутніх операцій. На їх основі можуть бути сформовані ключові напрями енергозбереження, що досягаються за рахунок:

1. Прямого зменшення обсягу споживання енергії із дотриманням екологічних норм та економічної доцільності;
2. Збалансування споживання енергії,
3. Раціонального використання енергії та енергетичних ресурсів;
4. Оптимізації управління енергоспоживанням,
5. Зменшення енергомісткості виробництва;
6. Налаштування організаційно-економічного механізму енергозбереження з допомогою технічних, управлінських, наукових чи інших заходів.

Для кращого розуміння наведених пропонувані заходів, зобразимо схематично рух енергії в системі АПК та в сільському господарстві. Така схема вперше була запропонована Н. Грабак з метою інтерпретації процесів управління потоками енергії між елементами АПК (рис. 2).

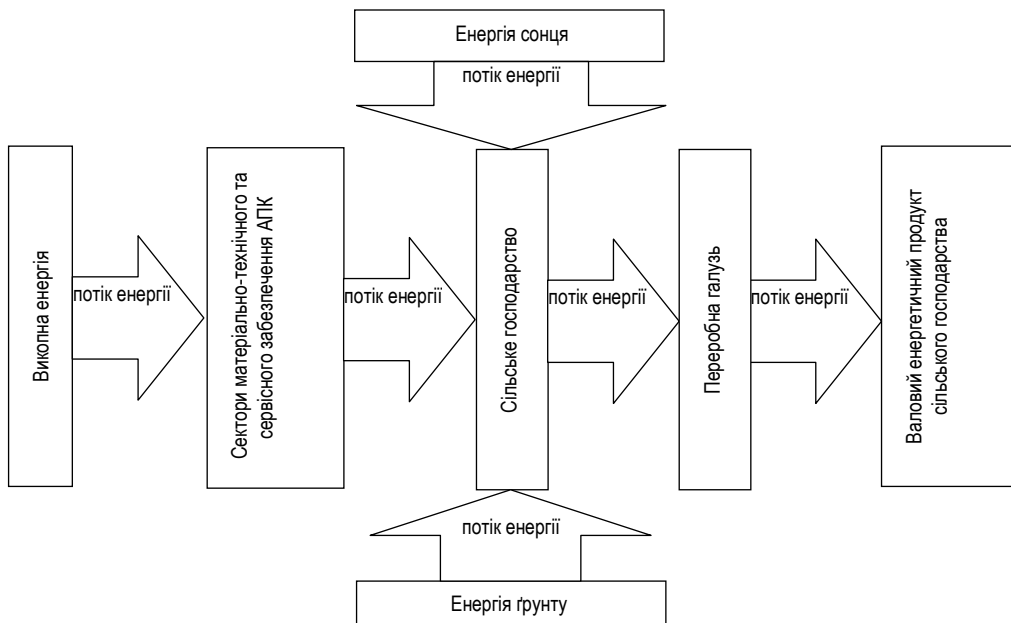

Рис. 1. Сільське господарство як система управління енергією*

*Джерело: сформовано на основі [3; 9; 10; 12].

Подана схема відображає елементи системи АПК, які споживають, передають та створюють енергію, в результаті чого утворюється валовий енергетичний продукт. Аналізуючи наведені процеси варто відмітити, що рух енергії в системі АПК може бути оптимізований в напрямі енергозбереження як в середині, так і на стику окремих сфер. Зокрема, використання викопної енергії в системі першої сфери АПК передбачає ряд можливостей для енергозбереження, зокрема:

- забезпечення доступу до енергетичних ресурсів різного виду;
- створення конкурентних умов для постачання енергетичних ресурсів;
- забезпечення диверсифікації постачання енергетичних ресурсів;
- зміна структури споживання енергетичних ресурсів ;
- зниження обсягу втрат при постачанні енергетичних ресурсів;
- підвищення ККД технологій, що використовують викопну енергію [14].

Безпосередньо у першій сфері АПК, яка здійснює виробництво матеріально-технічних засобів для сільськогосподарського виробництва та надання супутніх послуг, важливим напрямом енергозбереження є зменшення енергоємності виробництва і експлуатації засобів сільськогосподарського виробництва. Тобто, при раціональному підході, в даній сфері АПК можуть бути сформовані передумови для досягнення вищого рівня енергоефективності безпосередньо в сільському господарстві.

Наступні напрями енергозбереження проявляються безпосередньо в процесі сільськогосподарського виробництва і стосуються використання енергії ґрунту та сонця. В даному випадку, ми не можемо стверджувати про скорочення обсягів споживання цих видів енергії як цілеспрямованої діяльності, але тільки як опосередкований результат відповідних дій. Мається на увазі, що використання сівозміни і раціональної технології обробітку ґрунту може сприяти меншим витратам енергії ґрунту, необхідної для отримання базового рівня урожайності певної культури.

Досягнення такого результату сприятиме не тільки підвищенню рівня енергоефективності, але й забезпечить краще збереження рівня родючості, та захисту ґрунту від надмірного виснаження та деградації. Що ж стосується збереження сонячної енергії, з точки зору сільського господарства, то тут ми можемо стверджувати, що завдяки використанню відповідних сортів і технологій, сільськогосподарські виробники можуть досягати вищого рівня урожайності сільськогосподарських культур за однакових природо-кліматичних умов.

Окрім цього, в процесі сільськогосподарського виробництва відбувається масштабне споживання викопної енергії, що трансформується через застосування технічних засобів і людської праці в урожай. Відповідно до цього, значною актуальністю володіє потенціал використання енергоощадних технологій, включаючи техніку, засоби праці тощо. Також, зважаючи на просторову розосередженість виробничих потужностей, в сільському господарстві та необхідність створення належних умов для зберігання та переробки продукції, важливим фактором збереження викопної енергії виступає оптимальна організація логістики. Це ж стосується сфери переробної промисловості, де логістичні процеси часто виступають найбільш затратними з точки зору ресурсів та енергії.

Загалом, більшість пропонованих в науковій літературі заходів, спрямованих на енергозбереження в сільському господарстві, може бути досягнута шляхом застосування нетрадиційних джерел енергії, утилізації вторинних енергоресурсів, розробки і впровадження малоенергоємних нових технологій, а також вжиття спеціальних заходів організаційного та економічного характеру, дія яких спрямована на узгодження діяльності і стимулювання бажаної поведінки суб'єктів у сфері постачання, виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції чи продовольства.

Таким чином, енергозбереження в сільському господарстві – це складна комплексна задача, виконання якої можливе за п'ятьма головними напрямками (рис. 2).

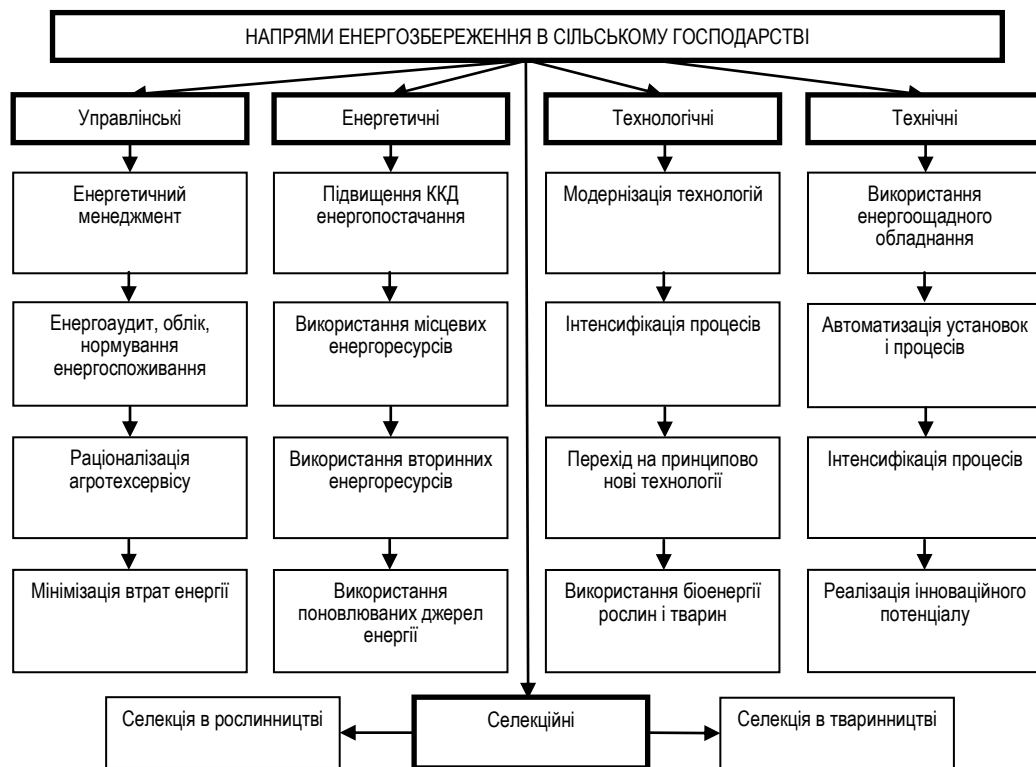

Рис. 2. Класифікація напрямів енергозбереження в сільському господарстві*

*Джерело: сформовано на основі [1; 11; 15; 17].

З точки зору реалізації енергоощадних дій, важливо, щоб вплив дій за усіма напрямками узгоджувався між собою, був в достатній мірі автоматизованим і спрямовувався на раціональне використання інноваційних рішень. В даному випадку також важливо, щоб рішення з підвищення енергоефективності в сільськогосподарських підприємствах, були комплексними і включали в себе не тільки купівлю техніки чи освоєння нової технології, матеріалів тощо, але й навчання персоналу, структурні зміни у виробничих та управлінських процесах, а також враховували екологічний фактор.

Висновки і перспективи.

Таким чином, енергозбереження в сільському господарстві України є важливим резервом підвищення економічної та екологічної ефективності. Під скороченням енергетичних затрат в аграрному виробництві маєтсья на увазі зменшення споживання викопних джерел енергії і раціональне використання енергії сонця та ґрунту.

Основні напрями, енергозбереження, які можуть бути застосовані при цьому, включають управлінські, енергетичні, технологічні, технічні та селекційні заходи. Їх дія може бути реалізована в усіх сферах АПК, починаючи із видобування викопних джерел енергії і виробництва технічних засобів, закінчуючи чіткою організацією логістики і технологічних операцій в сільському господарстві. Важливим завданням для реалізації кожного напрямку енергозбереження є розробка комплексних рішень, які б включали не тільки купівлю техніки та обладнання, але й навчання персоналу, консультування, супровід і т.д.

Отримані результати дослідження в подальшому можуть бути використані для більшої деталізації напрямів енергозбереження в сільському господарстві, а також для обґрунтування

структури і напрямів роботи організаційно-економічного механізму енергозбереження.

Список використаних джерел

1. Болтянська Н. І., Болтянська О. В. Визначення напрямів енергозбереження в сільському господарстві. *Науковий вісник ТДАТУ*. 2020. Вип. 10. Том. 1. DOI: 10.31388/2220-8674-2020-1-16
2. Гавриш В. І. Управлінські резерви реалізації стратегії енергозбереження в аграрному секторі економіки. *Агросвіт*. 2010. №18. С. 19-21.
3. Грабак Н. Х. Проблема енергозаощадження в АПК України та шляхи її розв'язання. *Наукові праці*. 2010. Випуск 138. Том 150. С. 83-89.
4. Іпполітова І. Я., Сорокотяженко К. С. Формування організаційно-економічного механізму енергозбереження на підприємстві. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 8. 2015. С.406-411.
5. Калініченко О. В. Використання енергії в процесі виробництва продукції рослинництва. *Агросвіт*. 2018. №23. С. 10-17.
6. Калініченко О. В. Методичні засади оцінки енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва. *Облік і фінанси*. 2016. № 2 (72). С. 150-155.
7. Калініченко О. В., Плотник О. Д. Економіка підприємства. Практикум : навч. посіб. Київ : Кондор, 2012. 600 с.
8. Коврига В. В. Споживання паливо-енергетичних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2002. №1. С. 34-41.
9. Король О. М. Енергоефективність аграрного сектору світової економіки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. №6. С. 59-64.
10. Мороз О. В., Штанько О. С. Методичні основи оцінювання енергетичної ефективності функціонування сільськогосподарського підприємства. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія : економічні науки*. 2012. № 1(56). Том 3. С. 116-126.
11. Неміш П. Д. Основи механізму енергозбереження АПК а його багатогранна природа. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2014. Вип. 84. С. 256-264.
12. Стахів О. А. Використання енергетичного підходу при визначенні ефективності аграрного природокористування. *Фізична економія: методологія дослідження та глобальна місія України : Міжнар. наук. конф. : зб. матер. / Київ : КНЕУ, 2009. С. 391-400.*
13. Стояненко І. В. Управління ресурсо- та енергозбереженням в АПК. *Молодий вчений*. 2016. №7 (34). С. 135-142.
14. Харенко А. О., Бурляй О. Л.. Моніторинг напрямів підвищення енергетичної безпеки сільського господарства України. *36. наук. праць «Економіка : проблеми теорії та практики»*. Дніпропетровськ : ДНУ, 2011. Вип. 265. Т. 8. С. 2104-2115.
15. Центило Л. В., Цюк О. А., Мельник В. І. Енергетивна ефективність системи удобрення і обробітку ґрунту. *Біоресурси і природокористування*. 2019. №3-4. Том 11. С. 90-96. URL : <https://doi.org/10.31548/bio2019.03.010>. (дата звернення: 15.10.2020).
16. Червен І. І., Порудєєва Т. В. Енергетичний фактор в оцінці ефективності використання земель. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2008. Вип. 3. Т.2. С. 5-11.
17. Ярошенко П. П., Опара М. М. Енергозбереження та екологічна безпека у процесі обробітку ґрунту. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2008. №1. С. 6-11.

Статтю отримано: 14.10.2020 / Рецензування 25.11.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Vasyl Hradovyj

Postgraduate Student

Department of Agronomy, Ecology and Agrarian Engineering

Western Ukrainian National University

Ternopil, Ukraine

E-mail: gradovyivs@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3163-7779

KEY DIRECTIONS OF ENERGY SAVING IN AGRICULTURE

Abstract

Introduction. The problem of energy saving becomes more and more relevant in the conditions of organizational and economic relations transformation in agriculture. It is connected with intensive technologies used in the agriculture, with the cost and availability of different energy types. It affects the cost of production, its environmental friendliness and the achievement of sustainable development goals.

Methods. The article talks about theoretical provisions related to the application of agro-technological operations in agriculture, including their economic and environmental components. Monographic, abstract and logical methods, as well as methods of comparison, generalization, and analysis, are used.

Results. It is established that agriculture, unlike other branches of the economy, is not only a consumer of energy, but also generates it as a finished product. This uses anthropotechnogenic energy, as well as solar and soil energy. It is emphasized that the issue of achieving positive energy balance in agriculture is relevant today and needs to be solved by reducing energy consumption from non-renewable sources.

It is determined that energy saving in agriculture involves the application of legislative, organizational, scientific, production, technical and economic measures. As a result, the balanced energy consumption, rational energy use, optimization of energy saving management through organizational and economic mechanism and reducing energy consumption should occur.

It is proved that the directions of energy saving in the agricultural sphere can be determined by the processes of its circulation and manifest itself in the form of providing access to energy resources, creating competitive conditions in the energy supply market, diversifying energy resources, increasing the efficiency of technical means. Considering the tools of energy saving achievement, it is determined that its main areas are: management, energy, technology, technical and selectional measures. Together their action is aimed at reducing energy consumption of fossil origin and using the solar and soil energy optimally.

Discussion. The results of the study serve as a theoretical basis for further research in the energy saving field of agriculture, which can be implemented to substantiate comprehensive actions aimed at reducing energy consumption, as well as to develop an organizational and economical mechanism capable of achieving the highest level of energy saving.

Keywords: energy saving, energy efficiency, agriculture, energy balance, directions of energy saving.

References

1. Boltianska, N.I., & Boltianska, O.V. (2020). Vyznachennia napriamiv enerhozberezhennia v silskomu hospodarstvi [Determining areas of energy saving in agriculture]. *Naukovi visnyk TDATU* [Scientific Bulletin of TSATU], 10, 1. (in Ukr.).
2. Havrysh, V.I. (2010). Upravliniski rezervy realizatsii stratehii enerhozberezhennia v aharnomu sektori ekonomiky. [Management reserves for the implementation of energy saving strategy in the agricultural sector of the economy]. *Ahrosvit* [Agriworld], 18, 19-21. (in Ukr.).
3. Hrabak, N.Kh. (2010). Problema enerhozaoshchadzhennia v APK Ukrainy ta shliakhy yii rozviazannia. [The problem of energy saving in the agriculture of Ukraine and ways of its solution]. *Naukovi pratsi* [Scientific Works], 138, 150, 83-89. (in Ukr.).
4. Ippolitova, I.Ia., & Sorokotiazhenko, K.S. (2015). Formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu enerhozberezhennia na pidpriemstvbi [Formation of organizational and economic mechanism of energy saving at the enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* [Global and National Economic Problems], 8, 406-411. (in Ukr.).
5. Kalinichenko, O.V. (2018). Vykorystannia enerhii v protsesi vyrobnytstva produktii roslynnytstva [The use of energy in the production of crop products]. *Ahrosvit* [Agriworld], 23, 10-17. (in Ukr.).
6. Kalinichenko, O.V. (2016). Metodychni zasady otsinky enerhetychnoi efektyvnosti vyrobnytstva produktii roslynnytstva. [Methodical principles of energy efficiency assessment of crop production]. *Oblik i finansy* [Accounting and Finance], 2 (72), 150-155. (in Ukr.).
7. Kalinichenko, O.V., & Plotnyk, O.D. (2012). *Ekonomika pidpriemstva Praktykum : navch. posib.* [Economics of the enterprise. Workshop: textbook]. Kyiv : Kondor.
8. Kovryha, V.V. (2002). Spozhyvannia palyvo-enerhetychnykh resursiv u silskohospodarskykh pidpriemstvakh. [Consumption of fuel and energy resources in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK* [Economics of Agro-industrial Complex], 1, 34-41. (in Ukr.).
9. Korol, O.M. (2012). Enerhoefektyvnist aharnoho sektoru svitovoi ekonomiky [Energy efficiency of the agricultural sector of the world economy]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo* [Foreign Trade: Economics,

Finance, Law], 6, 59-64. (in Ukr.).

10. Moroz, O.V., & Shtanko, O.S. (2012). Metodichni osnovy otsiniuvannya enerhetychnoi efektyvnosti funktsionuvannya silskohospodarskoho pidpriemstva [Methodical bases of estimation of energy efficiency of functioning of the agricultural enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Seriya : ekonomichni nauky* [Collection of Scientific Works of VNAU. Series: Economic Sciences], 1(56), 3, 116-126. (in Ukr.).

11. Nemish, P.D. (2014). Osnovy mekhanizmu enerhozberezhennia APK a yoho bahatohranna pryroda [Fundamentals of the mechanism of energy saving of agro-industrial complex and its multifaceted nature]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva* [Collection of Scientific Works of Uman National University of Horticulture], 84, 256-264. (in Ukr.).

12. Stakhiv, O.A. (2009). Vykorystannia enerhetychnoho pidkhodu pry vyznachenni efektyvnosti aharnoho pryrodokorystuvannia [The use of the energy approach in determining the efficiency of agricultural nature management]. *Fyzychna ekonomii: metodolohiia doslidzhennia ta hlobalna misiia Ukrainy : zb. materialiv Mizhnar. nauk. konf. Kyiv : KNEU*, 391-400.

13. Stoianenko, I.V. (2016). Upravlinnia resurso- ta enerhozberezhenniam v APK [Resource and energy saving management in agro-industrial complex]. *Molodyi vchenyi* [Young Scientist], 7 (34), 135-142. (in Ukr.).

14. Kharenko, A.O. & Burliai, O.L. (2011). Monitorynh napriamiv pidvyshchennia enerhetychnoi bezpeky silskoho hospodarstva Ukrainy [Monitoring of energy security of agriculture in Ukraine]. *Zb. nauk. prats «Ekonomika : problemy teorii ta praktyky»* [Coll. Science. works «Economics: Problems of Theory and Practice»], 265, 8, 2104-2115. (in Ukr.).

15. Tsentylo, L.V., Tsiuk, O.A., & Melnyk, V.I. (2019). Enerhetyvna efektyvnist systemy udobrennia i obrobitku hruntu [Energy efficiency of fertilization and tillage systems]. *Bioresursy i pryrodokorystuvannia* [Bioresources and nature management], 3-4, 11, 90-96. (in Ukr.). Retrieved from <https://doi.org/10.31548/bio2019.03.010>

16. Cherven, I.I., & Porudieieva, T. V. (2008). Enerhetychnyi faktor v otsintsi efektyvnosti vykorystannia zemel. [Energy factor in the assessment of land use efficiency]. *Visnyk aharnoi nauky Prychornomoria* [Bulletin of Agrarian Science of the Black Sea region], 3, 2, 5-11. (in Ukr.).

17. Iaroshenko, P.P., & Opara, M.M. (2008). Enerhozberezhennia ta ekolohichna bezpeka u protsesi obrobitku hruntu [Energy saving and environmental safety in the process of tillage]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi aharnoi akademii* [Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy], 1, 6-11. (in Ukr.).

Received: 10.14.2020 / Review 11.25.2020 / Accepted 12.20.2020

Дерлиця Андрій. Суспільне виробництво та інституційний механізм функціонування бюджетних установ. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 43-54.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-5>

УДК 336.13
JEL Classification H40, H50, D23, L31, M41

Дерлиця Андрій

к.е.н., викладач кафедри фінансів та економіки
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: derlytsya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5123-1584

СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

Анотація

Вступ. Дослідження функціонування бюджетних установ, як виробників суспільних благ і послуг, потребує міждисциплінарного погляду із використанням інституційного та транзакційного аналізу, врахуванням підходів теорії суспільних фінансів, бюджетного обліку та публічного управління.

Методи. Використано методи: наукової абстракції – при виділенні сутнісних рис діяльності бюджетних установ; порівняльний аналіз – при розмежуванні транзакційних і трансформаційних витрат; системний підхід – при врахуванні фінансових, інституційних, облікових та управлінських аспектів функціонування бюджетних установ у процесі суспільного виробництва.

Результати. Наголошено на необхідності концептуального розмежування бюджетних установ за ознакою їх участі у суспільному виробництві на тих, які здійснюють безпосереднє постачання благ і послуг населенню й тих, які забезпечують функціонування бюджетних установ першого типу. У роботі розглянуто основні напрямки транзакцій бюджетних установ із приділенням уваги неформальним транзакціям і витратам, які вони можуть спричинювати. Зазначено, що загальна вартість продукції суспільного виробництва включає як трансформаційні витрати бюджетної установи – виробника, так і транзакційні витрати, які були здійснені на етапах до безпосередньої фази виробництва благ бюджетними організаціями. Ними є витрати на етапі суспільного вибору (проведення виборів, діяльності парламенту) та на стадії його подальшої реалізації (функціонування органів і суб'єктів фіскальної, казначейської системи, системи державних заборгованостей, публічних закупівель, які є транзакційними витратами відносно діяльності бюджетних організацій першої групи).

Перспективи. На думку автора, фінансовий менеджмент у бюджетній сфері повинен бути націлений на оцінку та підвищення ефективності суспільного виробництва. Такий погляд доцільно розвивати у вітчизняних підручниках і навчальних програмах, оскільки сьогодні останні переважно обмежуються описом діючих процедур планування та виконання кошторисів, бюджетного фінансування, без аналізу його ролі у створенні вартості та корисності для населення.

Ключові слова: суспільне виробництво, суспільні блага, бюджетні установи, інституційне середовище, транзакційні витрати, трансформаційні витрати, неформальні транзакції.

Вступ.

У вітчизняній фінансовій науці ще недостатньо утвердились погляди на суспільні фінанси (public finance), як на сферу реального формування вартості та виробництва суспільних благ (public goods) і послуг. Дані питання здебільшого розглядаються через призму видатків і кошторисного фінансування, натомість облікова наука і практика уже давно оперують стосовно функціонування бюджетних установ поняттями «виробнича собівартість», «амортизація», «основні засоби» тощо.

У вітчизняній традиції політичної економії суспільне виробництво також досі переважно трактують як процес загального виробництва в державі (сукупність усіх виробництв в їхньому взаємозв'язку, взаємодії, взаємозумовленості) із виділенням двох основних його форм – матеріального та нематеріального виробництва. Західна ж економічна наука загальне виробництво поділяє на ринкове виробництво (market production), суспільне виробництво (public production) та домашнє виробництво (household production). Такий підхід дозволяє окреслювати виробничі процеси за ключовими секторами економіки де, відповідно до міжнародної статистичної методології, відбувається формування ВВП [1].

Таким чином, суспільне виробництво розглядається як процес створення благ і послуг у суспільному секторі економіки (public sector), а більш детально – завдяки діяльності бюджетних установ та громадських організацій (budgetary institution, public organizations).

Результати діяльності даних установ, як і будь-яких суб'єктів економічної діяльності, залежать не лише від обсягів фінансування, але й від їх організаційних та інституційних особливостей. З іншого боку, ключова риса функціонування бюджетних організацій, як постачальників суспільних благ і державних послуг, полягає у їх неприбутковому характері, адже вони покликані задовольняти потреби населення.

Легітимність діяльності та детермінованість функцій бюджетних установ базуються на попередньо здійсненому суспільному волевиявленні, шляхом передачі повноважень від громадян представницьким органам (відповідним радам), а далі – інститутам виконавчої влади, і зрештою – створеним ними розгалуженим організаційним структурам. Тобто діяльність бюджетних установ виступає завершальною ланкою складного процесу суспільного вибору (public choice), який забезпечує цілевизначення та цілереалізацію на загально-державному та місцевому рівні.

Спроба концептуальної оцінки механізму реалізації даного суспільного вибору через призму теорії інституціоналізму наводить на думку про необхідність розмежування бюджетних установ на дві підгрупи:

- бюджетні установи, задіяні у процесі виробництва благ і безпосереднього надання їх населенню;

- бюджетні установи, які виконують допоміжні та обслуговуючі функції у суспільному виробництві, надаючи послуги іншим інституційним одиницям у державному секторі.

Для першої групи бюджетних установ характерними є переважно виробничо-трансформаційні процеси, у рамках яких відбувається перетворення трудових зусиль, предметів праці у кінцевий продукт. Друга група установ переважно задіяна у трансакційних процесах, не пов'язана із прямим постачанням благ населенню, забезпечуючи діяльність установ першої групи: законотворення, прийняття управлінських рішень, справляння податків, розрахунково-касове обслуговування, здійснення публічних закупівель тощо. Відповідно, у сукупності дані групи бюджетних установ дають уявлення про трансформаційні та трансакційні витрати у процесі виробництва, здійснюваного у суспільному секторі.

Таким чином, концептуальна оцінка діяльності бюджетних установ у процесі суспільного виробництва благ і послуг потребує їх паралельного дослідження через призму різних наукових напрямів – інституціоналізму (при аналізі організаційних аспектів), теорії трансакційних витрат (при вивченні затратних параметрів), теорії суспільних благ (при оцінці аспектів корисності), теорії суспільного вибору (при поясненні джерел легітимності та мети діяльності), публічного адміністрування та менеджменту (при пошуку шляхів зростання ефективності діяльності та якості продукту).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Основи інституційного й трансакційного аналізу в рамках західної економічної науки закладено у роботах таких авторитетів, як: Р. Коуз [2], Д. Норт [3], О. Вільямсон [4]. Дослідження даної проблематики під кутом теорії суспільних благ здійснювалось П. Самуельсоном і

Р. Масгрейвом, а теорії суспільного вибору – Дж. Б'юкененом, К. Вікселлем, У. Нісканеном. Прагматичні підходи щодо оцінки суспільного ефекту від функціонування бюджетних установ розроблялись М. Муром [5].

Традиційно вітчизняними представниками фінансової науки акцентувалась увага переважно на особливостях кошторисного фінансування бюджетних установ. Прикладом такого підходу може бути робота В. Дем'янишина [6]. Дослідження організаційних та управлінських аспектів постачання бюджетними установами суспільних благ, на прикладі галузі освіти, здійснено у роботі І. Волохової [7]. Спробу застосування інституційного аналізу до питань функціонування бюджетних установ реалізовано А. Думікіаном [8], а підходи до аналізу з позицій бюджетного обліку представлені у роботі О. Цятковської [9].

Мета.

Метою статті є дослідження інституційного механізму функціонування бюджетних установ у процесі суспільного виробництва, через призму аналізу трансакційних і трансформаційних витрат.

Методологія дослідження.

Для реалізації поставленої мети використовувалися такі загальнонаукові методи: наукової абстракції – при виділенні сутнісних рис діяльності бюджетних установ; порівняльний аналіз – при оцінці відмінностей трансакційних і трансформаційних витрат; системний підхід – при врахуванні фінансових, інституційних, облікових та управлінських аспектів функціонування бюджетних установ у процесі суспільного виробництва благ та послуг.

Результати.

Найбільш авторитетні представники інституціоналізму кінця ХХ ст. Д. Норт та О. Вільямсон привернули увагу суспільства до інституцій як форм, у яких протікають економічні процеси. Узагальнення ключових складових інституційного середовища суспільних фінансів акцентує на необхідності розмежування та врахування ролі трьох елементів аналізу: інституцій як норм, правил; інституційних одиниць (суб'єктів, органів, установ); трансакцій (операцій, угод) [10, с. 135]. Інституційний підхід закликає досліджувати діяльність бюджетних організацій через призму трансакційних операцій і трансформаційних процесів у сфері суспільних фінансів. При цьому, оскільки трансакції розмежують на внутрішні та зовнішні, він є придатним як для аналізу взаємовідносин із оточуючим середовищем, так і внутрішньої діяльності.

Спроби вивчення діяльності бюджетних організацій через призму інституційного аналізу уже здійснювались вітчизняними науковцями. Зокрема А. Думікіан розглядав бюджетні установи у контексті інституцій-норм та інституцій – організаційних структур [8, с. 121]. На наш погляд, оптимізація такого підходу потребує врахування поряд із даними складовими інституційного середовища, також і ролі трансакцій, з метою здійснення трансакційного і трансформаційного аналізу процесів на рівні бюджетної установи. Адже цінність інституційного аналізу полягає саме у тому, що інституційне середовище впливає на трансакційні та трансформаційні виробничі витрати, визначаючи загальну ефективність певної організації [3, с. 14].

Першим те, що трансакційні витрати впливають на організацію фірми, показав Р. Коуз [2]. Він акцентував увагу на ідеї про небезкоштовність економічного обміну, оскільки він супроводжується трансакційними витратами, оптимізація яких зумовлює вибір певної організаційної структури. Сучасна теорія трансакційних витрат ще недостатньо опрацювала проблематику публічних організацій, однак можна припускати, що і у цій сфері трансакційний аналіз може дати вагомий результат. Адже, як пише О. Вільямсон, «економічна теорія трансакційних витрат дотримується ідеї про те, що організаційне розмаїття настає насамперед завдяки досягненню економії за рахунок трансакційних витрат» [4, с. 392]. Таким чином, намагання оптимізувати трансакційні витрати може зумовлювати особливості організаційної та управлінської структури у

суспільному секторі.

Свого часу теорія організації поставила цікаве запитання: чому усе ринкове виробництво не здійснюється в одній великій фірмі, внаслідок можливості економії на витратах? [4, с. 133]. Зрозуміло, що на ринку велика кількість суб'єктів господарювання є доцільною з причини переваг, які надає ринковій системі конкуренція. Однак у бюджетній сфері досконала конкуренція переважно є відсутньою, а постачальник чистих суспільних благ (pure public goods) у багатьох випадках взагалі є монополістом (пожежна безпека, правоохоронна діяльність, система судочинства тощо).

Тому зазначене вище питання стосовно бюджетної сфери можна перефразувати наступним чином – де межі оптимальної централізації управлінських функцій, інтеграції бюджетних організацій та їх відокремлених підрозділів? Дана проблема є доволі важливою сьогодні в Україні з огляду на процеси змін мережі розпорядників бюджетних коштів внаслідок проведення адміністративної реформи, оптимізації мережі установ охорони здоров'я, процесів інтеграції вищих навчальних закладів і т. д. Особливо це є актуальним в умовах перспективи переходу до дистанційного надання послуг внаслідок цифровізації економіки, електронного урядування та карантинних обмежень.

Відповідь на поставлене запитання, на наш погляд, лежить саме у площині детального аналізу трансакційних і трансформаційних витрат. Публічна сфера та система бюджетних установ організовані за централізовано-ієрархічною структурою. Така система має як переваги (внаслідок можливості економії на масштабі, уніфікації послуг, дотримання стратегії розвитку і т. д.), так і певні вади: затримка реакції на виклики, неврахування місцевих особливостей, втрата ініціативи та мотивації тощо. Адже суб'єкти прийняття рішень, як правило відмежовані від кінцевих виконавців багатьма рівнями ієрархії, а тому не завжди об'єктивно оцінюють ситуацію. Натомість ті, хто безпосередньо ознайомлений із наявними проблемами, є позбавленим достатніх повноважень.

Тому спрацьовує ефект спотворення інформації, при її передачі по довгому ланцюгу управлінських ланок, який характерний для будь-якого складного механізму управління (приватного чи державного). Один із представників сучасного інституціоналізму О. Вільямсон, довів, що висока централізація не може бути ефективною саме через проблеми передачі інформації. Попри це, у сучасну цифрову епоху можливості для централізації значно зростають, внаслідок запровадження систем електронного документообігу та звітності, що дозволяє одразу формувати дані на усіх рівнях, одночасно роблячи їх доступними та відкритими, що суттєво знижує трансакційні витрати. Одним із прикладів такого удосконалення інформаційної взаємодії бюджетних установ в Україні є функціонування системи електронного документообігу АСКОД.

Необхідно зауважити, що вітчизняна модель бухгалтерського відображення витрат більшою мірою ґрунтується на засадах неокласичної економічної теорії. Інституціональна ж економічна теорія за основу бере поділ витрат на трансакційні, трансформаційні й інші види. Саме тому, як зазначають вітчизняні дослідники, складно організувати облік трансакційних витрат, не позбавивши економічного змісту існуючі класифікаційні групи витрат [11, с. 44].

Трансакції зазвичай розмежовують на обмінні та перерозподільчі [12, с. 41]. Таку логіку певною мірою реалізують і стандарти бюджетного обліку в Україні, при виділенні обмінних операцій та необмінних операцій у державному секторі. Зокрема витрати за обмінними операціями включають такі елементи: оплата праці; відрахування на соціальні заходи; матеріальні витрати; амортизація; фінансові витрати (пов'язані із запозиченнями: відсотки за користування кредитами, премія, дисконт за цінними паперами, витрати на обслуговування боргу тощо); інші витрати за обмінними операціями (курсові різниці, витрати, пов'язані з реалізацією активів, уцінка активів, втрати від зменшення корисності активів тощо) [13].

У ринковому секторі економіки трансакції здійснюються переважно між суб'єктами господарювання/індивідами і носять характер простого обміну «гроші-товар». У бюджетних установах «в обмін на отримані кошти за загальним або спеціальним фондом установа виконує належні їй функції» [9, с. 74]. Однак такий обліковий підхід потребує певного уточнення та деталізації.

Особливість «бюджетного обміну» полягає у тому, що бюджетне фінансування, трансформоване у певну послугу/благо повертається не державі, а безкоштовно надається населенню (бюджетними установами першої групи), або ж іншим інституційним одиницям у державному секторі (установами другої групи). Прикладом останнього є послуги Державної казначейської служби, яка здійснює касове обслуговування бюджетних установ.

Інституційний підхід акцентує увагу також і на аналізі бюджетних установ із позицій активів, тобто здатності певних ресурсів приводити до зростання ефективності функціонування та збільшувати цінність виробленого продукту. Трансакційна теорія підходить до класифікації активів з певними особливостями, виділяючи в межах традиційного поділу на фіксовані та змінні активи також і поділ кожної складової на специфічні та неспецифічні активи [4, с. 55]. При цьому специфіка активів проявляється також у врахуванні їх розташування, особливостей матеріального, людського та допоміжних активів [4, с. 55].

Інституціоналізм володіє цінністю і внаслідок уваги до ролі не лише формальних, але й неформальних правил і процедур. Адже у публічній сфері діють не лише зафіксовані у законодавстві правила, але й традиції та неустановлені норми. Прийнято вважати, що відмінність між офіційними та неофіційними правилами визначається лише їх «становищем у ієрархії правил, а не суттю» [3, с. 63]. Норми доволі часто створюються в інтересах забезпечення особистого, а не суспільного добробуту [3, с. 65]. Тобто, у тих сферах, де наявні «правила гри» нездатні забезпечити надійне регулювання та контроль, виникають стимули збільшити повноваження, монополізувати певні сфери відносин, забезпечити власний корисливий інтерес.

Від чого залежить ефективність суспільного виробництва на рівні бюджетної установи? Бюджетна установа, як інституційна одиниця, знаходиться у відносинах із споживачами послуг та іншими інституційними одиницями суспільного та ринкового сектору, здійснює трансакції, які можна оцінювати у вартісних показниках. З іншого боку, у середині бюджетної установи також відбуваються багатогранні трансакційні та трансформаційні процеси. У сукупності це формує зовнішнє та внутрішнє середовище функціонування бюджетної установи (див. рис. 1.).

Спробуємо дослідити окремі аспекти суспільного виробництва на рівні бюджетної установи з позицій трансакційних і трансформаційних витрат. Діяльність бюджетних установ є надзвичайно багатогранною, тому виділимо лише найбільш суттєві напрями трансакцій, приділивши увагу прикладам можливого виникнення неформальних трансакцій, які можуть супроводжуватись трансакційними втратами корупційного характеру. Адже, як свідчить вітчизняний досвід, практика функціонування бюджетних установ багата на неформальні трансакції, які призводять до трансакційних витрат для бюджетної установи (збільшуючи затрати на суспільне виробництво), але при цьому обертаються особистими вигодами для причетних до певних схем посадовців.

Чи не найважливішими для бюджетної організації є взаємини із розпорядником бюджетних коштів вищого рівня. Тут функціонування бюджетної установи багато в чому залежить від уміння налаштувати відносини з метою максимізації кошторисного фінансування, проведення кадрової політики, господарської діяльності і безпосереднього виконання функцій, передбачених законодавством і установчими документами. Усі ці аспекти найбільше залежать від обсягів бюджетного фінансування.

Слід враховувати, що здатність витребувати «зверху» значні кошти бюджетною установою (у порівнянні із її аналогами, зокрема подібними бюджетними організаціями у інших областях), не завжди свідчить про високу ефективність і зростання якості надання послуг. На жаль в Україні такого роду переваги доволі часто опираються не на об'єктивні показники досягнень установи, а на особисті відносини між керівниками.

В окремих випадках це вибудовується на неформальних трансакціях – коли збільшення кошторисного фінансування, для прикладу по капітальних вкладеннях, або по фонду заробітної плати, передбачає певне повернення назад у вигляді відомого явища «відкатів». Дані трансакції відображаються у бюджетному обліку лише у частині зростання бюджетного фінансування (при

поступленні), а їх зворотній рух має тіньовий корупційний характер. Такі процеси не можуть позитивно відобразитись на діяльності установи, виступаючи механізмом перетікання бюджетних фінансових ресурсів у кишені недобросовісних керівників.

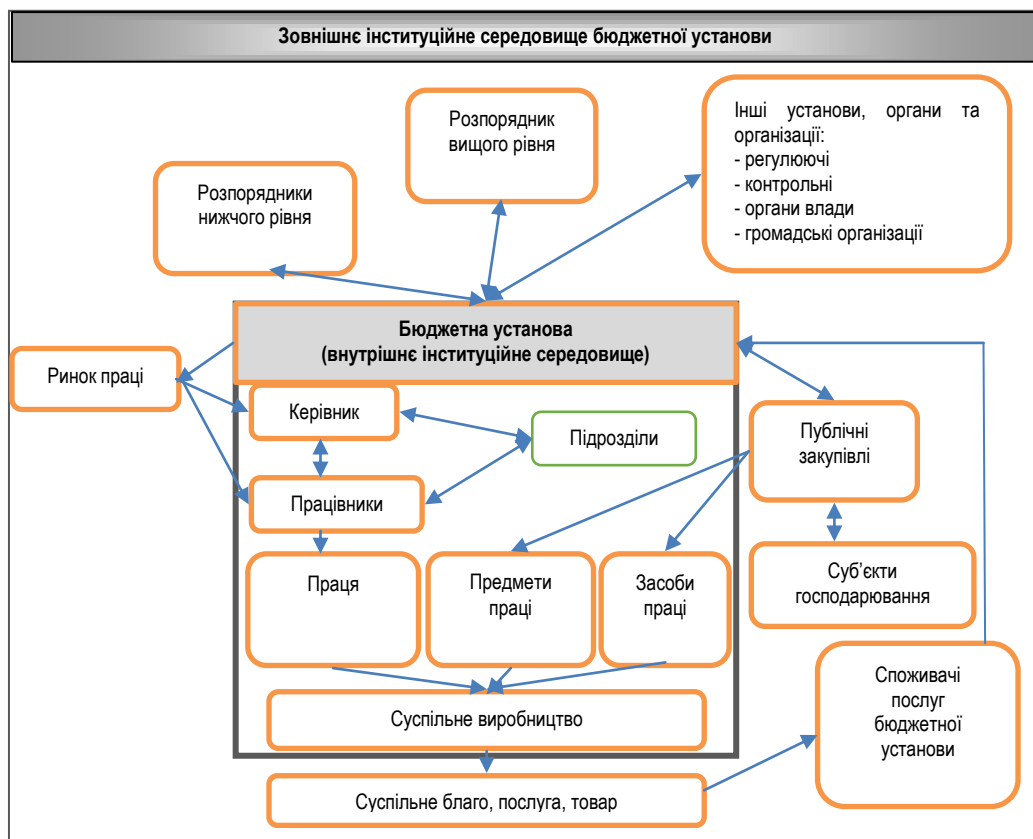

Рис. 1. Суспільне виробництво та інституційний механізм функціонування бюджетної установи*

*Джерело: розроблено автором.

Хоча певна частина отриманого фінансування доходить до працівників, за цим стоїть викривлення трудових відносин, порушення принципів справедливості та рівності розподілу фонду оплати праці, що призводить до загального зниження мотивації та зацікавленості працівників. Адаже у сферах необхідного поділу приймають участь «обрані» співробітники, яким довіряє керівник. Слід враховувати, що просте збільшення кошторисного фінансування при *ceteris paribus* (тобто незмінних обсягах роботи, якості та масштабах надаваних послуг, або виконуваних функцій) не може бути охарактеризоване як позитив, оскільки лише веде до зростання затратності функціонування організації.

Інший можливий напрям трансакцій бюджетної установи полягає у її відносинах із розпорядниками нижчого рівня (за наявності). Однією із суттєвих проблем є відсутність чітких критеріїв і процедур оцінки керівником діяльності підвідомчих установ, як і методик порівняння отриманих результатів між аналогічними закладами.

При цьому, навіть за наявності певних показників (скажімо кількості призерів олімпіад у розрізі шкіл, рейтингу вузів з напрямку наукових досягнень) відповідальність керівника за суб'єктивні

рішення при розподілі обсягів фінансування є відсутньою і не може бути оскарженою, залишаючи за ним можливість здійснення власного вибору, який може ґрунтуватись саме на неформальних транзакціях. Тому оптимізація питання розподілу бюджетного фінансування потребує впровадження механізмів «внутрішньої демократії» та прозорих процедур на усіх рівнях функціонування розпорядників бюджетних коштів.

Паралельно бюджетна установа вступає у відносини з іншими інституційними одиницями суспільного сектору (регулюючими установами, органами державної влади та управління, органами контролю, громадськими організаціями і т. д.). Даний напрям зовнішніх транзакцій є надзвичайно багатограним і значною мірою залежить від сфери та характеру діяльності бюджетної організації. Окремі установи, зокрема у сфері державного управління, знаходяться у тісному зв'язку та взаємодії із структурами виконавчої та законодавчої влади, тоді як бюджетні установи залучені у процес безпосереднього надання послуг населенню залежать від регулятивного впливу з боку певного міністерства, або структур, що визначають і контролюють дотримання стандартів у даній сфері.

Як і будь-яка організація, бюджетна установа в процесі суспільного виробництва потребує ключових складових: залучених трудових ресурсів, предметів праці та засобів праці. Як свідчить вітчизняний досвід бюджетного фінансування, лівову частку витрат кошторису бюджетних установ становлять саме видатки на оплату праці. Звичайно, ситуація у розрізі різних організацій може суттєво відрізнятись, однак такий стан справ має і пояснення – здебільшого у даній сфері не існує потреби у здійсненні масштабних інвестицій, постійного оновлення засобів виробництва, обладнання, значних витрат матеріалів тощо. Особливо це характерно для установ державної служби, де ключову роль відіграє людський капітал та витрати на його підтримання.

Питання набору і формування кадрів пов'язує бюджетну установу із ринком праці. У цьому напрямі транзакції також можуть залежати від суб'єктивних дій керівника, від якого залежить питання найму на роботу. Необхідно враховувати, що ефективність функціонування бюджетної установи знаходиться у прямому функціональному зв'язку із її кадровим забезпеченням. А це пов'язує її одночасно із загальним станом ринку праці, а також рівнем заробітної плати, яку може запропонувати установа, у порівнянні із альтернативним спрямуванням діяльності.

Низький рівень заробітної плати у бюджетних установах, який невідгідно відрізняється від оплати праці суб'єктів господарювання, у сукупності із високими вимогами до знань і навичок, рівня освіти, зумовлює проблему здатності сформувати якісний кадровий склад.

З огляду на це, вкрай важливим є проведення конкурсів на посади в бюджетних організаціях із дотриманням принципів реальної відкритості та незалежності. Прозорість конкурсів повинна позитивно відобразитись на якості кадрового забезпечення і вплинути на подальшу ефективність функціонування бюджетної установи. На жаль, вітчизняна практика проведення конкурсів на заміщення вакантних посад не завжди свідчить про рівнодоступність та невідкладність особистим зв'язкам і корупційним впливам.

Зокрема, застосований механізм конкурсного відбору на посади державної служби сьогодні є певною мірою нівельований – якщо до 2020 року конкурсна комісія рекомендувала керівнику для обрання на посаду конкретного переможця конкурсу, то сьогодні комісія рекомендує одразу 5 кандидатів. Це знижує роль проведення конкурсу, адже керівник може довільно обирати із п'яти претендентів. Вважаємо, що в Україні заслуговує на увагу застосування західних практик кадрового відбору із проведенням багаторівневих співбесід, врахування рекомендацій від попередніх роботодавців тощо.

Питання заробітної плати та матеріального заохочення діяльності персоналу посідає вагомий роль у забезпеченні його ефективності. У цьому контексті проблемним може бути питання справедливого розподілу фонду оплати праці. Це головним чином стосується матеріальних допомог та встановлення премій і надбавок до заробітної плати, оскільки вплив даних складових на заробітну плату працівників бюджетних установ в Україні має ключове значення з огляду на низький

рівень базових посадових окладів.

У плані трудових відносин на рівні бюджетної установи виникають трансакції між керівником та співробітниками з приводу матеріального заохочення та заробітної плати, які не завжди носять формальний характер. У вітчизняній практиці зустрічаються випадки матеріального заохочення працівників для подальшого виділення частини цих ресурсів на користь «функціонування установи» (для прикладу, проведення ремонту, закупівля матеріалів, на які не вистачило бюджетного фінансування, зокрема внаслідок перекосів при плануванні статей витрат).

Окрім робочої сили, важливою складовою успішного функціонування бюджетних установ є основні засоби – «матеріальні активи, які утримуються для використання їх у виробництві/діяльності або при постачанні товарів, виконанні робіт і наданні послуг для досягнення поставленої мети та/або задоволення потреб суб'єкта державного сектору або здавання в оренду іншим особам і використовуються, за очікуванням, більше одного року» [14].

Вартість необоротних активів бюджетних установ, як і у суб'єктів господарювання, поступово об'єктивно зменшується в процесі використання внаслідок фізичного і морального зносу. Концептуальна відмінність полягає у тому, що виробничі підприємства нараховану амортизацію включають у собівартість виробленої продукції, а тому амортизація є складовою вартісно-обмінних відносин із покупцем даної продукції. Натомість нарахування зносу та амортизації бюджетними установами знаходиться у сфері вартісно-перерозподільчих відносин із бюджетом. Воно компенсується кошторисним фінансуванням і залежить від пріоритетів розпорядників бюджетних коштів вищого рівня. Останні повинні забезпечити функціонування підвідомчих структур і підтримувати належний стан майна, закріпленого за бюджетними установами, включеними у мережу.

У плані можливих неформальних трансакцій у цій сфері варто відмітити випадки непоодиноких зловживань, пов'язаних із здійсненням інвестиційної складової та капітального будівництва, шляхом непрозорих трансакцій із підрядниками. Доволі часто зустрічається й практика використання обладнання, або ж техніки бюджетної організації, яку можна назвати системою «приватні доходи – державні видатки», коли надаються послуги, витрати за які покладаються на установу, а корисність і доходи отримують задіяні працівники та керівництво.

Важливою складовою суспільного виробництва є предмети праці та відповідні матеріальні витрати (використання предметів, матеріалів, обладнання, інвентарю, медикаментів і перев'язувальних матеріалів, продуктів харчування тощо). Дані питання пов'язують бюджетну установу із постачальниками – суб'єктами господарювання. Потреба впорядкування цієї сфери в Україні, зумовила становлення системи публічних закупівель з метою забезпечення прозорих умов постачання усього необхідного для функціонування бюджетної установи.

Електронна система публічних закупівель Prozorro, як онлайн-платформа, на якій розміщуються тендери на купівлю товарів, робіт і послуг, створила можливості для раціоналізації цін постачальників, а значить призвела до зниження трансформаційних витрат бюджетних установ. Однак, слід відмітити, що вказаний позитивний ефект потрібно оцінювати із врахуванням додаткових трансакційних витрат, які виникли для бюджетних установ. Адже, як і будь-який механізм організації трансакцій, система Prozorro зумовлює трансакційні витрати. Для бюджетних організацій це, зокрема, полягає у потребі виділення під дані функції окремих працівників і здійснення ряду інших витрат.

Відповідно до «Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 135 «Витрати»», виробнича собівартість продукції (робіт, послуг) у державному секторі включає: прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці; інші прямі витрати; змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати [13]. Переглянута через призму інституційного підходу собівартість послуг бюджетних установ по забезпеченню державою благ та послуг включає у себе як трансформаційні, так і трансакційні витрати. При цьому, на відміну від ринкових товарів, вартість даних благ не включає у себе прибуток.

Проблема обрахунку загальної суспільної вартості державних послуг полягає у тому, що для повної оцінки затрат недостатньо здійснити калькуляцію видатків бюджетних установ, які ці блага надають населенню. Адже подібно до того як процес виробництва на підприємстві включає в себе основне виробництво, допоміжні та обслуговуючі структури, процес суспільного виробництва включає в себе обслуговуючі елементи. Загальна вартість такого суспільного виробництва повинна враховувати також витрати трансакційного характеру, які були здійснені на етапах до безпосередньої фази виробництва благ бюджетними організаціями першої групи.

Мова іде про витрати на етапі суспільного вибору (проведення виборів, діяльність парламенту і т.д.) та стадії його подальшої реалізації (функціонування органів і суб'єктів фіскальної, казначейської системи, системи державних запозичень, публічних закупівель, які є трансакційними витратами відносно діяльності бюджетних організацій першої групи). Ці затрати попередніх етапів на теоретичному рівні повинні враховуватись при калькуляції вартості продукції суспільного виробництва.

Ключовим вектором зовнішніх трансакцій є взаємовідносини бюджетної установи із споживачами. Що ж може виступити у якості оцінки результатів діяльності бюджетної установи? Очевидно, що нею є отримана корисність від споживання благ і послуг. Порівняння корисності отриманої споживачем, як кінцевої мети суспільного виробництва, та затрат на досягнення цього результату, дає уявлення про отриманий економічний ефект від даного процесу. Теоретичні аспекти оцінки корисності постачання державою благ колективного споживання досліджено теорією суспільних благ, висвітлення положень якої не є предметом даного дослідження.

Орієнтовані на практику підходи до оцінки цінності створюваного бюджетними установами продукту, розвинуті у західній економічній науці представниками теорії публічного адміністрування та менеджменту. Держава і бюджетні установи повинні враховувати корисність, яку створюють для своїх споживачів, намагаючись оцінити їх суспільну цінність (public value). Дане поняття ввів у науковий обіг професор М. Мур, один із визнаних авторитетів у сфері досліджень публічного управління.

Будучи введеною в середині 90-х років, концепція «суспільної цінності» набула популярності в США у секторі державного управління і неприбуткових організацій. Роботи М. Мура стосуються окреслення практичних кроків налагодження бюджетними організаціями взаємодії із громадськими інститутами для зворотного зв'язку і оцінки масштабів створюваної вартості, що сприяє і її «визнанню» в бухгалтерському розумінні. Вчений запропонував модель розгляду бюджетної організації через призму «стратегічного трикутника» [5, с. 25], який сьогодні відомий, як трикутник Мура. Даний підхід передбачає одночасне врахування трьох аспектів: джерел легітимності та забезпечення функціонування бюджетної установи; розрахунок необхідного оперативного потенціалу діяльності; оцінку створюваної суспільної цінності.

Питання зростання позитивного ефекту від функціонування бюджетних установ у процесі суспільного виробництва в практичній площині є на сьогоднішній день на Заході сферою активних наукових досліджень. Вони перейняли багато підходів і технік менеджменту та маркетингу, застосовуваних ринковими структурами, зокрема: stakeholder analysis (аналіз зацікавлених сторін), environmental scanning (сканування навколишнього середовища), SWOT analysis (SWOT-аналіз), balanced scorecard (BSC) (збалансована система показників) та ін. [15].

Необхідно зауважити, що виявлення фіскальних пріоритетів громадян відбувається не лише завдяки механізму суспільного вибору у вимірі: вибори – діяльність парламенту – діяльність виконавчої гілки влади – функціонування бюджетної установи. Це реалізується також і врахуванням реакції «знизу» – з'ясуванням оцінки якості та масштабів послуг споживачами через їх відгуки та запити, що відкриває шляхи до вдосконалення оперативної діяльності. Але для цього необхідним є забезпечення функціонування спеціальних процедур і підходів, становлення інститутів громадянського суспільства, напрацювання традицій, що сприяло б гнучкості діяльності бюрократії на рівні бюджетної установи.

Висновки і перспективи.

У роботі здійснено спробу міждисциплінарного погляду на функціонування бюджетних установ із використанням інституційного й транзакційного аналізу, врахуванням підходів фінансової науки, бюджетного обліку та публічного управління. Наголошено на необхідності концептуального розмежування бюджетних установ за ознакою їх участі у суспільному виробництві на тих, які здійснюють безпосереднє постачання благ та послуг населенню та тих, які забезпечують функціонування бюджетних установ першого типу.

Окреслення складових внутрішнього та зовнішнього інституційного середовища бюджетних установ у сукупності із аналізом формальних і неформальних транзакцій, здатне посприяти розумінню шляхів оптимізації організаційних особливостей, а також деталей фінансової та операційної діяльності.

На думку автора, фінансовий менеджмент у бюджетній сфері повинен бути націлений на оцінку та підвищення ефективності суспільного виробництва. Такий погляд доцільно розвивати у вітчизняних підручниках і навчальних програмах, оскільки сьогодні останні переважно обмежуються описом діючих процедур планування та виконання кошторисів, бюджетного фінансування, без аналізу його ролі у створенні вартості та корисності для населення.

Одночасно слід враховувати, що задоволення суспільних потреб в окремих випадках може відбуватись не лише за допомогою безпосереднього виробництва благ бюджетними установами, але й альтернативним шляхом – замовленням даних послуг державою у ринковому секторі, із подальшим постачанням їх населенню. Порівняння рівня транзакційних і трансформаційних витрат такого суспільного забезпечення (public provision) із затратами на суспільне виробництво може вказати шляхи для інституційної оптимізації публічної сфери.

Список використаних джерел

1. Non-market output. Glossary (statistics-explained). Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Non-market_output. (дата звернення 21.08.2020).
2. Coase R. H. The Nature of the Firm. *Economica*. 1937. 4 (November). P. 386–405. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>. (дата звернення 21.08.2020).
3. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки ; пер. з англ. Київ : Основи, 2000. 198 с.
4. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів. Київ : Артєк, 2001. 472 с.
5. Moore Mark H. Recognizing Public Value: Developing a Public Value Account and a Public Value Scorecard. 2012, August. URL: <http://publiccommons.ca/public/uploads/literature/Moore-9.4.12.pdf>. (дата звернення 21.08.2020).
6. Дем'янишин В. Г. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах. *Світ фінансів*. 2007. №2 (11). С. 34–48.
7. Волохова І. С. Проблеми фінансування суспільних благ за рахунок коштів територіальних бюджетів (на прикладі галузі освіти). *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2013. №2 (49). С. 20–27.
8. Думікян А. К. Інституційна трансформація моделі фінансового забезпечення поточної діяльності бюджетних установ. *Економіка та держава*. 2018. №2. С. 119–123.
9. Цятковська О. Особливості обліку доходів і витрат суб'єктами державного сектору відповідно до НП (С) БОДС. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації : міжнар. наук. журн.* 2017. №3-4. С. 72-79. URL: <http://dspace.tne.u.edu.ua/handle/316497/28905>. (дата звернення 21.08.2020).
10. Дерлиця А. Ю. Інституційне середовище суспільних фінансів. *Інноваційна економіка*. 2020. №7-8 [85]. С. 133–138. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco.ua/article/view/692/761>. (дата звернення 20.12.2020).
11. Литвиненко В. С., Толстоног В. В. Обліково-контрольне забезпечення управління витратами: інституціональний підхід: монографія. Київ : Фітосоціоцентр, 2015. 260 с.
12. Government Finance Statistics Manual 2014. International Monetary Fund. 2014. 446 p. URL: <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/GFS/Manual/2014/gfsfinal.pdf>. (дата звернення 21.05.2020 р.).
13. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 135 «Витрати»:

Наказ Міністерства фінансів України від 18.05.2012. №568. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0903-12>. (дата звернення 21.08.2020).

14. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби»: Наказ Міністерства фінансів України від 12.10.2010. №1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10#Text>. (дата звернення 21.08.2020).

15. Public Sector Management Program. Unit Four Managing Down: Operational Management in the Public Sector. URL: <http://cdn.nsw.ipaa.org.au/docs/PSMP/U4%20Topic%201.pdf>. (дата звернення 21.08.2020).

Статтю отримано: 16.09.2020 / Рецензування 20.10.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Andrii Derlytsia

Ph.D. (in Economics), Lecturer

Department of Finance and Economics

Podilsk Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

Kamyanets-Podilsky, Ukraine

E-mail: derlytsya@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5123-1584

PUBLIC PRODUCTION AND INSTITUTIONAL MECHANISM OF FUNCTIONING OF BUDGETARY INSTITUTIONS

Abstract

Introduction. The study of the functioning of budgetary institutions as producers of public goods and services requires an interdisciplinary view using institutional and transactional analysis, the achievements of the theory of public finance, budget accounting and public administration.

Methods. The following methods are used in the article: scientific abstraction in highlighting the essential features of budgetary institutions; comparative analysis, in distinguishing between transaction and transformation costs; systematic approach in explaining the financial, institutional, accounting and management aspects of the functioning of budgetary institutions in the process of public production.

Results. Emphasis is placed on the need for conceptual delimitation of budgetary institutions on the basis of their participation in public production into those that directly supply goods and services to the population and those that ensure the functioning of budgetary institutions of the first type. The paper considers the main directions of transactions of budgetary institutions, paying attention to informal transactions and the costs they may cause. It is noted that the total cost of publicly produced products includes both the transformation costs of the budgetary institution - the manufacturer, and transaction costs, which were carried out in stages to the immediate phase of production of goods by budgetary organizations. These are the costs at the stage of public choice (elections, parliamentary activities) and at the stage of its further implementation (functioning of the fiscal entities, treasury system, government borrowing, public procurement, which are transaction costs for budget organizations of the first group).

Discussion. According to the author, financial management in the budget sphere should be aimed at assessing and improving the efficiency of public production. This view should be developed in domestic textbooks and academic disciplines. After all, today they are limited to describing the current procedures for planning and implementing estimates, budget funding, without analysing its role in creating value and usefulness for citizens.

Keywords: public production, public goods, budgetary institutions, institutional environment, transaction costs, transformation costs, informal transactions.

References

1. Non-market output. Glossary (statistics-explained). Eurostat. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Non-market_output.
2. Coase, R.H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4 (November), 386–405. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>.
3. Nort, D. (2000). Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [Institutions, institutional change and economic performance]. (Trans). Kyiv: Osnovy.
4. Viliamson, O. (2001). Ekonomichni instytutsii kapitalizmu: Firmy, marketynh, ukladannia kontraktiv

[Economic institutions of capitalism: Firms, marketing, contracting]. Kyiv: Artek.

5. Moore Mark H. (2012). Recognizing Public Value: Developing a Public Value Account and a Public Value Scorecard, August. Retrieved from <http://publiccommons.ca/public/uploads/literature/Moore-9.4.12.pdf>.

6. Demianyshyn, V.H. (2007). Biudzhette finansuvannia ta yoho osoblyvosti v suchasnykh umovakh [Budget financing and its features in modern conditions]. *Svit finansiv* [World of Finance], 2 (11), 34–48. (in Ukr.).

7. Volokhova, I.S. (2013). Problemy finansuvannia suspilnykh blah za rakhunok koshtiv terytorialnykh biudzhetyv (na prykladi haluzi osvity) [Problems of financing public goods at the expense of territorial budgets (on the example of education)]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen* [Bulletin of Socio-Economic Research], 2 (49), 20–27. (in Ukr.).

8. Dumikian, A.K. (2018). Instytutsiina transformatsiia modeli finansovoho zabezpechennia potочноi diialnosti biudzhetyvnykh ustanov [Institutional transformation of the model of financial support of current activity of budgetary institutions]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and State], 2, 119–123. (in Ukr.).

9. Tsiatkovska, O. (2017). Osoblyvosti obliku dokhodiv i vytrat subiektamy derzhavnogo sektoru vidpovidno do NP (S) BODS [Features of accounting for income and expenses by public sector entities]. *Instytut bukhhalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii: mizhnar. nauk. zhurn.* [Institute of Accounting, Control and Analysis in the context of globalization: International Science Magazine], 3-4, 72-79. Retrieved from <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/28905>. (in Ukr.).

10. Derlytsia, A.Yu. (2020). Instytutsiine seredovyshe suspilnykh finansiv [Institutional environment of public finance]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative Economy], 7-8 [85], 133–138. Retrieved from <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/692/761>. (in Ukr.).

11. Lytvynenko, V.S., & Tolstonoh, V.V. (2015). *Oblikovo-kontrolne zabezpechennia upravlinnia vytratamy: instytutsionalnyi pidkhid: monohrafiia* [Accounting and control cost management: an institutional approach: a monograph]. Kyiv: Fitosotsiotsentr.

12. Government Finance Statistics Manual 2014. (2014). International Monetary Fund. Retrieved from <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/GFS/Manual/2014/gfsfinal.pdf>.

13. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori 135 «Vytraty». Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 18.05.2012. № 568. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0903-12>.

14. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori 121 «Osnovni zasoby». Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 12.10.2010. № 1202. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10#Text>.

15. Public Sector Management Program. Unit Four Managing Down: Operational Management in the Public Sector. Retrieved from <http://cdn.nsw.ipaa.org.au/docs/PSMP/U4%20Topic%201.pdf>

Received: 09.16.2020 / Review 10.20.2020 / Accepted 12.20.2020

Марченко Тетяна, Охота Віталій. Сучасні тенденції забезпечення конкурентоспроможності країн в глобальній економіці. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 55-63.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-6>

УДК 339.137.2
JEL Classification D41, F01

Марченко Тетяна

к.е.н., асистент кафедри міжнародної економіки
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна

E-mail: t.marchenko@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-2355-6664

Охота Віталій

к.е.н., доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

E-mail: v.okhota@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-4377-5482

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇН В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Анотація

Вступ. Сучасний розвиток світової економіки і особливо процеси глобалізації світового господарства, що посилюють взаємозалежність економік, формування глобальних товарних і фінансових ринків призвели до посилення інтересу до проблеми підвищення конкурентоспроможності країн, що включені в ці процеси. Питання конкурентоспроможності на рівні економіки за ступенем актуальності виходять на перші місця серед питань національної значущості, оскільки тісно пов'язані з досягненням динамічного економічного розвитку країни і підвищенням рівня життя її населення.

Методи. Теоретичною і методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення економічної науки, праці вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів з питань вивчення конкурентоспроможності країн у глобальній економіці. Використані матеріали публікацій в періодичних виданнях, монографії з досліджуваної проблеми.

Результати. У статті розглянуто основні теоретичні підходи до визначення конкурентоспроможності країн у глобальній економіці. Висвітлено основні функції держави у зміцненні позицій конкурентоспроможності країн за умов посилення процесів глобалізації. Проведено позиціонування України у рейтингу країн світу за рівнем глобалізації та вироблено пропозиції щодо підвищення її конкурентоспроможності у глобальній економіці.

Перспективи. Аналіз позицій конкурентоспроможності країн у глобальній економіці надає можливість поглиблення теоретико-методичних засад та розробки практичних рекомендацій щодо підвищення позицій конкурентоспроможності України, що формує перспективи подальших наукових досліджень.

Ключові слова: конкурентоспроможність країн, глобальна економіка, глобалізація, національні економіки, національні інтереси, інтернаціоналізація, економічний розвиток.

Вступ.

Глобалізація стала вирішальним фактором співіснування країн в останні десятиліття та реалізації кожною з них своїх національних інтересів. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. національні економіки об'єдналися в єдиний світогосподарський простір, коли обмін товарами, послугами,

капіталом і робочою силою виходить за межі державних кордонів, спостерігається переплетення національних економік. Глобалізацію світової економіки визначають як одну з основних ознак сучасного світу, вона виступає багатовимірним процесом, який охоплює всі сфери суспільної життєдіяльності, докорінно змінює принципи і характер повсякденної людської практики внаслідок інтеграції національних економік у світову [5].

Основними характерними ознаками глобалізації світової економіки визначають наступні: поглиблення інтернаціоналізації виробництва, обміну, капіталу; активізація міграційних процесів; формування глобальних ланцюгів доданої вартості; посилення впливу процесів виробництва та споживання на навколишнє середовище; формування глобальних інститутів. Відповідно, під дією глобалізації одні країни стають багатшими, реалізують свої інтереси, а інші – менш конкурентоздатними.

Погоджуємося із позицією науковців, що глобалізація світової економіки як об'єктивний, незворотній процес є надто суперечливим, має неоднозначні соціально-економічні наслідки для економік країн. [10, с. 73]. За таких умов формується глобальна економіка, бо глобалізація підняла міжнародну економіку на вищий рівень розвитку із системною інтернаціоналізацією умов і сфер людської життєдіяльності [6, с. 97].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичним та практичним питанням забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країн та оцінці міжнародного конкурентного середовища присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців, серед яких слід відзначити таких вчених, як: Л. Антонюк, О. Білоруса, О. Таранича, Д. Лукяненка, Т. Орехову, Ю. Орловську, А. Поручника, М. Семикіну, О. Шнипка, О. Шниркова та ін. Разом з тим, динамічний розвиток світового господарства зумовлює необхідність визначення основних сучасних тенденцій підвищення міжнародної конкурентоспроможності національних економік, враховуючи ті виклики і загрози, які породжує глобалізація.

Мета.

Метою даного дослідження є виявлення основних викликів забезпечення конкурентоспроможності країн у глобальній економіці та обґрунтування ролі інноваційного чинника у її підвищенні.

Методологія дослідження.

Теоретико-методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи пізнання: системний підхід (для систематизації теоретичних підходів та концептуалізації міжнародної конкурентоспроможності); аналізу та синтезу (при дослідженні напрямків забезпечення конкурентоспроможності національної економіки); метод статистичного аналізу, методи порівняльного та структурного аналізу (при ідентифікації країн в міжнародному конкурентному середовищі); системний підхід (в процесі вивчення закономірностей інноваційного розвитку в контексті підвищення конкурентоспроможності країн).

Результати.

Процес глобалізації не «скасовує» державу, а ускладнює, диференціює, наповнює новим змістом її функції, «вбудовуючи» національні економіки в набагато складніші структури загальнопланетарного рівня [3, с. 281]. З даним твердженням погоджуються Дж. Сорос, який підкреслює, що розвиток національної економіки не супроводжується розвитком глобального суспільства, яке можна було б поставити у відповідність глобальній економіці. Базовою структурою в політичному та соціальному житті залишається нація-держави [9, с. 17].

Одночасно в умовах глобалізації економічного розвитку зберігає своє значення національно-культурний чинник; основний масив факторів і стимулів світогосподарської еволюції формується в

межах національних економічних моделей; успіхи окремих країн у глобальній економіці безпосередньо пов'язані з їх здатністю перетворити свої національні особливості на чинник глобальних конкурентних переваг.

За умов глобалізації пріоритетними стають такі функції держави [3, с. 286-287]:

1) визначення та реалізація стратегічних національних інтересів, формування кожною країною моделі соціально-економічного розвитку, здатної забезпечити інтеграцію економіки країни у транснаціональні відтворювальні цикли;

2) сприяння інституційним змінам, які надають поштовх виникненню та розвитку інституцій, які в подальшому будуть підпорядковуватись еволюційному закону їх конкурентного відбору;

3) зміцнення національної конкурентоспроможності, підтримання політики стимулювання інноваційного розвитку, впровадження інновацій на підприємствах;

4) створення привабливого інвестиційного клімату та необхідних умов для залучення іноземних інвестицій;

5) забезпечення основних складових економічної безпеки, запобігання фінансовим спекуляціям та тіньовим схемам, посилення контролю за стратегічно важливими секторами економіки з метою протидії негативним проявам глобалізації, протидії бідності, захисту від міжнародної злочинності.

Таким чином, за умов глобалізації держава повинна балансувати між ступенем відкритості національного ринку й економіки та їх здатністю продукувати конкурентний інноваційний продукт [2].

Під впливом викладених тенденцій характерними рисами міжнародної конкуренції, що сформувались, є такі [3, с. 224]: «сповільнення темпів економічного зростання окремих країн; зміна темпів порівняльних переваг (нові технології ведуть до постійного зменшення частки прямих витрат на сировину та робочу силу в загальній структурі витрат); використання нових форм протекціонізму; запровадження нових видів державного стимулювання; інтенсифікація процесів створення коаліцій серед фірм різних країн; зростання рівня відповідальності місцевим потребам» [12].

На сьогодні немає єдиного трактування міжнародної конкурентоспроможності країн, але основні з них можна представити у вигляді наступного визначення: під міжнародною конкурентоспроможністю країни слід розуміти «міжнародну результативність діяльності національних суб'єктів господарювання, що полягає в успішному використанні чинників появи продукції на глобальному ринку та її просування у міжнародному економічному просторі» [15].

Разом з тим, існують різні підходи до оцінки конкурентоспроможності країни, при цьому використовуються як різні показники, так і методики розрахунку інтегрованого показника. Всесвітній економічний форум визначає національну конкурентоспроможність як здатність країни та її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, які були б стійкі в середньостроковій перспективі [1]. Країни з високими показниками національної конкурентоспроможності, як правило, забезпечують більш високий рівень добробуту своїх громадян [14].

Основною метою використання такого індексу є можливість показати основні напрями досягнення необхідних показників економічного розвитку та вироблення на цій основі стратегічних пріоритетів. Тим більше, що показники для оцінки є досить широкими та різноплановими, це і фінансово-економічні показники, показники розвитку інституцій, стану захисту інтелектуальної власності, показники розвитку ринку праці. Ці показники можуть доповнюватися та змінюватися залежно від вимог і потреб розвитку глобальної економіки.

Для визначення правил використання отриманої інформації та узгодження дій країн у зазначеному аспекті на міжнародному рівні було укладено ряд угод, що регламентують міжнародну конкуренцію [7]. Укладання даних угод та отримання можливостей регулювання міжнародної конкуренції на наддержавному рівні стало можливим завдяки утворенню ряду міжнародних інституцій – ЮНКТАД, СОТ, важливість яких зростає в період глобалізації світового господарства, що зумовлює необхідність дослідження інституційного базису регулювання міжнародної конкуренції.

В рамках СОТ укладено такі угоди, які стосуються економічної конкуренції:

- 1) Угода про субсидії та врівноважуючі заходи;
- 2) Угода про антидемпінгові практики;
- 3) Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності.

Перші дві угоди стосуються форм недобросовісних торговельних практик, які спотворюють умови економічної конкуренції: субсидування експортних товарів; демпінг товарів на міжнародних ринках [13].

Відповідно до норм права ЄС з економічної конкуренції, угоди, що стосуються встановлення цін, розподілу ринків, обмеження виробництва та технічного розвитку тощо, вважаються незаконними, якщо вони не схвалені Комісією ЄС. Таке схвалення може надаватися за умови, що угода (контракт) сприяє покращенню виробництва, дистрибуторства, технічному та економічному прогресу, надає споживачам справедливую частку вигод, водночас не накладаючи неналежних обмежень і не створюючи можливості для усунення конкуренції.

Законодавство ЄС вимагає співробітництва між Єврокомісією і урядами країн-членів ЄС. Так, ст. 89 Римського договору від 25 березня 1957 р. уповноважила Комісією ЄС на проведення розслідувань щодо порушень принципів і правил економічної конкуренції. У 1962 р. Європейська комісія схвалила «Правило №17», яке регулює процедуру розслідування конкурентних порушень та накладання відповідних санкцій. У ст. 91 мова йде про заходи, спрямовані проти демпінгу. Ст. 92 проголошує несумісною зі спільним ринком ЄС будь-яку допомогу, яку надають держави компаніям і галузям, якщо вона порушує або загрожує порушити конкуренцію, створюючи сприятливі умови окремим підприємствам та виробництвам [18].

Створення і подальше удосконалення загального конкурентного законодавства в ЄС було зумовлено транскордонним переміщенням товарів, капіталів і робочої сили в рамках ЄС. В рамках комісії ЄС питання конкуренції були покладені на Генеральний директорат – IV, якому було доручено розробку різноманітних конкурентних правил. Статті про конкуренцію містились також у Паризькому договорі про європейське об'єднання вугілля і сталі, однак вони не мали статусу прямої дії.

Антимонополярна сфера від самого початку створення Європейського Союзу була віднесена до сфери загальної політики, що означало прийняття відповідних рішень на наднаціональному рівні, у зв'язку з чим основним методом законотворення стала не гармонізація, а уніфікація.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що міжнародне співробітництво є основою економічного розвитку країн, тому для його спільної реалізації необхідна чітка система організаційно-інституційного забезпечення міжнародної конкуренції, яка здатна адаптуватися під виклики глобалізації.

Таким чином, під впливом глобалізації світовий ринок виступає як закономірний результат розвитку національних ринків товарів і послуг, в який залучені країни із різним рівнем інтеграційних процесів та здатністю підтримувати конкурентні позиції (табл. 1).

Ще однією ознакою глобалізації, яка впливає на міжнародну конкурентоспроможність країн, в останні десятиліття виступають процеси транснаціоналізації, адже багатонаціональні компанії стають важливим суб'єктом міжнародних економічних відносин, посилюється їх роль у міжнародному поділі праці.

Під впливом процесів глобалізації зростають вимоги до забезпечення конкурентоспроможності національних інноваційних систем. Одночасно, не завжди лідерство за розвитком інновацій призводить до конкурентоспроможності національних інноваційних систем [16]. Яскравим прикладом є Данія, яка, маючи беззаперечні міжнародні конкурентні переваги завдяки створенню двох основних кластерів (свинарство – продукція тваринництва та виробництво промислових ензимів, та фармацевція – виробництво інсуліну), є світовим лідером саме у зазначених галузях. Даний висновок є особливо важливим для України, яка може скористатись наявністю точкових міжнародних конкурентних переваг у розвитку міжнародної економічної діяльності за

вектором «підприємництво-інновації».

Таблиця 1. Рейтинг країн світу за рівнем глобалізації*

Країна	Місце в рейтингу
Бельгія	3
Австрія	7
Нідерланди	2
Швейцарія	1
Швеція	4
Данія	8
Канада	15
Португалія	14
Фінляндія	9
Угорщина	16
Ірландія	11
Чехія	13
Франція	10
...	
Росія	49
...	
Україна	44
...	
Китай	82

*Джерело: сформовано на основі [17].

З урахуванням вищезазначеного, як найбільш інформативний можна оцінювати глобальний індекс конкурентоспроможності (GCI) всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), який заснований на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів опитування керівників компаній – щорічного широкомасштабного дослідження, яке проводиться ВЕФ у партнерстві з дослідницькими інститутами та компаніями.

У сьогоднішній глибоко інтегрованій світовій економіці узгоджені на міжнародному рівні правила та інститути відіграють життєво важливу роль для забезпечення чіткого функціонування ринків, врегулювання розбіжностей і надання гарантій стабільності. Тому зміцнення багатосторонньої системи має ключове значення для досягнення стійкого розвитку в усьому світі. Щоб бути ефективними, багатосторонні системи повинні реагувати на законну стурбованість і критику. Архітектура системи багатосторонньої торгівлі повинна в більшій мірі відповідати Порядку денному в галузі сталого розвитку на період до 2030 року.

Успіхи, досягнуті в рамках міжнародного співробітництва в сфері оподаткування, повинні надати всім країнам можливість отримувати належну їм по справедливості частку податків з міжнародних компаній, що особливо важливо для найбідніших країн. Щоб зупинити глобальне потепління, необхідно активізувати міжнародне співробітництво в області «зелених» технологій, включаючи передачу технологій за прийнятними цінами, з метою сприяння переходу до сталого виробництва в багатьох країнах, що розвиваються, і перш за все в найменш розвинених країнах.

У той же час, лібералізація економічних процесів супроводжується інвестиційною активністю країн. Зарубіжні інвестиції відіграють значну роль в економіці будь-якої країни незалежно від рівня її економічного розвитку, сприяючи економічному зростанню країни-реципієнта на основі більш ефективного використання національних ресурсів.

Досвід розвитку найбільш розвинених країн свідчить, що їхній поступ залежить не лише від економічних показників, а й від рівня освіти, культурних цінностей, традицій, рівня впровадження новітніх технологій та ін. Головним ресурсом ефективно функціонуючих систем господарювання стають творчі, інноваційні здібності людей, інтелектуальний капітал. У глобальній економічній конкуренції виграють країни, які забезпечують сприятливі умови для ефективної інноваційної

діяльності. Саме тому більшість економічно розвинених країн обрали інноваційний шлях розвитку, який передбачає взаємозалежне ефективне функціонування науково-технічної, виробничої, фінансової, соціальної, мотиваційної й духовної сфер, природного середовища життєдіяльності людини та важливих суспільних інститутів.

Не випадково останнім часом у промислово розвинених країнах спостерігається розширення й поглиблення стимулювання процесу залучення фінансових ресурсів та фахівців у сферу високих технологій [4; 8].

Зростання конкурентоспроможності економіки, розвиток глобальних процесів у сфері НДДКР залежить від активного проведення інноваційної політики та стимулювання інноваційної активності.

Цьому може сприяти поширення принципу інноваційності стратегічних проєктів на всіх стадіях, що охоплюють стани дослідження, прогнозування, проєктування й управління реалізацією завдань на початкових етапах формування стратегії. Така багатоваріантність дає змогу проводити обґрунтований конкурентний відбір кращих розробок, а на стадії реалізації – повніше оцінити переваги варіантів і вносити відповідні зміни у стратегічний курс, уточнити мету та кінцеві показники своєчасного реагування на майбутню кон'юнктуру.

Глобалізація висуває надзвичайно високі вимоги до конкурентоспроможності країн, оскільки сьогодні конкурентоспроможність країни – одна з найвпливовіших концепцій в глобальній економіці та політиці, оскільки не тільки охоплює суто економічні показники, а й оцінює економічні наслідки важливих неекономічних явищ.

Аналіз економічного розвитку України та посилення її конкурентних позицій у глобальній економіці, дозволяє здійснити оцінку займаних позицій. Україна має великий нереалізований потенціал: освічене і працездатне населення, сприятливе географічне положення, величезний внутрішній ринок, достатні природні ресурси, але необхідно подолати ряд системних недоліків, серед яких основними є: неефективні інститути, корупція, слабкий фінансовий ринок, низький технологічний уклад у промисловому виробництві.

Сучасні ринкові перетворення в Україні не сприяють технологічним змінам, інтегруванню країни в техноглобалістський процес. Вони порушили усталений адміністративний механізм регулювання науково-технічного розвитку і не створили належного конкурентного ринкового середовища, здатного до інноваційної синергетики (самоорганізації, самовідтворення).

Інноваційні процеси в Україні відбуваються під впливом різновекторних тенденцій, які погіршуються внутрішніми деструктивними процесами, зокрема, високою зношеністю основних фондів, застарілою виробничою інфраструктурою. Залишається низьким технологічний рівень виробництва, що зумовлює його високу енерго- і матеріаломісткість. На відміну від багатьох промислово розвинених країн, в Україні впродовж років не було розв'язано комплекс проблем освіти, науки і технологій, не було створено сприятливі інституціональні умови для новаторів та підприємців. Через це вона не змогла підвищити свої конкурентні позиції на ринку високотехнологічних товарів.

Сьогодні промислові інновації перетворюються на життєво важливий чинник конкуренції. Зростаюча роль конкуренції із застосуванням технологічних переваг передбачає, що суб'єкти ринку повинні фокусуватись більше на створенні знань і розширенні спектру надання інтенсивних бізнесових послуг, таких як: дослідження та вивчення, консультації, тренінги і маркетинг [11]. Інноваційний процес охоплює широкий спектр діяльності суб'єктів ринкових відносин: науково-технічних, виробничих, маркетингових, підприємницьких та соціальних. Усі вони орієнтовані на задоволення конкретних суспільних потреб і підвищення життєвого рівня суспільства.

Висновки і перспективи.

За результатами дослідження можна стверджувати, що для вирішення завдань економічного розвитку країн потрібні нові підходи, якісні прогресивні зміни. Разом з тим, рівень ефективного розвитку країни залежить від конкурентоспроможності продукції, яка повинна володіти

інноваційними характеристиками, бути готовою до технологічних змін.

Глобалізація економіки в сучасних умовах посилює конкуренцію у сфері інноваційної діяльності, інтелектуалізації виробництва, продукування нових інформаційних технологій. Світовий досвід показує, що сьогодні країнам не достатньо лише володіти ресурсами, щоб бути конкурентоспроможними. Відтак успіху досягає той, хто володіє найдосконалішими технологіями і вміє їх впроваджувати у виробництво. Потреба зростання інноваційної активності дедалі сильніше зумовлюється необхідністю структурної трансформації економіки країни та забезпечення її глобальної конкурентоспроможності.

Перспективи подальших розроблень у даному напрямку полягають в зростанні конкурентоспроможності країн в глобальній економіці, що є можливим завдяки спільному управлінні природними об'єктами, запровадженню енергоефективних та відновлюваних джерел енергії, політики екологічного захисту та управління ризиками.

Список використаних джерел

1. Герасимчук В. Г. Міжнародна економіка. К.: Знання, 2009. 302 с.
2. Городиський Т. І. Методика оцінки інноваційного потенціалу регіону. *Науковий вісник національного лісотехнічного університету України: Збірник науково-технічних праць*. 2006. Вип. 16.6. С. 235-241.
3. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін. К.: Знання, 2008. 431с.
4. Гук О. В. Взаємозалежність моделі сталого розвитку і конкурентоспроможності національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2017. Випуск 14 (45). Ч. 1. С.74-78.
5. Курило О. Глобалізація фінансових ринків. *Політика та час*. 2005. №4. С. 77-81.
6. Лук'яненко Д. Г. Глобальна економічна інтеграція. К.: ТОВ «Національний підручник», 2008. 220 с.
7. Микитюк П. Державні механізми стимулювання інноваційного розвитку економіки. *Вісник ТДЕУ*. 2006. №2. С. 68-75.
8. Пронкіна Л. І., Гавриш О. М. Сучасні проблеми конкурентоспроможності держави. *Агросвіт*. 2019. №7. С. 32–36.
9. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою. К.: Основи, 1999. 259 с.
10. Старостіна А. О., Длігач А. О., Богомаз Н. В. Економіка зарубіжних країн. К.: Знання, 2009. 454 с.
11. Студінська Г. Я. Компетенції брендингу у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»*. 2017. №17. С. 71-78.
12. Corsten H. Die Gestaltung von Innovationsprozessen. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1991. 172 p.
13. Council on Competitiveness, 2019. Launch. A summary of the National Commission on innovation and competitiveness Frontiers. URL: https://www.compete.org/storage/reports/Commission__Launch.pdf. (дата звернення: 18.10.2020).
14. Hotz-Hart B. Innovationen: Wirtschaft und Politik im globalen Wettbewerb. Bern: Peter Lang Verlag, 2001.
15. IMD World Competitiveness Center. IMD's 2020 World Competitiveness Ranking revealed, showing strength of small economies. URL: <https://www.imd.org/news/updates/IMD-2020-World-Competitiveness-Ranking-revealed>. (дата звернення: 18.10.2020).
16. OECD. Economic Policy Reforms 2019: Going for Growth. URL: <http://www.oecd.org/economy/going-forgrowth>. (дата звернення: 18.10.2020).
17. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2019. World Economic Forum. 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf. (дата звернення: 18.10.2020).
18. World Bank Group. Doing Business 2020. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>. (дата звернення: 18.10.2020).

Статтю отримано: 21.10.2020 / Рецензування 03.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Tetiana Marchenko

Ph.D. (in Economics), Assistant Professor
Department of International Economics
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Chernivtsi, Ukraine

E-mail: t.marchenko@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-2355-6664

Vitalii Okhota

Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of International Tourism and Hotel Business
West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine

E-mail: v.okhota@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-4377-5482

CURRENT TRENDS IN ENSURING THE COMPETITIVENESS OF COUNTRIES IN THE GLOBAL ECONOMY

Abstract

Introduction. Modern development of the world economy and especially the processes of globalization of the world economy, increasing the interdependence of economies, the formation of global commodity and financial markets have led to increased interest in the problem of increasing the competitiveness of countries involved in these processes. Issues of competitiveness at the level of the economy in the degree of urgency are among the issues of national importance, as they are closely linked to the achievement of dynamic economic development of the country and improving the living standards of its population.

Methods. The theoretical and methodological basis of the study is the fundamental provisions of economics, the work of domestic and foreign economists to study the competitiveness of countries in the global economy. Materials of publications in periodicals, monographs on the researched problem are used in the article.

Results. The main theoretical approaches to determining the competitiveness of countries in the global economy are considered in the article. The main functions of the state in strengthening the position of competitiveness of countries in the context of strengthening globalization are highlighted. Ukraine's positioning in the ranking of countries by the level of globalization is made and proposals are made to increase its competitiveness in the global economy.

Discussion. The analysis of the positions of competitiveness of countries in the global economy provides an opportunity to deepen the theoretical and methodological foundations and development of practical recommendations for improving the competitiveness of Ukraine, which forms the prospects for further scientific research.

Key words: competitiveness of countries, global economy, globalization, national economies, national interests, internationalization, economic development.

References

1. Herasymchuk, V.H. (2009). *Mizhnarodna ekonomika* [International Economics]. Kyiv : Znannia.
2. Horodyskyi, T.I. (2006). *Metodyka otsinky innovatsiinoho potentsialu rehionu* [Methods for assessing the innovation potential of the region]. *Naukovyi visnyk natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy: Zbirnyk naukovo-tekhnichnykh prats* [Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine: Collection of Scientific and Technical Works], 16.6, 235-241. (in Ukr.).
3. Hrazhevska, N.I. (2008). *Ekonomichni systemy epokhy hlobalnykh zmin* [Economic systems of the epoch of global changes]. Kyiv : Znannia.
4. Huk, O.V. (2017). *Vzaiemozalezhnist modeli staloho rozvytku i konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky* [Interdependence of the model of sustainable development and competitiveness of the national economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika»* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Economics Series], 14 (45), 74-78. (in Ukr.).
5. Kurylo, O. (2005). *Hlobalizatsiia finansovykh rynkiv* [Globalization of financial markets]. *Polityka ta chas* [Politics and Time], 4, 77-81. (in Ukr.).
6. Lukianenko, D.H. (2008). *Hlobalna ekonomichna intehratsiia* [Global economic integration]. Kyiv : TOV

«Natsionalnyi pidruchnyk».

7. Mykytiuk, P. (2006). Derzhavni mekhanizmy stymuliuвання innovatsiinoho rozvytku ekonomiky [State mechanisms for stimulating innovative economic development]. *Visnyk TDEU* [Bulletin of TSEU], 2, 68-75. (in Ukr.).

8. Pronkina, L.I., & Havrysh, O.M. (2019). Cuchasni problemy konkurentospromozhnosti derzhavy [Modern problems of state competitiveness]. *Ahrosvit* [Agrosvit], 7, 32–36. (in Ukr.).

9. Soros, Dzh. (1999). *Kryza hlobalnoho kapitalizmu. Vidkryte suspilstvo pid zahrozoiu* [The crisis of global capitalism. An open society is under threat]. Kyiv : Osnovy.

10. Starostina, A.O., Dliach, A.O., & Bohomaz, N.V. (2009). *Ekonomika zarubizhnykh krain* [Economy of foreign countries]. Kyiv : Znannia.

11. Studinska, H.Ya. (2017). Kompetentsii brendynhu u zabezpechenni konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky [Branding competencies in ensuring the competitiveness of the national economy]. *Naukovyi zhurnal «Prychomomorski ekonomichni studii»* [Scientific journal «Black Sea Economic Studies»], 17, 71-78. (in Ukr.).

12. Corsten, H. (1991). *Die Gestaltung von Innovationsprozessen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

13. Council on Competitiveness, 2019. Launch. A summary of the National Commission on innovation and competitiveness Frontiers. Retrieved from https://www.compete.org/storage/reports/Commission_Launch.pdf.

14. Hotz-Hart, B. (2001). *Innovationen: Wirtschaft und Politik im globalen Wettbewerb*. Bern: Peter Lang Verlag.

15. IMD World Competitiveness Center. IMD's 2020 World Competitiveness Ranking revealed, showing strength of small economies. Retrieved from <https://www.imd.org/news/updates/IMD-2020-World-Competitiveness-Ranking-revealed>.

16. OECD. Economic Policy Reforms 2019: Going for Growth. Retrieved from <http://www.oecd.org/economy/going-forgrowth>.

17. Schwab, K. (2019). *The Global Competitiveness Report 2019*. World Economic Forum. 2019. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.

18. World Bank Group. *Doing Business 2020*. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>.

Received: 10.21.2020 / Review 12.03.2020 / Accepted 12.20.2020

Наливайко Тарас. Еволюційна детермінація організаційних структур управління. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 64-74.

DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-7>

УДК 658.511.4
JEL Classification M54

Наливайко Тарас¹

здобувач ступеню «доктор філософії»

Харківський національний університет будівництва та архітектури

м. Харків, Україна

E-mail: miroslava.valya@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2149-7370

ЕВОЛЮЦІЙНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР УПРАВЛІННЯ

Анотація

Вступ. Управління будь-якими системами як складний соціально-економічний процес здійснюється в межах певних структурних утворень об'єктів управління, які формують їх структуру керування. Сучасні тренди в управлінських процесах обумовлюють зміни в організаційних структурах управління, спричиняючи їх еволюцію та адаптацію до вимог часу. Дослідження цих процесів та класифікація типів організаційних структур управління є необхідною умовою для формування вибірки суб'єктів господарювання, які матимуть спільну структуру, що відобразатиметься на процесах, методах управління та кінцевому результаті. Саме тому детермінація еволюційної зміни ОСУ, їх класифікація та структуризація є важливою передумовою оптимізації організаційних структур управління.

Методи. Під час дослідження проводився компаративний аналіз організаційних структур управління, класифікаційних ознак, за якими здійснюється їх структуризація; в основу розширення типології ОСУ покладено теорію Ф. Лалу, яка базується на самоорганізації, цілісності, еволюційній меті.

Результати. В даному дослідженні було проаналізовано еволюцію організаційних структур управління: визначено етапи та здійснено співвіднесення типів ОСУ з певним часовим проміжком і запропоновано виділяти не лише традиційні й сучасні ОСУ, а й майбутні ОСУ, які засновані на теорії Ф. Лалу.

Узагальнено класифікацію ОСУ за ознаками: стаціонарність кадрів, за ступенем адаптивності, варіант групового підходу до розв'язання проблемних ситуацій, характер взаємозв'язків між елементами структури, які є важливими в аспекті адаптивного управління персоналом підприємств.

Перспективи. Подальші дослідження передбачають аналіз організаційних структур управління на підприємствах сфери будівництва задля формування процесу адаптивного управління персоналом.

Ключові слова: управління, організаційна структура, класифікація організаційних структур управління, персонал, підприємство.

Вступ.

Управління будь-якими системами як складний соціально-економічний процес здійснюється в межах певних структурних утворень об'єктів управління, які формують їх структуру керування. Сучасні тренди в управлінських процесах обумовлюють зміни в організаційних структурах управління, спричиняючи їх еволюцію та адаптацію до вимог часу.

Говорячи про адаптивне управління як про управління, яке слід розглядати як діяльність керуючої системи (суб'єкта управління) стосовно керованої системи (об'єкта управління), щодо пристосування і трансформацій загалом на основі особистісних властивостей, здатностей та

¹ Калініченко Л.Л., д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки та бізнесу арківського національного університету будівництва та архітектури

характеристик з метою забезпечення взаємного сталого розвитку через досягнення цілей учасників управлінського процесу, зазначаємо, що структура, яка його забезпечує, повинна швидко реагувати на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища. Відповідно, під силою впливу різноманітних факторів, організаційні структури управління змінювалися, що спричинило їх еволюцію.

Дослідження цих процесів та класифікація типів організаційних структур управління, є необхідною умовою для формування вибірки суб'єктів господарювання, які матимуть спільну структуру, що відобразатиметься на процесах, методах управління та кінцевому результаті. Саме тому детермінація еволюційної зміни організаційних структур управління (ОСУ), їх класифікація та структуризація є важливою передумовою оптимізації організаційних структур управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанням еволюції організаційних структур присвячено велику кількість праць вітчизняних вчених, таких як: О. В. Щербина, В. М. Кошельник, В. Шорохов, С.А. Петренко [1-4], де визначалися етапи трансформації організаційних структур (ієрархічний, адаптивний, сільовий – Щербина О.В. [2]) та періоди трансформації (доіндустріальна, індустріальна, післяіндустріальна – Кошельник В.М [3]); здійснювалася типізація організаційних структур управління (ОСУ) (вертикальні, горизонтальні, мережеві; ієрархічні та органічні (адаптивні); традиційні та стратегічні); визначалися фактори впливу на вибір ОСУ (Камрінська-Білоброва М.В, Кошельник В.М., Шорохов В.) [1; 4].

Мета.

Проаналізувати еволюцію організаційних структур управління та здійснити їх класифікацію за різними ознаками в аспекті адаптивного управління персоналом підприємств.

Методологія дослідження.

Під час дослідження проводився компаративний аналіз організаційних структур управління, класифікаційних ознак, за якими здійснюється їх структуризація; в основу розширення типології ОСУ покладено теорію Ф. Лалу, яка базується на самоорганізації, цілісності, еволюційній меті.

Результати.

Авторське бачення організаційної структури управління полягає у її розумінні як системи зв'язків і відносин, що виникають (зникають) у процесі діяльності щодо досягнення спільної мети, між усіма учасниками із врахуванням прав, обов'язків відповідно до рівнів підпорядкування.

Досліджуючи напруження в цій сфері, слід відмітити що, існує невпорядкованість класифікації, яка виявляється у однакових назвах за різними класифікаційними ознаками, відсутності чітких класифікаційних ознак, суперечливому віднесенні тієї чи іншої ОСУ до певної класифікаційної ознаки, тощо. Еволюційно організаційні структури змінювалися залежно від типу індустрій, тому виділяють три етапи та, відповідно, три види організаційних структур [1]: 1) жорстко ієрархічні, централізовані, механістичні структури; 2) децентралізовані й м'які дивізіональні й адаптивні структури; 3) гнучкі й плоскі структури, різноманітність форм інтеграції й дезінтеграції фірм. Вказані види принципово реалізуються в три типи організаційних структур, які мають свої варіації: вертикальний, горизонтальний, мережевий [1; 2]. Перші два типи вважаються традиційними, а остання, яка ще має назви: стабільна, динамічна, внутрішня – відноситься до сучасних, адже з'явилася в кінці 90-х років ХХ ст. та є слабкодослідженою.

Перший тип структур має безліч синонімічних назв: ієрархічні, формальні, механістичні, бюрократичні, класичні, традиційні, вертикальні, централізовані. Відповідно до класифікації В. Шорохова вони відносяться до першого еволюційного етапу та характеризуються «твердою ієрархією влади на підприємстві, формалізацією правил і процедур, які використовуються, централізованим прийняттям рішень, вузько визначеною відповідальністю в діяльності» [5]. До такого типу структур відносять: лінійну, функціональну, лінійно-штабну, лінійно-функціональну та

дивізіональну організаційні структури управління підприємством.

В роботі [6] за ступенем гнучкості/адаптивності всі існуючі організаційні структури ділять на 2 типи: ієрархічні (лінійна, функціональна, лінійно-функціональна, лінійно-штабна, дивізіональна) та адаптивні (гнучкі) – бригадна, матрична, проектна, мережева, багатовимірна. При цьому, дивізіональну структуру відносять як до ієрархічних [2; 4; 6], так і до гнучких (адаптивних) структур [3].

На другому еволюційному етапі організаційні структури управління «характеризуються розмитістю ієрархії управління, невеликою кількістю рівнів управління, гнучкістю структури влади, слабким чи помірним використанням формальних правил і процедур, децентралізацією прийняття рішень, широко обумовленою відповідальністю в діяльності».

Такі типи структур мають суперечливі назви в аспекті ототожнення адаптивності та гнучкості. Варіації назви таких структур: децентралізовані, м'які, дивізіональні (дивізійні), адаптивні, органічні, гнучкі, горизонтальні. В роботі [6] упорядковано ОСУ залежно від ступеня гнучкості та виділено ієрархічні (лінійна, функціональна, лінійно-функціональна, лінійно-штабна, дивізіональна) та органічні (адаптивні) структури (бригадна, матрична, проектна, мережева, багатовимірна).

Як бачимо, відбувається як ототожнення гнучких та адаптивних структур, так і їх сприйняття як структур різного виду, що потребує уточнення в процесі дослідження.

Найбільш органічною (гнучкою) є багатовимірна організаційна структура, якій передую мережева. Саме остання знаходиться в межах третього еволюційного етапу як тип структури, що представляє собою «сукупність самостійних або спеціалізованих структурних одиниць підприємства, які пов'язані між собою системою договірних відносин, діяльність яких координується ринковими механізмами» [1]. Також такі структури називаються гнучкі, плоскі. Базуючись на визначеннях адаптивних та мережевих структур, можемо сказати, що не можна ототожнювати вказані типи структур, адже другий тип базується на одному утворенні – організації, підприємстві – та характеризується більшим ступенем свободи відносно ієрархічних структур. Звичайно, такий тип структур є більш адаптивним до різноманітних змін середовища і краще враховує інтереси.

Третій же тип структур базується на об'єднанні певних ресурсів різних утворень – окремих організацій, підприємств – для створення певної продукції, робіт, послуг. «Мережева структура ототожнюється з організаційною структурою компанії, а в якості мережевих розглядаються організації та компанії, що мають гнучку та адаптивну мережеву організаційну структуру» [7], яка заснована на договірних взаємовідносинах. Зауважимо, що в українському нормативно-правовому полі, договірні відносини між особами можуть мати різний характер (трудові взаємовідносини, взаємовідносини цивільно-правового характеру або взаємовідносини з фізичними особами підприємцями щодо надання певних послуг (продукції)).

Найбільш широко класифікація ОС представлена в роботі [8], де всі оргструктури розподілено на формальні та неформальні, а також здійснено їх класифікацію за часовими умовами існування (постійні та тимчасові); ступенем гнучкості й адаптивності (механістичні (бюрократичні) та адаптивні); рівнем та глибиною прийняття рішень (одномірні та багатомірні); горизонтальними (лінійні, функціональні, штабні, дивізіональні, процесні, проектні, матричні, мережеві) та вертикальними взаємодіями (ієрархічні (високі), централізовані, децентралізовані, горизонтальні (плоскі)); взаємодією з людиною (корпоративні та індивідуалістичні); технологією роботи (реальні та віртуальні).

При цьому автор виходить із розуміння організаційної структури як синтезу виробничої структури та структури управління. Тому запропоновану класифікацію відносно ОСУ приймаємо лише частково, в межах структур управління. Слід відмітити важливу особливість запропонованої класифікації – неформальні організаційні структури, які, в роботі [9], визначені як сучасний тренд. До них віднесено «групи якості», тимчасові творчі колективи, тощо.

Окрім того, підвищення ролі соціального партнерства також впливає на рівень формальності структур – системи участі робітників у групах з прийняття рішень, радах управління компанією –

роблячи їх більш гнучкими та переводячи формальне підпорядкування в неформальне. Також сучасним трендом є підвищення гнучкості управлінських структур, яка базується на діджиталізації, максимальній адаптації до змін зовнішнього середовища, максимальній гнучкості структури, самоорганізації. Базуючись на цьому, виділення ОСУ за технологією роботи має сенс і актуалізується в сучасних умовах пандемії.

Цікавим є виділення, сучасних організаційних структур управління в роботі [10], до яких віднесено мережеві, віртуальні, багатовимірні, кругові, інтелектуальні (самонавчальні). Окрім того, у роботі [11] ОСУ аналізувалися за ступенем адаптивності, залежно від орієнтації зусиль ОСУ, від підходу до розв'язання виробничих завдань, від характеру взаємозв'язків між елементами. На жаль, авторами не розкрито класифікаційні ознаки в повному обсязі, але можна припустити, що за ступенем адаптивності ОСУ поділяються на жорсткі та органічні.

Прудніковою І. М. запропоновано власну класифікацію ОСУ, де вона виділяє 5 ознак [12]:

1) характер реакції на вплив факторів бізнес-середовища: жорстка та адаптивна;
2) стаціонарність кадрів: стаціонарні, стаціонарно-проектні, стаціонарно-аутсорсингові, гнучкі;

3) орієнтація зусиль організаційної структури управління: продуктова (підтипи: глобально-орієнтована товарна й змішана); орієнтована на споживача (підтип – змішана); регіональна (підтипи: глобально-орієнтована, регіональна, змішана); програмно-цільова, проблемно-цільова;

4) характер взаємозв'язків між елементами структури: лінійна, функціональна, лінійно-функціональна, лінійно-штабна, дивізіональна, проектна, конгломератна, матрична, сільова;

5) варіант групового підходу до розв'язання проблемних ситуацій: командна, проблемно-групова, бригадна.

З наведених варіантів класифікацій ОСУ можна зробити висновки, що їх типологія та класифікаційні ознаки невпорядковані та пересікаються – за різними класифікаційними ознаками виділяють однакову типологію ОСУ, тощо.

Відповідно до мети дослідження, автором будуть використовуватися класифікаційні ознаки й типологія ОСУ, що наведені в табл. 1.

Виділення такої класифікаційної ознаки як стаціонарність кадрів необхідне для аналізу управління на підприємстві через диверсифікацію способів залучення людини до виконання спільного завдання (трудоий договір/ контракт, цивільно-правова угода, договір підяду, договір з ФОП, тощо). Так як тип структури «гнучкі» дублюється за різними ознаками (стаціонарність кадрів та адаптивність), то, на наш погляд, доцільно цей тип виділяти за останньою ознакою, яка є більш вживаною та поширеною в науковій думці. Для характеристики ОСУ за стаціонарністю кадрів краще використовувати термін об'єднуючі, які поєднують різні типи договірних взаємовідносин між людьми, що долучені до господарського процесу під час досягнення спільної мети.

Таблиця 1. Класифікаційні ознаки та типологія ОСУ, що будуть покладені в основу дослідження адаптивного управління персоналом будівельних підприємств*

Класифікаційні ознаки	Тип ОСУ	Характеристика
Стаціонарність кадрів	стаціонарні	організаційні структури управління, що складаються виключно із штатних працівників підприємства
	стаціонарно-проектні	ОСУ, до складу яких входять як штатні працівники, так і робітники, що працюють за договорами підяду над конкретними проектами чи здійснюють певні функції в рамках аутстафінгу
	стаціонарно-аутсорсингові	структури управління, в яких деякі управлінські бізнес-процеси делеговані іншому підприємству
	об'єднуючі	ОСУ, в межах яких працюють штатні робітники, деякі управлінські функції знаходяться на аутсорсингу та періодично використовується аутстафінг або послуги проектних працівників

За ступенем адаптивності	жорсткі	складно пристосовуються до змін середовища
	адаптивні	середня складність пристосування до змін середовища
	гнучкі	високий рівень пристосування до змін середовища
Варіант групового підходу до розв'язання проблемних ситуацій	командна	структура, що складається з робочих груп або команд
	бригадна	заснована на груповій формі організації праці; застосовується в невеликих за розміром господарствах. Може бути побудована як на територіальних принципах, так і на галузевих
	проблемно-групова	складається в організації з тимчасових творчих колективів для виконання окремих програм або вирішення конкретних проблем. Створення творчих колективів не порушує цілності існуючої структури управління, а органічно вписуються до її складу
Характер взаємозв'язків між елементами структури	лінійна	є ієрархічною структурою керівників різних рівнів, що приймають рішення одноосібно і виконують одноосібне управління нижчого рівня керівниками. А кожен із нижчого рівня керівників має тільки одного безпосереднього керівника, що стоїть на рівень вище
	функціональна	характеризується високим рівнем спеціалізації окремих елементів структури
	лінійно-функціональна	основу становить, крім лінійних принципів керівництва, спеціалізація управлінської діяльності за функціональними підсистемами підприємства, а також «шахтний» принцип побудови. Функціональні підрозділи можуть самі віддавати розпорядження нижчим ланкам, але не з усіх, а з обмеженого кола питань, які обумовлені їх функціональною спеціалізацією.
	лінійно-штабна	в основі – лінійна структура, але при лінійних керівниках створюються спеціальні підрозділи (штабні служби), що спеціалізуються на виконанні визначених управлінських функцій. Ці служби не мають права приймати рішення, а лише забезпечують силами своїх фахівців більш кваліфіковане виконання лінійним керівником своїх обов'язків. Діяльність функціональних фахівців у цих умовах зводиться до пошуку найбільш раціональних варіантів вирішення завдань. Остаточне ухвалення варіанта вирішення завдання і передача його підлеглим для виконання здійснюється лінійним керівником.
	дивізійна	поєднує централізовану координацію з децентралізованим оперативним управлінням. Базується на відокремленні автономних виробничо-господарських підрозділів (дивізій) і відповідних їм рівнів управління з наданням цим підрозділам оперативно-виробничої самостійності і з перенесенням на цей рівень відповідальності за кінцевий фінансовий результат
	проектна	структура управління комплексними видами діяльності, які через їх вирішальне значення вимагають забезпечення безупинного координувального та інтегративного впливу при жорстких обмеженнях у витратах, термінах і якості робіт; тимчасова структура, яка створюється для вирішення конкретного комплексного завдання (розроблення проекту та його реалізації).
	матрична	відображає закріплення в організаційній побудові підприємства двох напрямів керівництва, двох організаційних альтернатив. Вертикальний напрям – управління функціональними та лінійними структурними підрозділами підприємства. Горизонтальний – управління окремими проектами та програмами, для реалізації яких залучаються людські й інші ресурси різних підрозділів підприємства. Наявність у працівників одночасно двох керівників, які володіють рівними правами, що може викликати певні труднощі. Виникає система подвійного підпорядкування, що базується на сполученні двох принципів – функціонального і проектного (продуктового).
сітьова	засновано на мережевій взаємодії її учасників, на основі об'єднання їх економічних інтересів, ресурсів, компетенцій та потенційних можливостей, спрямованого на отримання додаткового прибутку та підвищення їх конкурентоспроможності завдяки зростанню гнучкості, адаптивності та використанню спільного потенціалу мережі. Виконання окремих функцій підприємства передаються іншим підприємствам, їхнім партнерам, що діють здебільшого на контрактній основі, таким чином повний цикл від виробництва до збуту продукції переходить в мережеву форму.	

*Джерело: сформовано на основі [13; 14; 15; 1; 16; 5; 10; 17].

За адаптивністю («здатність організаційної структури управління пристосовуватися до змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі» [18]) пропонується виділяти жорсткі, адаптивні та гнучкі організаційні структури управління, що відповідає еволюційним етапам.

Авторське вирішення суперечності щодо віднесення дивізональної структури до ієрархічних чи адаптивних полягає у її співвіднесенні з еволюційними етапами, відповідно до яких більшість науковців відносять її до першого еволюційного періоду.

Більшість сучасних структур управління є похідними від існуючих, усуваючи недоліки, характерні для матричних, дивізональних структур, а також такими, які, базуючись на мережевих принципах, переходять у віртуальний простір завдяки діджиталізації всіх процесів, глобалізації економіки та створенню віртуального продукту.

Сучасним трендом є так звані «бірюзові» (*teal*) структури, які базуються на безієрархічній організації робочого простору на засадах самокерування. Теорія самокеруючих та самоорганізованих компаній розвивалася з 70-х років ХХ ст, але особливої популярності набула через висвітлення в книзі Фредеріка Лалу «Компанії майбутнього» (2014 р.) [19]. Вона ґрунтується на теорії спіральної динаміки Клера Грейвза, який, кожному етапу розвитку людини, присвоював окремий колір.

В своїй книзі Ф. Лалу застосував такий підхід до розвитку компаній, виділивши 4 кольори: червоний, жовтий, помаранчевий, зелений (рис. 1).

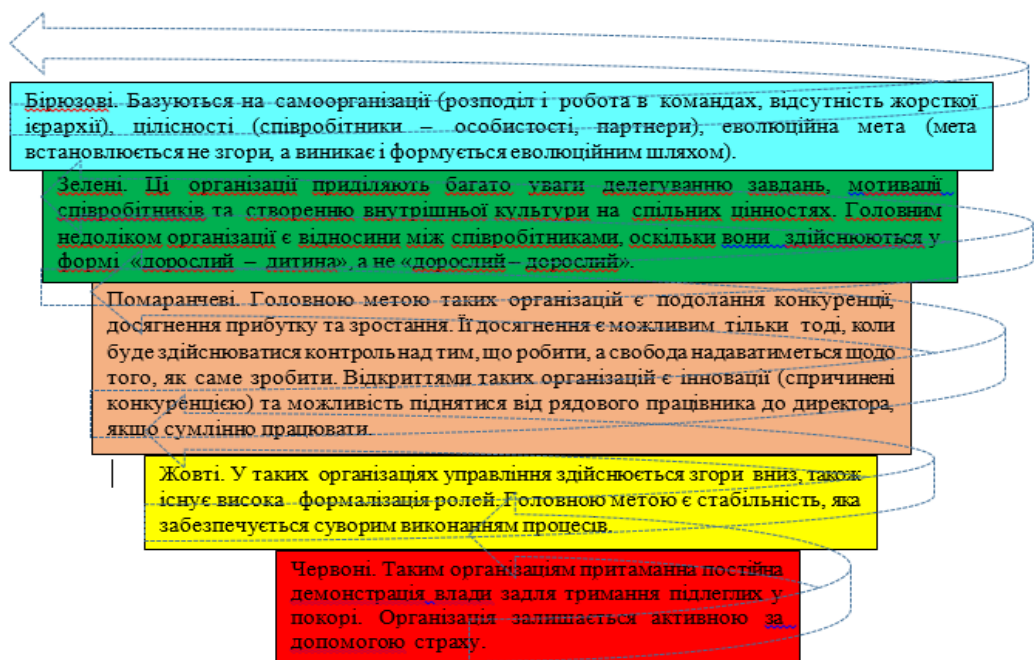

Рис. 1. Типізація компаній за теорією Ф. Лалу*

*Джерело: побудовано на основі [20].

Дослідники відзначають, що більшість організацій (в т.ч. й ІТ, що працюють на Agile, відносяться до зеленого типу організацій). Фактично, бірюзовий тип організацій не передбачає структури як такої взагалі.

Отже, вважаємо за доцільно розрізняти ОСУ за ступенем гнучкості за чотирма групами: ієрархічні, адаптивні, гнучкі та безструктурні, вказавши еволюційно, що можливий перехід на

найвищий рівень – бірюзовий, згідно теорії Ф. Лалу. Авторське бачення структуризації ОСУ залежно від ступеня гнучкості наведено на рис. 2.

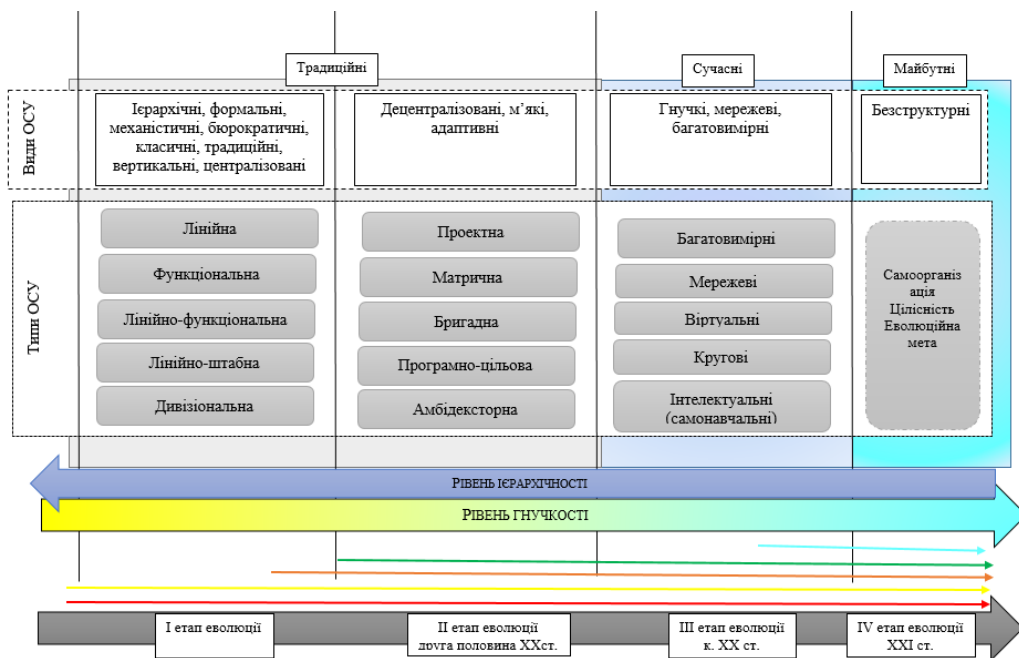

Рис. 2. Еволюційна структуризація ОСУ залежно від ступенів гнучкості*

*Джерело: розроблено автором.

Рис. 2 відображає еволюційну структуризацію ОСУ залежно від етапів еволюції, рівня гнучкості; виділяються типи ОСУ, які узагальнено в певні види із віднесенням до традиційних, сучасних чи майбутніх структур управління.

Якщо три етапи еволюції було виділено в роботі [1], то пропонується додати майбутній період, який очікується та буде пов'язаний зі зміною структури як такої – перехід від гнучких до безструктурних об'єднань. Традиційними ОСУ є структури, які виникали на I-II еволюційних етапах. Даний еволюційний етап створив передумови для сучасних ОСУ, які є малопоширеними та маловивченими. Відповідно, за свідченням Ф. Лалу, компанії майбутнього взагалі не будуть мати структури як такої та будуть формуватися на основі самоорганізації, спільної еволюційної мети та цілісності. Вже зараз, говорячи про гнучкі ОСУ, спостерігаємо переважання до командної роботи, де розподіл здійснюється за ролями, а команда, як така, є самоорганізуючим механізмом.

Типи компаній і, відповідно, структур, за Ф. Лалу можуть суміщуватися в часі та просторі і, в той же час, мають певні переважання та періоди виникнення в часі. Так, якщо утворення червоного та жовтого типів існують протягом всього еволюційного періоду, то компанії жовтого та зеленого типів з'являються пізніше, із переходом від жорсткої ринкової економіки до соціально орієнтованої, економіки. На наш погляд, залежно від рівня розвитку економіки, її інноваційності, типу галузі, розміру підприємства, його обсягів реалізації, підприємства можуть мати різні організаційні структури за ступенем гнучкості в один і той же часовий період. Так само й, відповідно до теорії Ф. Лалу, можуть існувати різнокольорові організації. Хоча сучасна практика показує, що успішні, так звані бірюзові організації, скоріше виключення, аніж правило.

Також на сучасні й традиційні поділено організаційні структури в роботі [21], де виділено негативні та позитивні моменти за кожним типом. Так, традиційні структури мають такі позитивні:

надійність, чіткі лінії контролю, спеціальні знання, стабільна зайнятість, менше підлеглих конкурентів; та негативні характеристики: жорсткість, пряме управління, контрольований нагляд, управління постачанням, управлінські цілі. До позитивних характеристик сучасних структур відносимо: гнучкість, самоспрямованість, латеральні комунікації та співпраця, запити від споживачів, загальні цілі; негативними рисами організаційних структур сучасного типу є: підвищений зовнішній тиск; скорочена кількість працівників; відсутність ієрархічного просування; нестабільність співробітників; збільшення підлеглих конкурентів.

Слід погодитися з зазначеними недоліками, які наведено вказаними дослідниками. Останніми трендами в сфері праці є переведення на аутсорс великої кількості процесів, що передбачає скорочення чисельності працівників. Якщо говорити в аспекті використання нормативно-правових категорій України, то скорочення штатної чисельності. В той же час, такі тенденції сприяють розвитку самозайнятості та малого й середнього бізнесу (МСБ), підвищення професійності особи, що надає послуги за угодою аутсорсу, але негативно впливають на соціальний захист особи, що працює таким чином.

Під час аналізу організаційних структур управління персоналом (ОСУП) Чикуркова А.Д. [22] виділяє традиційні та стратегічні структури управління (табл. 2).

Таблиця 2. Характеристики організаційних структур управління персоналом*

Традиційні структури управління	Стратегічні структури управління
функціональні, централізовані, ієрархічні, стабільні; щільний розподіл праці (за всіма ознаками), спеціалізація діяльності, закріплення обов'язків у стандартних організаційних документах; механізм контролю централізований із застосуванням всіх форм і методів	децентралізовані, гнучкі, з універсальними (в тому числі тимчасовими) ланками, створеними «під мету»; принцип формування ланок: орієнтація на виявлення та розв'язання проблем управління персоналом; ОСУП – єдина команда, що користується як адміністративними, так і соціально-психологічними методами координації та контролю

*Джерело: сформовано на основі [22].

З характеристик, наведених в табл. 2 стосовно ОСУП, можемо зробити висновок, що стратегічні структури управління за характеристиками відповідають адаптивним структурам, тим, які створюються всередині компанії задля вирішення певної проблеми та/або досягнення мети.

Висновки і перспективи.

В даному дослідженні було проаналізовано еволюцію організаційних структур управління: визначено етапи та здійснено співвіднесення типів ОСУ з певним часовим проміжком і запропоновано виділяти не лише традиційні й сучасні ОСУ, а й майбутні ОСУ, які засновані на теорії Ф. Лалу.

Узагальнено класифікацію ОСУ за ознаками: стаціонарність кадрів, за ступенем адаптивності, варіант групового підходу до розв'язання проблемних ситуацій, характер взаємозв'язків між елементами структури, які є важливими в аспекті адаптивного управління персоналом підприємств.

Подальші дослідження передбачають аналіз організаційних структур управління на підприємствах сфери будівництва задля формування процесу адаптивного управління персоналом.

Список використаних джерел

1. Шорохов В. В. Особливості еволюції організаційних структур управління підприємством. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44 (2). С. 48-57.
2. Щербина О. В. Еволюція організаційних структур: сутність, етапи, принципи URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/5849>. (дата звернення: 22.09.2020).
3. Кошельник В. М. Особливості формування і розвитку організаційних структур управління підприємством у ринкових умовах. *Формування ринкової економіки*. 2009. Спец. Випуск. С. 386–393.

4. Кармінська-Белоброва М. В. Організаційні структури управління підприємством. *Бізнес Інформ*. 2012. № 12. С. 192-195.
5. Зламанюк Т. В. Аналіз системи управління промисловими підприємствами. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2012. №1. С. 148-155
6. Станінов С. Б. Адаптивна організаційна структура як важлива компонента забезпечення стратегічної гнучкості підприємства в умовах інноваційного розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. 28. С. 116-119.
7. Сущенко О. А., Буздаков Л. М. Розвиток управління мережевими формами взаємодії бізнес-структур. *Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр.* Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2011. № 3 (39). С. 52-56.
8. Петренко С. А. Порівняльний аналіз моделей організаційних структур підприємства URL: <https://econforum.duan.edu.ua/images/PDF/2010/2/33.pdf>. (дата звернення: 22.09.2020).
9. Антипенко Є. Ю., Стасенко Т. Є. Сучасні тенденції розвитку організаційних структур управління ланцюгами поставок будівельних організацій у ринкових умовах URL: <https://cutt.ly/Lgb9VKc>. (дата звернення: 22.09.2020).
10. Зайченко К. С., Дащенко Н. М. Сучасні організаційні структури управління інноваційноактивними малими підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2014. №3. С. 104-110.
11. Ярошевська О. В., Красноступ В. М. Придатність до створення крос-функціональних команд організаційних структур управління промисловими підприємствами. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 9. С. 54–57.
12. Пруднікова І. М. Діагностика якості організаційних структур управління підприємствами : автореф. дис. ...канд. екон. наук : 08.00.04 / Державний університет телекомунікацій. Київ, 2017. 22 с.
13. Пруднікова І. М. Діагностика якості організаційних структур управління підприємствами : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Державний університет телекомунікацій. Київ, 2017. Київ. 2017. 338 с
14. Грибов В. Д. Основи управлінської діяльності. 2016. URL: https://stud.com.ua/42621/menedzhment/osnovni_harakteristiki_adaptivnih_struktur_upravlinnya. (дата звернення: 22.09.2020).
15. Ахметов Р. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу. URL: https://stud.com.ua/49268/ekonomika/tipi_organizatsiynih_struktur_pidpriyemstv_(дата звернення: 22.09.2020).
16. Шорохов В. Порівняльний аналіз лінійно-функціональної та дивізійної організаційних структур управління. Збірник наукових праць. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С.201-210.
17. Менеджмент. URL: https://cutt.ly/cgRXkNE_(дата звернення: 22.09.2020).
18. Залож В., Мейко О., Серватюк В. Аналіз організаційної структури управління державної прикордонної служби України. Проблемні питання та протиріччя в структурі управління. *Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України Серія: військові та технічні науки*. 2016. №2 (68). С. 29-42.
19. Лалу Ф. Компанії майбутнього ; пер. з англ. Р. Ключко. Хар-ків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 544 с
20. Приступа Т.В., Чорній В.В. Бірюзові організації: майбутнє чи модний тренд? *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 5 (16) С. 175–178.
21. Clare Hanlon and Leo Jago Pulsating sporting events: an organisational structure to optimise performance URL: https://www.researchgate.net/publication/233579945_Pulsating_Major_Sport_Event_Organizations_A_Framework_for_Inducting_Managerial_Personnel. (дата звернення: 22.09.2020).
22. Чикуркова А.Д. Формування організаційної структури управління персоналом стратегічного типу URL:http://zbirnik.bukuniver.edu.ua/issue_articles/11_1.pdf. (дата звернення: 22.09.2020).

Статтю отримано: 25.09.2020 / Рецензування 07.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Taras Nalyvaiko

Doctoral Student

Department of Economics

Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

Kharkiv, Ukraine

E-mail: miroslava.valya@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2149-7370

EVOLUTIONARY DETERMINATION OF ORGANIZATIONAL MANAGEMENT STRUCTURES

Abstract

Introduction. Management of any systems as a complex social and economic process is carried out within certain structural formations of objects of management, which form their management structure. Modern trends in management processes cause changes in organizational structures of management, causing their evolution and adaptation to the requirements of the time. The study of these processes and the classification of types of organizational structures of management is a necessary condition for the formation of a sample of business entities that will have a common structure that will be reflected in the processes, management methods and the end result. That is why the determination of the evolutionary change of OSM, their classification and structuring is an important prerequisite for optimizing organizational management structures.

Methods. During the research the comparative analysis of organizational structures of management, classification signs on which their structuring is carried out was carried out; F. Lalu's theory, which is based on self-organization, integrity, and the evolutionary goal, is the basis for expanding the OSM typology.

Results. This study analysed the evolution of organizational management structures: identified the stages and correlated the types of OSM with a certain time interval and proposed to distinguish not only traditional and modern OSM, but also future OSU, which are based on the theory of F. Lalu. The classification of OSV is summarized on the basis of: stationary staff, the degree of adaptability and the option of a group approach to solving problem situations, the nature of the relationships between elements of the structure, which are important in terms of adaptive personnel management.

Discussion. Further research involves the analysis of organizational management structures in enterprises in the field of construction in order to form a process of adaptive personnel management.

Keywords: management, organizational structure, classification of organizational management structures, personnel, enterprise.

References

1. Shorohov, V.V. (2015). Osoblyvosti evolyucii organizacijnyh struktur upravlinnya pidpryyemstvom [Features of the evolution of organizational structures of enterprise management]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnya* [Efficiency of Public Administration], 44(2), 48-57. [in Ukr.].
2. Shherbyna, O.V. Evolyuciya organizacijnyh struktur: sutnist, etapy, pryncypy. Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/5849>.
3. Koshelnyk, V.M. (2009) Osoblyvosti formuvannya i rozvytku organizacijnyh struktur upravlinnya pidpryyemstvom u rynkovykh umovah [Features of formation and development of organizational structures of enterprise management in market conditions]. *Formuvannya rynkovoï ekonomiky* [Formation of Market Economy], *Spec. Vypusk*, 386–393. [in Ukr.].
4. Karminska-Byelobrova, M.V. (2012). Organizacijni struktury upravlinnya pidpryyemstvom [Organizational structures of enterprise management]. *Business Inform* [Business Inform], 12, 192-195. [in Ukr.].
5. Zlamanyuk, T.V. (2012). Analiz systemy upravlinnya promyslovymy pidpryyemstvamy [Analysis of the management system of industrial enterprises]. *Visnyk SumDU. Seriya «Ekonomika»* [Bulletin of SSU. «Economy» series], 1, 148-155. [in Ukr.].
6. Staninov, S.B. (2017). Adaptivna organizacijna struktura yak vazhlyva komponenta zabezpechennya strategichnoi gnuchkosti pidpryyemstva v umovah innovacijnogo rozvytku [Adaptive organizational structure as an important component of ensuring the strategic flexibility of the enterprise in terms of innovative development]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the International Humanities University], 28, 116-119. [in Ukr.].
7. Sushhenko, O.A., & Buzdakov, L.M. (2011). Rozvytok upravlinnya merezhevymy formamy vzayemodii

biznes-struktur. [Development of management of network forms of interaction of business structures] *Upravlinnya proektamy ta rozvytok vyrobnyctva* [Project management and production development], 3(39), 52-56. [in Ukr.].

8. Petrenko, S.A. Porivnyalnyj analiz modelej organizacijnyh struktur pidpryyemstva. Retrieved from <https://econforum.duan.edu.ua/images/PDF/2010/2/33.pdf>.

9. Antypenko, Ye.Yu., & Stasenکو, T.Ye. Suchasni tendencii rozvytku organizacijnyh struktur upravlinnya lancyugamy postavok budivelnnyh organizacij u rynkovykh umovah. Retrieved from <https://cutt.ly/Lgb9VKc>.

10. Zajchenko, K.S., & Dashhenko, N.M. (2014). Suchasni organizacijni struktury upravlinnya innovacijnoaktyvnymy malymy pidpryyemstvamy [Modern organizational structures of management of innovative small enterprises]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes* [Economy. Management. Business], 3, 104-110. [in Ukr.].

11. Yaroshevska, O.V., & Krasnostup, V.M. (2018). Prydatnist do stvorennya kros-funkcionalnyh komand organizacijnyh struktur upravlinnya promyslovymy pidpryyemstvamy [Suitability for the creation of cross-functional teams of organizational structures of management of industrial enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience], 9, 54–57. [in Ukr.].

12. Prudnikova, I.M. (2017). *Diagnostyka yakosti organizacijnyh struktur upravlinnya pidpryyemstvamy. Candidate's thesis*. State University of Telecommunications. Kyiv.

13. Prudnikova, I.M. (2017). *Diagnostyka yakosti organizacijnyh struktur upravlinnya pidpryyemstvamy. Unpublished doctoral dissertation*. State University of Telecommunications. Kyiv.

14. Grybov, V.D. (2016). Osnovy upravlinskoi diyalnosti. Retrieved from https://stud.com.ua/42621/menedzhment/osnovni_harakteristiki_adaptivnih_struktur_upravlinnya.

15. Ahmetov, R.H. Ekonomika pidpryyemstv agropromyslovogo kompleksu. Retrieved from https://stud.com.ua/49268/ekonomika/tipi_organizatsiynih_struktur_pidpryyemstv.

16. Shorohov, V. (2015). Porivnyalnyj analiz linijno-funkcionalnoi ta divizionalnoi organizacijnyh struktur upravlinnya [Comparative analysis of linear-functional and divisional organizational management structures]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnya* [Efficiency of public administration], 43, 201-210. [in Ukr.].

17. Menedzhment. Retrieved from <https://cutt.ly/cgRXkNE>.

18. Zalozh, V., Mejko, O., & Servatyuk, V. (2016). Analiz organizacijnoyi struktury upravlinnya derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Problemni pytannya ta protyrichchya v strukturі upravlinnya [Analysis of the organizational structure of the State Border Guard Service of Ukraine. Problematic issues and contradictions in the management structure.]. *Zbirnyk naukovykh prac Nacionalnoi akademiyi derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrayiny Seriya: vijskovi ta tehniczni nauky* [Collection of Scientific Works of the National Academy of State Border Guard Service of Ukraine Series: military and technical sciences], 2 (68), 29-42. [in Ukr.].

19. Lalu, F. (2017). *Kompanii majbutnogo* [Companies of the future]. (R. Klochko, Trans). Harkiv : Klub Simejnogo Dozvillya.

20. Prystupa, T.V., & Chornij, V.V. (2019). Biryuzovi organizacii: majbutnye chy modnyj trend [Turquoise organizations: the future or a fashion trend]. *Pryazovskij ekonomichnij visnyk* [Priazovsky Economic Bulletin], 5 (16), 175–178. [in Ukr.].

21. Clare Hanlon and Leo Jago. Pulsating sporting events: an organisational structure to optimise performance. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/233579945_Pulsating_Major_Sport_Event_Organizations_A_Framework_for_Inducting_Managerial_Personnel.

22. Chykurkova, A.D. Formuvannya organizacijnoyi struktury upravlinnya personalom strategichnogo typu. Retrieved from http://zbirduk.bukuniver.edu.ua/issue_articles/11_1.pdf.

Received: 09.25.2020 / Review 12.07.2020 / Accepted 12.20.2020

Півторак Анна. Концептуальні засади удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 75-84.

DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-8>

УДК 331.5.024.5:331.526
JEL Classification J43, J23, J24

Півторак Анна

аспірант кафедри економіки підприємства і менеджменту
Академія праці, соціальних відносин і туризму
м. Київ, Україна

E-mail: mark-chair@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7271-5166

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Анотація

Вступ. В Україні важливим є формування національного ринку праці, виходячи із галузевих господарських особливостей, стратегічних цілей галузевої трансформації та з урахуванням міжнародного досвіду й моделей регулювання даного ринку, зокрема ринку праці у сільській місцевості. Тому метою написання статті є обґрунтування концептуальних засад удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості.

Методи. При розкритті предмету дослідження, за теоретичний базис статті слугував діалектичний метод пізнання й системний метод до дослідження складових удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості. У дослідженні було використано загальнонаукові методи пізнання, а саме: методи аналізу, синтезу, аналогії використано для виокремлення елементів удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості; метод узагальнення – для формування висновків дослідження.

Результати. Визначено відповідні моменти та орієнтир регулювання ринку праці у сільській місцевості, представлено результати SWOT-аналізу його регулювання, визначено пріоритетні цілі регулювання ринку праці у сільській місцевості. Обґрунтовано концептуальну схему удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості, відповідно якої за 4-ма визначеними пріоритетними цілями обґрунтовано механізми попиту та пропозиції, які більш доцільні на поточному етапі реформування ринку праці.

Перспективи подальших досліджень полягають в узгодженні етапів й організаційних та економічних механізмів державного регулювання ринку праці у сільській місцевості в контексті реалізації чотирьох виділених пріоритетних цілей регулювання ринку праці.

Ключові слова: концептуальні засади, удосконалення, ринок праці, сільська місцевість, державне регулювання, організаційно-економічний механізм.

Вступ.

В Україні важливим є формування національного ринку праці, виходячи із галузевих господарських особливостей, стратегічних цілей галузевої трансформації та з урахуванням міжнародного досвіду й моделей регулювання даного ринку, зокрема ринку праці у сільській місцевості. Ринок праці є одним із факторних ринків, який становить собою систему нормативно-

правових і соціально-економічних відносин та інститутів із регулювання питань раціонального використання чинника «праця» та забезпечення безперервного процесу відтворення робочої сили. У зв'язку з цим актуальним є підвищення дієвості державного регулювання ринку праці як в економіці, так і у сільській місцевості. Відповідно чого важливим є розгляд концептуальних засад удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання зазначених процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження питань регулювання ринку праці в економіці та у сільській місцевості є предметом уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Так, серед вітчизняних учених, які спеціалізувались на дослідженні даних питань можна відзначити таких, як: О.Г. Булавка [1], В. С. Деесперов [2], Ю. О. Лупенко [3], Е. М. Лібанова [4], А. П. Сава [9], Б. О. Сидорук [10] та багато інших.

Разом з тим проблемні питання регулювання ринку праці у сільській місцевості, особливо в контексті визначення дієвих організаційних та економічних механізмів регулювання, досліджені недостатньою мірою, що обумовлює актуальність статті у теоретичному та практичному відношенні.

Мета.

Мета статті – обґрунтування концептуальних засад удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості.

Методологія дослідження.

При розкритті предмету дослідження, за теоретичний базис статті слугував діалектичний метод пізнання й системний підхід до дослідження складових удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості. У дослідженні було використано загальнонаукові методи пізнання, а саме: методи аналізу, синтезу, аналогій використано для виокремлення елементів удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості; метод узагальнення – для формування висновків дослідження.

Результати.

Формування вітчизняного ринку праці відбувається суперечливо. Останніми роками суттєвий дестабілізуючий вплив на нього спричинили суспільно-політичні події 2014 р. та введення карантину для запобігання поширенню COVID-19.

Традиційно у більшості країн ринки, територіально пов'язані із сільською місцевістю, характеризувалися наближеністю до ринків досконалої конкуренції. Це прямим чином пов'язано із ринками праці. Така ситуація обумовлювалася наявністю значної чисельності, у першу чергу, виробників сільськогосподарської продукції, що означало, у контексті розгляду ринків праці, працевлаштування значної частини населення.

Вплив держави на стан ринку праці здійснюється через складові організаційно-економічного механізму його регулювання. Одними з основних складових механізму регулювання є соціально-економічна політика та політика зайнятості держави. Суттєвими інструментами цих політик є відповідні концепції та стратегічні й програмні документи, для реалізації яких визначаються пріоритетні напрями, завдання та заходи з реформування ринку праці.

Слід зазначити, що внаслідок виключного значення ринку праці, рівня зайнятості й доходів населення загальний порядок його регулювання регламентується рядом нормативно-правових актів, одними із суттєвих серед яких є: Закон України «Про зайнятість населення» [5], Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1396-р «Про затвердження Основних напрямів реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання

створення нових робочих місць на період до 2022 року» [6], Програма діяльності Кабінету Міністрів України, схвалена постановою Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 р. № 188-IX [7], Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2020-2022 роки, схвалений постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2019 р. № 555 [8] тощо.

Особливістю існуючої моделі регулювання ринку праці в Україні є виключна роль у ній держави. Так, за положеннями ст. 17 Закону України «Про зайнятість населення» [5] відповідальним суб'єктом державної політики у сфері зайнятості населення є Кабінет Міністрів України, який зобов'язаний здійснювати розробку та затвердження основних напрямів зазначеної політики на середньостроковий період, у яких визначаються шляхи та способи розв'язання проблем зайнятості населення і передбачаються заходи з консолідації зусиль усіх сторін соціального діалогу, спрямованих на регулювання процесів, що відбуваються на ринку праці, для підвищення рівня зайнятості населення.

При обґрунтуванні заходів з реформування ринку праці у сільській місцевості важливим є їхнє узгодження з відправними моментами та орієнтиром державного регулювання, які представлені на рис. 1.

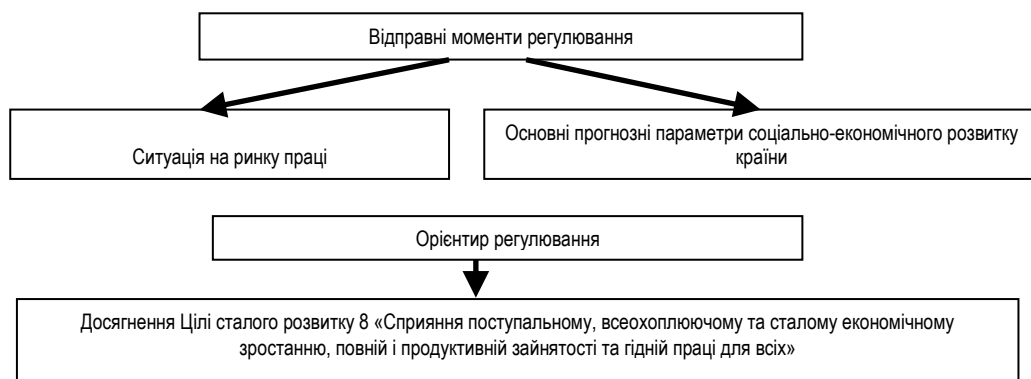

Рис. 1. Відправні моменти та орієнтир регулювання ринку праці у сільській місцевості*

*Джерело: сформовано автором на основі узагальнення [5].

Серед основних функцій, що виконуються державою відносно ринку праці слід зазначити моніторингову та коригуючу. Виконання моніторингової функції дозволяє визначити ситуацію на ринку праці та проблемні питання, які потребують вирішення. У свою чергу реалізація коригуючої функції спрямована на розв'язання визначених проблем цього ринку.

Передумовою ефективного формування національної моделі ринку праці у сільській місцевості є запровадження комплексного підходу до його розгляду. Одним з методичних підходів, що дозволяє системно поєднати перспективні та проблемні моменти реформування є метод SWOT-аналізу, результати якого представлені на рис. 2.

Нами підтримується позиція, що у поточних умовах при адаптації суб'єктів ринку праці до кризових умов застосовуються вже відомі регулюючі механізми, зокрема: скорочення кількості персоналу; перехід на неповний робочий день та робочий тиждень; зниження рівня оплати праці; поширеною, особливо у приватному секторі, є практика затримки із виплатою зарплати тощо. Ситуація на ринку праці значною мірою пов'язана із загальноекономічною ситуацією. Відповідно до цього важливим, при формуванні національного ринку праці, є узгодження трансформаційних заходів із загальноекономічними реформами.

Ринок праці є невід'ємною складовою економічної системи держави, яка зазнає на собі вплив зовнішньо- та внутрішньо економічних чинників. Суттєвими серед них є: зростання

мобільності активних спеціалістів щодо працевлаштування у різних країнах, інтенсифікація руху капіталу через економічні кордони, поширення практики гнучких та дистанційних умов праці, що я прямим проявом економічної глобалізації відносно ринку праці. Суттєвий вплив на ринок праці спричиняє переважаюча тенденція старіння населення, що, для бюджету держави, викликає потребу збільшення пенсійних видатків.

Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Перехід до інформаційного суспільства; 2. Можливості виходу на зовнішні ринки внаслідок процесів світової економічної глобалізації; 3. Розвиток галузей переробки сільськогосподарської продукції для підвищення рівня зайнятості та доданої вартості в аграрних галузях; 4. Розвиток промислових виробництв для зменшення рівня безробіття та забезпечення пропорційного розвитку сільських територій; 5. Розвиток виробничої та соціальної інфраструктури з метою підвищення привабливості сільської місцевості для бізнесу та проживання населення; 6. Поява нових послуг та техніко-технологічних можливостей їхнього надання 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Високий рівень безробіття; 2. Низький рівень продуктивності праці; 3. Низька вартість вітчизняної робочої сили; 4. Диспропорції між попитом і пропозицією на ринку праці у віковому та кваліфікаційному розрізі; значна частка у структурі населення осіб пенсійного віку; 5. Суттєве зростання конкуренції всередині країни внаслідок посилення впливу процесів глобалізації; 6. Активна виробнича еміграція населення за кордон; 7. Активна внутрішня міграція населення з сільської місцевості у міста; 8. Старіння професійних знань та навичок внаслідок розвитку інформаційного суспільства
Переваги	Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиненість мережі державних структур посередництва на ринку праці; 2. Підвищення гнучкості у середовищі ринку праці; 3. Належний кваліфікаційний рівень населення; 4. Сприятливість ґрунтово-кліматичних умов для стабільного ведення агропромислового виробництва 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатня активність держави у питаннях підтримки ринку праці у процесі здійснення структурних реформ; 2. Недостатня фінансова підтримка розвитку стратегічних галузевих пріоритетів; 3. Неузгодженість програм перепрофілювання населення з існуючими суспільно-економічними викликами; 4. Недостатня узгодженість у роботі державних та приватних посередників на ринку праці; 5. Пасивність у регулюванні діяльності приватних посередників на ринку праці; 6. Низький рівень професійної мобільності населення

Рис. 2. Матриця SWOT-аналізу регулювання ринку праці у сільській місцевості*

*Джерело: розроблено автором.

Формування національної моделі ринку праці повинно мати цільову спрямованість. Тому, серед сукупності цілей реформування вважаємо за доцільне виділення пріоритетних цілей, виходячи з комплексної оцінки можливостей, загроз, переваг і недоліків ринку праці (рис. 3.).

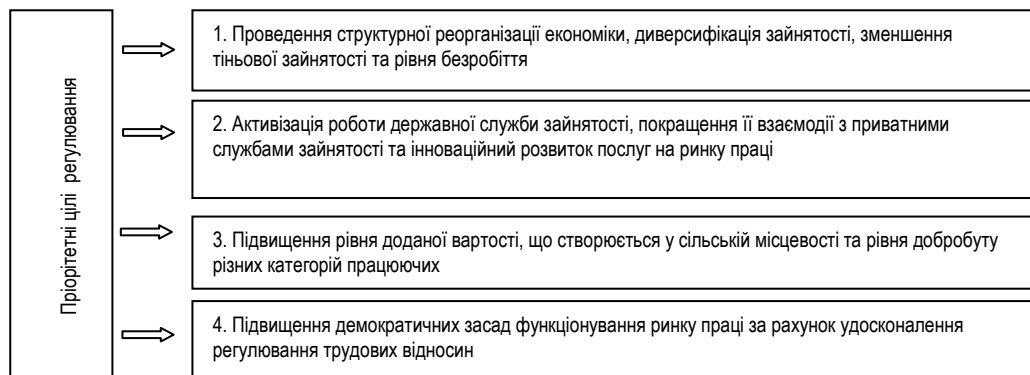

Рис. 3. Пріоритетні цілі регулювання ринку праці у сільській місцевості*

*Джерело: сформовано автором.

Успішність державного регулювання ринку праці у сільській місцевості залежить від комплексності підходу та врахування:

- специфіки розвитку виробничо-господарських комплексів і виробничої та соціальної інфраструктури у сільській місцевості;
- системи їхнього взаємозв'язку із аналогічними міськими комплексами та відповідною інфраструктурою;
- зворотнього зв'язку у процесі реформування при узгодженні реформаційних заходів як відносно регулювання попиту, так і відносно регулювання пропозиції;
- цільової спрямованості реформування.

На рис. 4. схематично представлена концептуальна схема удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості.

Відносно першого цільового пріоритету державної політики слід зазначити необхідність диференційованого відношення до ринків праці у міській та сільській місцевості у контексті усвідомлення регіональних особливостей їхнього формування та функціонування. У стратегічному відношенні слід врахувати, що рівень економічного розвитку будь-якої держави значною мірою визначається рівнем кваліфікації суб'єктів чинника «праця» та їхньою можливістю кваліфіковано використовувати виробничі засоби для виробництва товарів або надання послуг.

Під час реформування ринку праці слід врахувати регіональні особливості цього ринку. У процесі здійснення реформ регіон перетворюється на певною мірою самоорганізовану економічну систему, що може бути активним учасником у процесах внутрішньодержавної та міжнародної конкуренції. Відповідним чином, пошук переваг для розвитку певних територій сформувався у такий напрям як територіальний маркетинг, що є комплексом інструментів з підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності. Іншим варіантом реалізації диференційованого напрямку з обґрунтування більш ефективних шляхів розвитку територій є кластерний підхід.

Загальними елементами територіального маркетингу та кластерного підходу є визначення пріоритетного напрямку розвитку певної території, формування бренду навколо цього напрямку, налагодження інструментів зі стимулювання розвитку цього напрямку. Виокремлення пріоритетного виду діяльності потребуватиме його пропагування в Інтернеті та засобах масової інформації.

Для держави та будь-якої території важливими є приклади, які покажуть можливий порядок дій. Багато прикладів з розвитку територій за підходом територіального маркетингу пов'язані з розвитком туристично-рекреаційної сфери. Як один з характерних орієнтирів, у контексті зазначеного, є лижний курорт Буковель.

Ключовими позиціями у цьому відношенні є здійснення заходів із територіального маркетингу на базі стратегічного підходу, невід'ємним елементом якого має бути питання регулювання ринку праці. Як за кластерного підходу, так і за територіального маркетингу важливим є координуюча роль органів влади, що є визначальним в питаннях регулювання ринку праці. Визначаються галузі та сфери діяльності, функціонування яких сприятиме розвитку території. Також визначаються потреби території у різних спеціалістах. Під ці потреби визначається порядок навчання та підвищення кваліфікації населення та перелік учбових або наукових навчальних закладів, які можуть здійснити таке навчання.

Таким чином, територіальний маркетинг спрямований на посилення конкурентних переваг певних територій шляхом врахування їхніх особливостей (соціально-економічних, ресурсних, демографічних, геополітичних, історико-географічних, природних, ландшафтних, культурних, етнічних тощо). Більш доцільно реалізувати на практиці використання даної концепції на стратегічній основі з обов'язковим опрацюванням питань регулювання ринку праці як з боку держави, так і з боку місцевих органів влади.

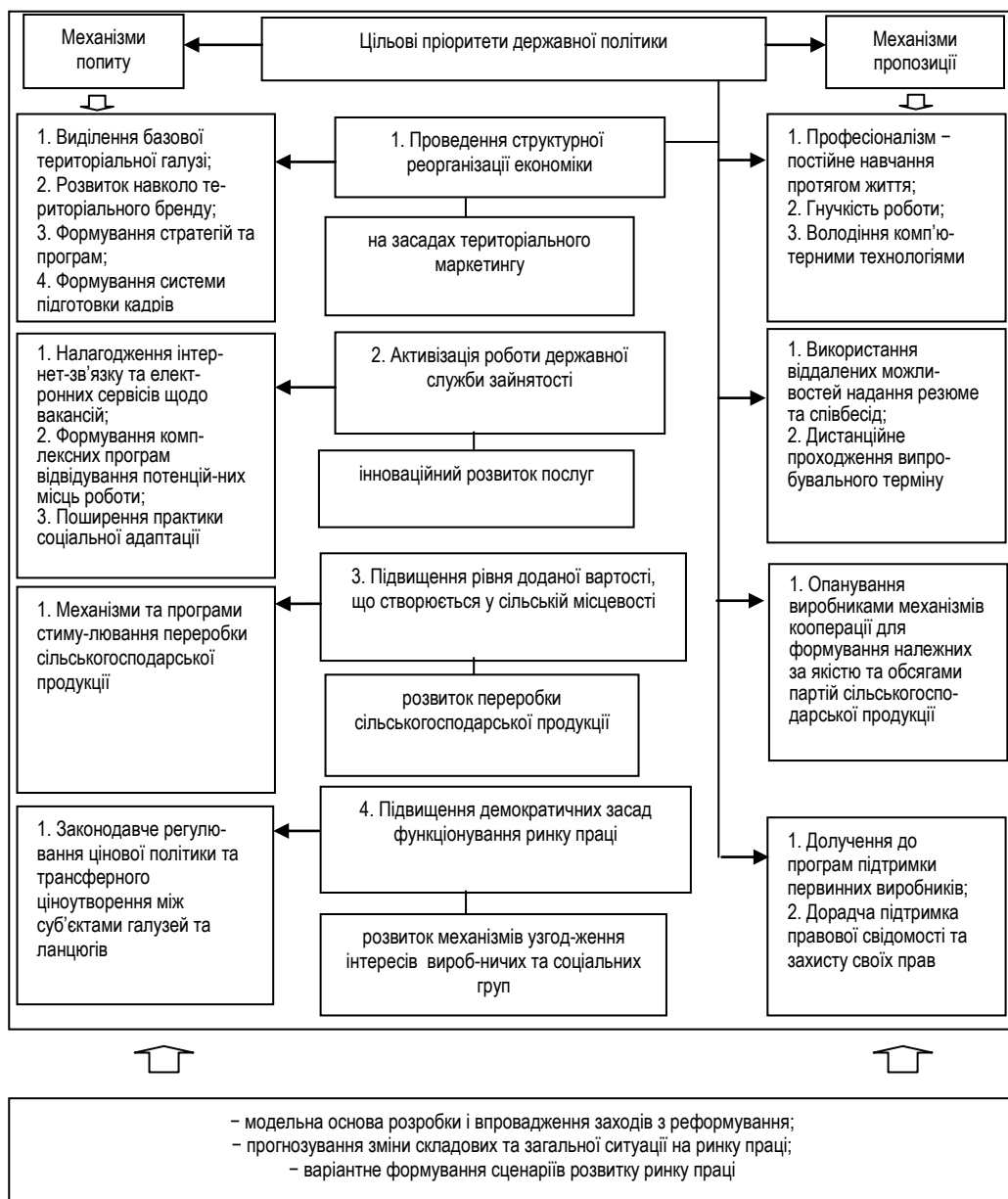

Рис. 4. Концептуальна схема удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання ринку праці у сільській місцевості*

*Джерело: сформовано автором.

За другим цільовим пріоритетом державної політики на ринку праці важливим завданням є активізація роботи Державної служби зайнятості, до складу якої входить понад 630 центрів зайнятості та понад 15 тисяч працівників. Підвищення ефективності роботи за цим сегментом ринку праці полягає у врахуванні специфіки працевлаштування у сільській місцевості. До цього можна віднести як суто галузеві особливості щодо потреби у спеціалістах аграрної спеціалізації, так і

протиріччя у тому, що основна чисельність безробітних, як правило сконцентрована у містах, а більша потреба у кадрах спостерігається у сільській місцевості.

У процесі здійснення заходів з регулювання на ринку праці слід усвідомити важливість їхнього узгодження із тенденцією становлення інформаційного суспільства, проявом чого є перехід від стандартних до більш гнучких форм зайнятості та необхідність періодичної зміни статусів зайнятості. Тенденції інформатизації слід врахувати, у першу чергу, у роботі служб зайнятості з організацією електронного надання інформації щодо вакансій та поширенням електронного порядку подання резюме та проведення обговорення. Це дозволить мінімізувати черги та в оперативному режимі як з боку сил попиту, так і з боку сил пропозиції з'ясувати важливі для себе позиції щодо працевлаштування.

Для системи служб зайнятості важливим є поширення практики соціальних працівників для роботи з різними верствами населення щодо надання допомоги в адаптації при зміні статусів зайнятості.

Третій цільовий пріоритет державної політики на ринку праці спрямовує державні структури проводити реформування ринку праці з урахуванням передових світових тенденцій, за якими парламенти та уряди відповідних країн здійснюють реформування економіки та ринку праці з акцентом на підвищення рівня доданої вартості. Це пов'язано із трансформацією економіки сільських територій у напрямі її галузевої диверсифікації з розвитком промислових виробництв й галузей переробки сільськогосподарської продукції.

Цей етап характеризувався як «промислова революція», який у подальшому трансформувався у «постіндустріальний етап розвитку» та «етап інформаційного суспільства», з відповідною трансформацією ринку праці. Одним із результатів такої еволюції є організаційна трансформація ринку праці, що проявилась у суттєвому зменшенні ролі аграрних галузей в економіці провідних країн. У теперішній час частка зайнятого населення у сільськогосподарській та пов'язаних з нею галузях в передових економічно розвинених країнах коливається на рівні 2-9%, а частка продукції аграрного сектора у Валовому внутрішньому продукті – на рівні до 10%. Економічна могутність країн давно вже не визначається виробництвом продуктів харчування, а інноваційними розробками, розвитком інформаційних та комп'ютерних технологій, сфери послуг, рівнем інженерних наук тощо.

Дана обставина сприятиме підвищенню збалансованості між розвитком міських та сільських територій. Вона стимулюватиме певне розвантаження міст завдяки частковому переведенню частини виробничих потужностей та переміщенню частини населення у сільську місцевість.

Відносно ринку праці зазначене передбачає налагодження системи підготовки та перепідготовки кадрів й систем обслуговування, завдяки яким можна буде забезпечити пропозицію робочої сили, здатної проходити періодичне перепрофілювання та освіченої в питаннях інформаційних технологій та діджиталізації.

Успішна реалізація даного напрямку пов'язана із підвищенням інтегрованості первинних виробників сільськогосподарської продукції. Важливими механізмами у цьому відношенні є проведення навчальних та освітніх заходів щодо їхнього навчання й підвищення кваліфікації з правових та господарських питань щодо формування належних партій сільськогосподарської продукції для її переробки, продажу та подальшого експорту.

Наявність четвертого цільового напрямку обумовлена важливістю формування демократичного суспільства із збалансуванням прав та обов'язків роботодавців, менеджерів та найманого персоналу на різних рівнях управління. При цьому у процесі євроінтеграції України важливим є забезпечення соціальних гарантій кожного індивіда держави на гідну працю.

Реформування економіки держави супроводжується трансформацією соціально-трудових відносин, з поступовим переходом до нових ринкових способів формування пропозиції робочої сили та ринкових форм її залучення до процесів суспільного відтворення. Основою стабільного функціонування суб'єктів господарювання є їхня прибуткова робота, за результатами якої вони

можуть успішно вирішувати свої господарські та особисті потреби. Одним з ключових питань регулювання у цьому напрямі є недопущення викривлення рівнів цін між суб'єктами різних рівнів економіки, а це пов'язано з регулюванням цінової політики та питань трансферного ціноутворення за ланцюгами руху продукції.

Висновки і перспективи.

Становлення вітчизняної моделі ринку праці потребує вирішення наступних макроекономічних проблем: проведення інноваційної модернізації галузей економіки, підвищення рівня кваліфікації робочої сили та рівня продуктивності праці, підвищення вартості робочої сили, зменшення рівня неформальної зайнятості. Зазначене спрямоване на підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної робочої сили на внутрішньому та зовнішньому ринках праці.

У ході реалізації зазначених напрямів корисним буде використання наступних механізмів:

- поступового переходу до концепції навчання протягом життя на основі збільшення рівня інвестування в освіту та диверсифікації й спрощення доступу до освітніх послуг різних професійних та вікових категорій населення;

- обґрунтування механізмів підтримки різних категорій населення – працездатного, молоді, пенсійного віку, осіб з обмеженими можливостями шляхом реалізації відповідних програм (навчання, перепрофілювання, підвищення кваліфікації, працевлаштування) для забезпечення можливостей їхнього гнучкого залучення до ринку праці;

- регулювання попиту на ринку праці шляхом стимулювання роботодавців щодо працевлаштування уразливих категорій населення;

- здійснення заходів з легалізації неформальної зайнятості, розробка механізмів підтримки перехідних періодів між різними статусами зайнятості;

- здійснення заходів із забезпечення гарантій зайнятості – через механізми регулювання міжгалузевих пропорцій, моніторингу організації робочого часу у суб'єктах господарювання, моніторингу змісту трудових угод тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають в узгодженні етапів й організаційних та економічних механізмів державного регулювання ринку праці у сільській місцевості в контексті реалізації чотирьох виділених пріоритетних цілей регулювання ринку праці.

Список використаних джерел

1. Булавка О. Г. Теоретико-методичні та організаційні основи розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 104-110.
2. Дієсперов В. С. Сільська економіка. К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. 272 с.
3. Лупенко Ю. О., Лупенко Е. І. Тенденції зайнятості сільського населення у постреформаційний період. *Економіка АПК*. 2005. 12. С. 105-109.
4. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія); за ред. Е. М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. 316 с.
5. Про зайнятість населення : Закон України від 5.07.2012 р. № 5067-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>. (дата звернення: 10.10.2020).
6. Про затвердження Основних напрямів реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року : Розпорядження Кабінет Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1396-р : URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.10.2020).
7. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 р. № 188-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#Text>. (дата звернення: 10.10.2020).
8. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2020–2022 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 травня 2019 р. № 555. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/proshvalennya-prognozu-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-20202022-roki-i150519>. (дата звернення: 10.10.2020).
9. Сава А. П. Європейський досвід розвитку сільських територій: вивчення можливостей для України.

Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2017. Вип. 2. С. 83-85.

10. Сидорук Б. О. Основні напрями удосконалення економічного механізму раціонального водокористування. *Вісник національного університету водного господарства та природокористування*. 36. наук. праць нац. ун-ту вод. госп. і природокор. 2006. Т.4. Вип. 36. С. 168-175.

Статтю отримано: 12.10.2020 / Рецензування 17.10.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Anna Pivtorak
Postgraduate Student
Department of Enterprise Economics and Management
Academy of Labor, Social Relations and Tourism
Kyiv, Ukraine
E-mail: mark-chair@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7271-5166

CONCEPTUAL BASES OF IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF STATE LABOR MARKET REGULATION IN RURAL AREAS

Abstract

Introduction. In Ukraine, it is important to form a national labour market based on sectoral economic characteristics, strategic goals of sectoral transformation and taking into account international experience and models of this market regulation, including the labor market in rural areas. Therefore, the purpose of the article is to substantiate the conceptual foundations for improving the organizational and economic mechanism of state regulation of the labor market in rural areas.

Methods: In disclosing the subject of the research, the theoretical basis of the article was a dialectical method of cognition and a systematic method for studying the components of improving the organizational and economic mechanism of state regulation of the labour market in rural areas. The study used general scientific methods of cognition, namely: methods of analysis, synthesis, analogies are used to identify elements of improving the organizational and economic mechanism of state regulation of the labor market in rural areas; the method of generalization to form the conclusions of the study.

Results. The starting points and the reference point of labour market regulation in rural areas are determined, the results of the SWOT-analysis of its regulation are presented, and priority goals of labour market regulation in rural areas have been identified. The conceptual scheme of improvement of the organizational and economic mechanism of the state regulation of the labor market in rural areas is substantiated. More expedient at the current stage of reform, mechanisms of supply and demand at the labour market are substantiated according to four defined priority goals.

Discussion for further research are to agree on the stages and organizational and economic mechanisms of state regulation of the labour market in rural areas in the context of the implementation of four identified priority goals of labour market regulation.

Keywords: conceptual bases, improvements, labour market, rural area, state regulation, organizational and economic mechanism.

References

1. Bulavka, O.H. (2016). Teoretyko-metodychni ta orhanizatsiini osnovy rozvytku silskykh terytorii [Theoretical, methodical and organizational bases for the development of rural areas]. *Ekonomika APK* [Economics of Agro-industrial Complex], 6, 104-110. [in Ukr.].
2. Diiesperov, V.S. (2016). *Silska ekonomika* [Rural economy]. Kyiv : NNTs IAE.
3. Lupenko, Yu.O., & Lupenko E.I. (2005). Tendentsii zainiatosti silskoho naselennia u postreformatsiinyi period [Trends in employment of rural population in the postreformation period]. *Ekonomika APK* [Economics of Agro-industrial Complex], 12, 105-109. [in Ukr.].
4. Libanova, E. M. (Ed.). (2008). *Liudskyi rozvytok v Ukraini: innovatsiinyi vymir (kolektyvna monohrafiia)* [Human development in Ukraine : innovative dimension (collective monograph)]. Kyiv : Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy.
5. Zakon Ukrainy Pro zainiatist naselennia: vid 5 lyp. 2012 roku № 5067-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.
6. Rozporiadzhennia Kabinet Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Osnovnykh napriamiv realizatsii

derzhavnoi polityky u sferi zainiatiosti naselennia ta stymuliuvannia stvorennia novykh robochykh mist na period do 2022 roku: vid 24 grud. 2019 roku № 1396-p. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80#Text>.

7. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro Prohamu diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy: vid 4 zhovt. 2019 roku № 188-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#Text>.

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Prohnozu ekonomichnogo i sotsialnogo rozvytku Ukrainy na 2020—2022 roky: vid 15 travn. 2019 roku № 555. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/proshvalennya-prohnozu-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-20202022-roki-i150519>.

9. Sava, A.P. (2017). Yevropeiskyi dosvid rozvytku silskykh terytorii: vyvchennia mozhyvosti dlia Ukrainy [European experience of rural development: studying opportunities for Ukraine]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu* [Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism], 2, 83-85 [in Ukr.].

10. Sydoruk, B.O. (2006). Osnovni napriamy udoskonalennia ekonomichnogo mekhanizmu ratsionalnogo vodokorystuvannia [The main directions of improvement of the economic mechanism of rational water use]. *Visnyk natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia* [Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences], 4, 36, 168-175. [in Ukr.].

Received: 10.12.2020 / Review 10.17.2020 / Accepted 12.20.2020

Пришляк Катерина. Економічне регулювання орендних земельних відносин в аграрному секторі. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 85-96.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-9>

УДК 332.6
JEL Classification C81, Q15

Пришляк Катерина
аспірант
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна
E-mail: katyapryshliak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0351-3528

ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРЕНДНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Анотація

Вступ. Ефективне використання землі залишається актуальним питанням для розвитку аграрного сектору України. Формування сучасних земельних відносин, від яких залежить ефективність функціонування економіки, вимагає створення дієвого механізму, який би стимулював ефективне використання і збереження земельних угідь.

Методи. Для досягнення поставленої мети використано метод теоретичного узагальнення, системного аналізу і синтезу, логіко-історичний метод, інституціональний підхід, методи абстрагування та формалізації, економіко-математичного моделювання, оптимізації.

Результати. У даній статті проведено дослідження перспектив розвитку земельних відносин в Україні. Визначено основні напрями для вирішення проблем реформування земельних відносин та їх розвитку. Досліджено генезу розвитку земельних орендних відносин в аграрному секторі економіки України. Показано, що нині оренда земель є основним способом використання земельних часток (паїв) в Україні особами, що одержали державні акти на право їх власності; займає чільне місце в системі економічного обороту сільськогосподарських угідь.

Перспективи. Перспективними напрямами подальшого дослідження є становлення ринку землі сільськогосподарського призначення та вплив державної фінансової підтримки на ціну та оренду землі.

Ключові слова: земля, земельні відносини, ринок землі, земельні ресурси, економіко-математичне моделювання, оптимізація, транзакційні витрати, державна фінансова підтримка.

Вступ.

До початку земельної реформи в Україні основні права на землю були зосереджені в руках держави або колгоспів. На початку 90-х років в Україні розпочали земельну реформу, її основною метою була повноправна передача землі тим, хто на ній працює, становлення селян як класу сільських господарів та захист їх інтересів. Більш-менш одночасно із земельною реформою розпочалася реструктуризація господарств, вона включала їх приватизацію та реструктуризацію структури управління. Ця реструктуризація започаткувала реорганізацію колгоспів і радгоспів у приватні кооперативи (окремі господарства) та фермерські підприємства (корпоративні господарства).

Фактично для цього запровадили приватизацію землі шляхом паювання і виділення земельних часток (паїв) у натурі, а також реалізували окремі ринкові механізми включення їх до економічного обороту: оренда, обмін, дарування, спадкування, емфітевзис. Оскільки ринку землі як такого, фактично не було, операції купівлі-продажу й застави були недоступними для економічних

агентів, а трансакції дарування, міни й спадкування істотно обмежені для запобігання тіншовим оборудкам.

Аналіз основних досліджень та публікацій.

Дослідженням проблеми формування ринку земель сільськогосподарського призначення, регулювання земельних відносин, оцінки земель займаються такі науковці, як: В. Месель-Веселяк, В. Заяць, А. Мартин, Л. Новаковський, П. Саблук, А. Третяк, М. Федоров, А. Гуторов та ін. Різні аспекти оренди сільськогосподарських земель досліджували такі вчені-економісти: О. Гуторов, А. Данкевич, А. Трегобчуа, В. Андрійчук, В. Юрчишин, П. Гайдуцький, О. Ходаківська та інші. Проте, потребують більш глибоко дослідження питання ефективного використання земельних ресурсів та розвитку орендних земельних відносин.

Мета.

Метою статті є дослідження механізму економічного регулювання орендних земельних відносин з використанням економіко-математичних методів і моделей

Методологія дослідження.

Теоретико-методологічною основою для дослідження засад оренди сільськогосподарських земель стали праці вітчизняних учених щодо регулювання земельних відносин та оцінки земель. Методологія досліджень ґрунтується на використанні таких методів: системного аналізу і синтезу, економіко-математичного моделювання, оптимізації.

Результати.

Формування ринку земель сільськогосподарського призначення є одним з найбільш дискусійних питань аграрної політики в Україні і ускладнюється суттєвими інституційними недоліками в сфері регулювання земельних відносин, що також обумовлює необхідність здійснення урядом заходів не лише по безпосередньому забезпеченню функціонування ринку землі, але і по вдосконаленню правових механізмів зміни права власності на землю, подоланню бюрократичної протидії, підвищенню ефективності аграрного виробництва та оптимізації структури земельного фонду країни за типом власників та виробників [1].

Від запровадження в Україні ринку землі очікують позитивних змін у розвитку аграрного сектору, однак успіх цього етапу реформи залежатиме від обраного варіанту запровадження і функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, від сформованості всіх його елементів на даному етапі. Це підтверджує нинішній стан аграрного сектору, спричинений допущеними помилками й прорахунками при проведенні земельної реформи. Внаслідок безсистемного розпаювання та приватизації земель порушилась цілісність земельних масивів, відбулася деконцентрація виробництва та його переміщення в приватний сектор, піддано руйнуванню великі товарні господарства [2].

Процес земельної реформи створив клас нових, іноді заочних, власників земель, тоді як земля використовується як малими індивідуальними, так і великими корпоративними господарствами [3; 4.]

Щоб проаналізувати розвиток ринку землі, розглянемо декілька варіантів подій. По-перше, розглянемо ситуацію, коли вся земля перебуває у власності окремих домогосподарств, але все ще використовується корпоративними господарствами.

По друге, будемо вважати, що земельні операції відбуваються виключно за допомогою договорів оренди. Землевласники здають в оренду земельну ділянку корпоративним господарствам та отримують орендну плату за кожну одиницю землі.

Зазвичай керівники корпоративних господарств мають більше інформації, ніж власники земель, про економічну ситуацію на фермах та про правила, що регулюють місцеві земельні

операції. Особливо це стосується власників земельних ділянок, які не займалися землеробством, або проживають за межами села, де знаходиться їхня земля, чи є пенсіонерами.

В будь-якому випадку їм потрібно буде сплатити оренду плати за одиницю земельної ділянки, яку сплачують корпоративні господарства, та трансакційні витрати пов'язані з вилученням землі від корпоративних господарств.

До трансакційних витрат пов'язаних з вилученням землі від корпоративних господарств відносять: витрати на переговори, витрати на забезпечення права вилучення, витрати на оформлення контрактів та укладення угод, витрати, пов'язані з асиметричною інформацією, неясним визначенням меж і витрати, пов'язані з невідомими власниками та ін.

До інших витрат, пов'язаних із передачею земельних ділянок, належать нотаріальні збори, податки та інші адміністративні витрати.

Земельний податок є однією із форм плати за землю. Платниками податку на землю є [5]:

- власники земельних ділянок;
- власники земельних часток (паїв);
- землекористувачі.

Розмір земельного податку встановлюється відповідно до нормативної грошової оцінки земельної ділянки:

- не більше 3 відсотків від їх нормативної грошової оцінки, для земель загального користування;

- не більше 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки, а для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3 відсотка та не більше 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки;

- не більше 12 відсотків від їх нормативної грошової оцінки за земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарювання (крім державної та комунальної форми власності) [5].

Якщо нормативна грошова оцінка землі не проведена, то податкова ставка для сільськогосподарських угідь встановлюється у розмірі не менше 0,3 відсотка.

Трансакційні витрати залежатимуть від розподілу землі між домогосподарствами та фермами, від індивідуальних особливостей власників та фрагментації землі. Щоб зменшити розміри трансакційних витрат, припустимо, що спочатку всі ділянки одного власника використовуються одним корпоративним господарством. Трансакційні витрати можуть відрізнитися в залежності від кількості співвласників або невизначеності меж.

Дослідимо якими будуть трансакційні витрати коли вся земля перебуває у власності окремих домогосподарств.

Розглянемо трансакційні витрати на одиницю землі, як функцію цих трансакційних витрат, пов'язаних з ділянками та власниками [6]:

$$t^{ij} = \frac{g^{ij}}{a^{ij}} + \frac{G^j}{A^j}, \quad (1)$$

де t^{ij} – трансакційні витрати;

a^{ij} – розмір i - тої земельної ділянки j -того власника;

A^j – загальна площа землі, що належить j - му власнику;

G_j – трансакційні витрати, характерні для відносин між j -тим власником та корпоративним господарством;

g^{ij} – трансакційні витрати характерні для i -тої ділянки j -того власника.

Загальна площа землі розраховується як:

$$A^j = \sum_i a^{ij}$$

З функції (1) випливає, що фрагментація власності на землю збільшує витрати на транзакцію на одиницю. За інших рівних умов, при фрагментації, оскільки розмір ділянки буде меншим, транзакційні витрати на ділянку зростуть. Це збільшує транзакційні витрати на одиницю землі: $\partial t^{ij} / \partial a^{ij} < 0$ з фіксованою загальною площею землі A^j .

Також транзакційні витрати збільшуються, коли власність на землю розподіляється нерівномірно серед домогосподарств, так як збільшиться кількість землі, вилученої з корпоративних господарств. Це пов'язано з тим, що частина транзакційних витрат G_j фіксується на одного власника, тому дрібніші власники земель мають більші транзакційні витрати на одиницю землі.

Транзакційні витрати на одиницю землі будуть постійними, якщо право власності на землю на розмір земельної ділянки розподіляється рівномірно ($A^j = A$ для всіх j) між всіма власниками земельних ділянок, і якщо власники земельних ділянок не відрізняються характеристиками. В такому випадку $g^{ij} = g$, $G^{ij} = G$ та $a^{ij} = a$ для всіх i та j , а транзакційні витрати t на одиницю земельної ділянки є постійними:

$$t = \frac{g}{a} + \frac{G}{na}, \quad (2)$$

де n – кількість ділянок на одного землевласника.

Розглянемо випадок рівноваги з досконалою конкуренцією, коли земельні ділянки орендуються власниками індивідуальних господарств.

Коли власник земельної ділянки здає її в оренду, то його основною метою є отримання максимального прибутку і, відповідно, орендатор також прагне максимізувати свої прибутки від орендованої земельної ділянки.

Максимізація прибутку для індивідуальних господарств, які орендують земельні ділянки, буде розраховуватися наступним чином [6]:

$$\Pi^I = p f^I(A^I) - (r + t)A^I \rightarrow \max, \quad (3)$$

де p – вихідна ціна;

A^I – загальна площа землі, орендованої індивідуальними господарствами;

$f^I(\cdot)$ – виробнича функція, для якої $\frac{\partial f^I(A^I)}{\partial A^I} > 0$ і $\frac{\partial^2 f^I(A^I)}{\partial A^{I^2}} < 0$.

Умовою першого порядку для оптимального використання землі є:

$$p \frac{\partial f^I(A^I)}{\partial A^I} = (r + t) \quad (4)$$

Для орендованої землі оптимальний рівень досягається при умові, коли граничний дохід $p \frac{\partial f^I(A^I)}{\partial A^I}$ дорівнює граничній вартості землі індивідуальних господарств.

Гранична вартість землі – це орендна ставка, яку індивідуальні господарства повинні сплатити власнику землі, і яка дорівнює ставці оренди корпоративного господарства (r) плюс транзакційні витрати на одиницю землі (t).

Попит на землю індивідуального господарства визначає умова (4). Загальний попит на землю окремими господарствами D^I , аргументується всіма індивідуальними господарствами. На рис. 1. представлений загальний попит індивідуальних господарств на землю D^I за нульовими транзакційних витрат ($t = 0$) і $D_{t_1}^I$ та $D_{t_2}^I$ – для транзакційних витрат t_1 і t_2 відповідно, при

$t_2 > t_1 > 0$. Горизонтальна вісь на рисунку 1 являє собою кількість землі, $A^I = A^T - A^C$. Вертикальна вісь вимірює ціну оренди землі. У цьому випадку попит колективних господарств на землю представлений D^C . Коли транзакційні витрати відсутні ($t = 0$), рівновага на ринку землі знаходиться на рівні (A^*, r^*) . Земля, яка використовується колективними господарствами, дорівнює A^* , а земля, що використовується індивідуальними господарствами – $A^T - A^*$.

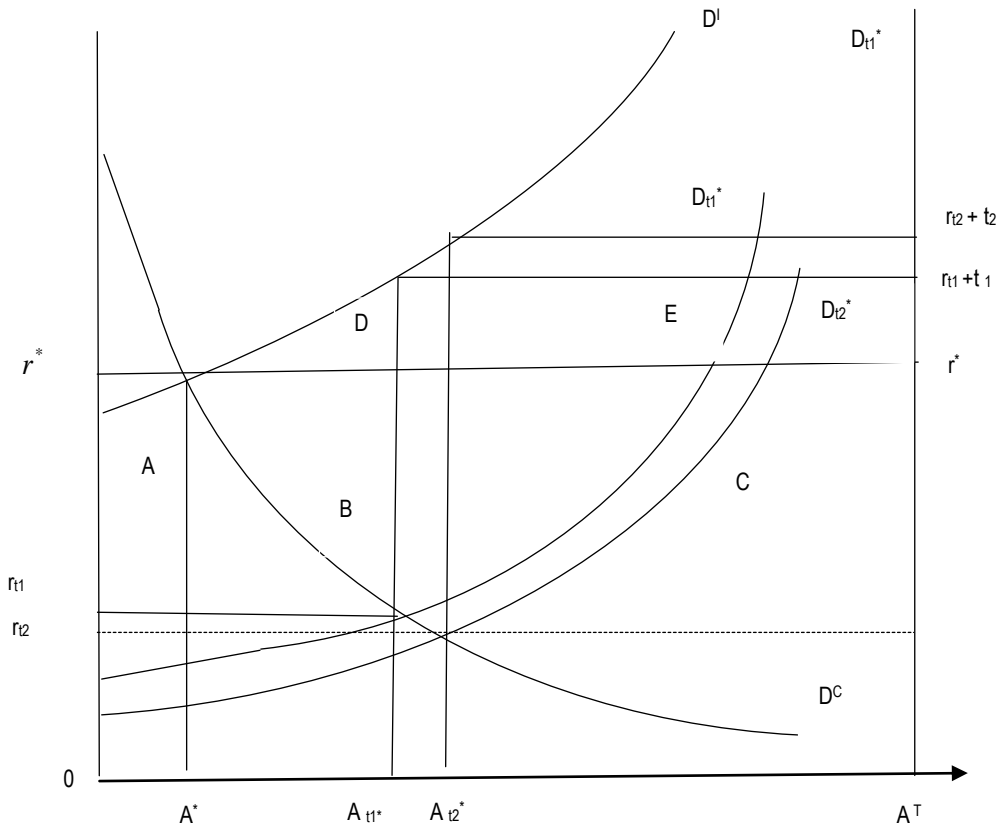

Рис. 1. Рівновага на ринку землі з транзакційними витратами*

*Джерело: сформовано автором на основі [6].

Для транзакційних витрат t_1 і t_2 рівновага знаходиться на рівні (A_{11}^*, r_{11}^*) і (A_{12}^*, r_{12}^*) відповідно. При збільшенні транзакційних витрат частка землі, що використовується корпоративними господарствами, вища, а орендна плата, яку вони сплачують, нижча, тому транзакційні витрати дозволяють корпоративним господарствам використовувати більше землі за менших витрат. Для транзакційних витрат t_2 , їх прибутки дорівнюють площі A .

Для індивідуальних господарств ціна оренди землі зростає із збільшенням транзакційних витрат t_1 і t_2 від r^* до $r_{11}^* + t_1$ і $r_{12}^* + t_2$, відповідно. Витрати індивідуальних господарств на

трансакційні витрати t_2 дорівнюють площі DE. Оскільки дохід від орендної плати за землю зменшується, без трансакційних витрат вони отримують r^* за одиницю землі, а при трансакційних витратах t_2 вони отримують лише $r_{t_2}^*$, то землевласники також втрачають, їх витрати дорівнюють площі ABC. Чисті сукупні втрати добробуту, вимірюючи загальні трансакційні витрати при t_2 , дорівнюють площі CE, та вимірюючи девальваційні витрати викликаних економічних спотворень, дорівнюють площі D.

Тепер розглянемо випадок недосконалої конкуренції, коли земельні ділянки орендують корпоративні господарства. Якщо корпоративне господарство не є монополістом і не диктує ціну оренди на ринку, адже є ще група (потенційних) індивідуальних фермерських господарств, які приймають ціни, то індивідуальні господарства будуть здавати землю в оренду до тих пір, коли попит на землю дорівнює вартості оренди (тобто $r + t$). Тому корпоративне господарство, яке бере земельну ділянку в оренду, має брати до уваги реакцію індивідуальних господарств на зміну ціни оренди землі та повинно коригувати свою оренду землі так, щоб максимізувати свій прибуток, залежно від поведінки індивідуальних господарств.

В цій ситуації функція корпоративного господарства буде мати такий вигляд [6]:

$$\Pi^c = pf^c(A^c) - r(A^c)A^c \rightarrow \max, \quad (5)$$

де Π^c – прибуток корпоративного господарства;

A^c – площа землі, орендованої корпоративним господарством;

$r(A^c)$ – являє собою орендну ставку як функцію для A^c з $\frac{\partial r}{\partial A^c} > 0$;

$f^c()$ – виробнича функція корпоративного господарства, для якої $\frac{\partial f^c}{\partial A^c} > 0$ і $\frac{\partial^2 f^c}{\partial A^{c^2}} < 0$.

Перша умова має вигляд:

$$p \frac{\partial f^c}{\partial A^c} = r + A^M \frac{\partial r}{\partial A^c}, \quad (6)$$

де A^M – площа землі корпоративного господарства.

$p \frac{\partial f^c}{\partial A^c}$ – представляє граничні вигоди, тобто граничний добуток землі, а $r + A^M \frac{\partial r}{\partial A^c}$ –

гранична вартість землі для корпоративного господарства.

Корпоративне господарство, орендуючи більше земельних ділянок, враховує підвищення ціни на землю, тому вибере землі в користування там, де гранична вартість оренди землі дорівнює граничним вигодам. Графічно це представлено на рис. 2.

Якщо припустити, що трансакційних витрат немає ($t = 0$), то функцію граничної вартості оренди землі для корпоративних господарств представляє MC^c . Рівномірне використання земель корпоративного господарства досягається при умові, коли MC^c дорівнює D^c , тобто в A^M . Отримана ціна оренди корпоративних господарств – r^M .

Домінування корпоративних господарств на ринку призводить до скорочення використання землі корпоративними господарствами ($A^M < A^*$), та відповідного збільшення використання землі окремими господарствами, тоді ціна оренди землі буде нижча для всіх господарств ($r^M < r^*$).

Корпоративні господарства будуть мати надлишкові надходження $A - C (> 0)$, а індивідуальні господарства – EGL. Власники землі втратять дохід від оренди, який рівний площі ADEGL. Для сільських домогосподарств, які є власниками земельних ділянок та одноосібними фермерами, втрати доходу від оренди можуть перевищувати прибуток сільського господарства від зниження цін на оренду, що також має вплив на добробут населення. Тоді соціальні витрати будуть дорівнювати площі CD

Якщо враховувати трансакційні витрати t для недосконалої конкуренції, то у цьому випадку рівновага знаходиться в (A_t^M, r_t^M) . Ціна оренди корпоративних господарств зменшується далі до $r_t^M < r^* < r^*$: і трансакційні витрати, і ринкова сила відштовхують ціну оренди корпоративних господарств. Якщо порівнювати з конкурентною ринковою рівновагою з трансакційними витратами (A_t^*, r_t^*) , домінування на ринку корпоративних господарств призводить до зменшення використання землі корпоративними господарствами $(A_t^M > A_t^*)$ та відповідного збільшення використання землі індивідуальними господарствами.

Якщо взяти конкурентну рівновагу без трансакційних витрат (A^*, r^*) , то корпоративні господарства отримають додатковий прибуток, який дорівнює площі ABDE. Тоді зазнають втрат землевласники, оскільки обидва фактори чинять тиск на ціни на оренду. Їх спільні втрати дорівнюють площі ABDEGHLN. Протилежні наслідки будуть для індивідуальних господарств, вони отримують прибуток від нижчих цін на оренду та більше землі при недосконалої конкуренції, але втрачають від вищих цін на оренду та менше землі з трансакційними витратами. При великих трансакційних витратах будуть переважати збитки. Чистий збиток для індивідуальних господарств дорівнює площі FK. Порівняно з конкурентною ринковою рівновагою (A^*, r^*) , (A_t^M, r_t^M) – передбачає загальні понесені трансакційні витрати – KLN та ринкову нерівновагу – FGH.

На початку 2018 року Кабмін України затвердив Порядок, в якому прописав надання державної фінансової підтримки розвитку фермерських господарств та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [7].

Підтримка фермерства включає:

- здешевлення кредитів;
- компенсацію вартості насіння;
- компенсацію вартості сільгосптехніки;
- фінансову підтримку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Фінансова підтримка надається: фермерському господарству, у власності та/або користуванні якого перебуває не більше ніж 500 гектарів земель сільськогосподарського призначення, яке має чистий дохід (виручку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній рік до 15 000 000 гривень; сільськогосподарському обслуговуючому кооперативу, до складу якого входить не менше ніж 20 членів, серед яких повинні бути не менше, ніж одне фермерське господарство, та іншим – фізичні особи, у власності та користуванні кожної з яких перебуває не більше ніж 100 гектарів земель сільськогосподарського призначення [8].

Новоствореним фермерським господарствам у період їх становлення (перші три роки після створення) виділяється бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар) один раз виключно для провадження сільськогосподарської діяльності у розмірі 3000 гривень на 1 гектар, але не більше 60 тис. гривень на одне фермерське господарство.

Фермерським господарствам (крім новостворених) надається бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар) у розмірі 12 тис. гривень з розрахунку на одного члена фермерського господарства, який є членом фермерського господарства на момент подання заявки для отримання бюджетної субсидії на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар).

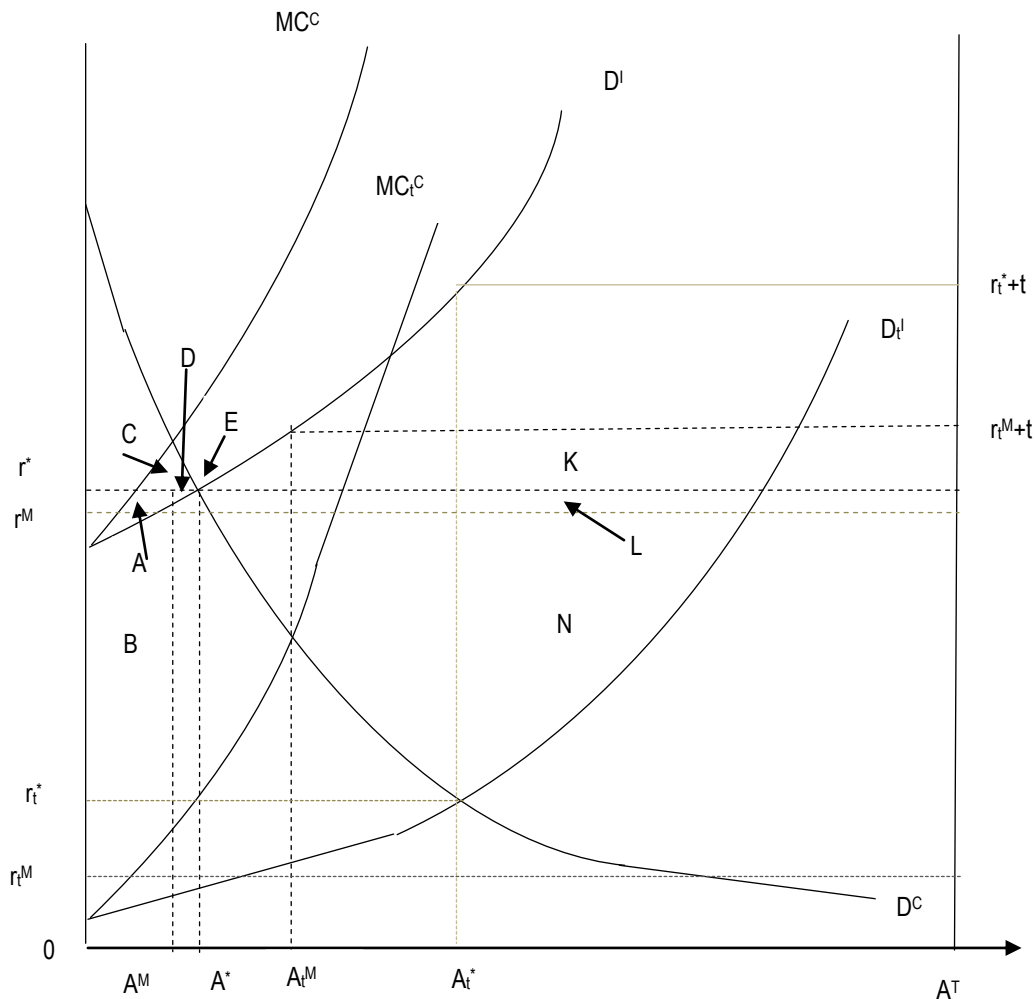

Рис. 2. Вплив недосконалої конкуренції та трансформаційних витрат на ринку землі*

*Джерело: сформовано автором на основі [6].

Максимальний розмір бюджетної субсидії на одне фермерське господарство не може перевищувати 40 тис. гривень [8].

Якщо враховувати субсидію (фінансова допомога від держави фермерським господарствам), то цільова функція для індивідуальних господарств набуде вигляду:

$$\Pi^I = pf^I(A^I) - (r + t - s)A^I, \quad (7)$$

де s – субсидія.

Субсидія змінює величину граничного продукту кривої землі на s :

$$p \frac{\partial f^I(A^I)}{\partial A^I} = r + t - s. \quad (8)$$

На рис. 3 відображено як впливають субсидії на ринок землі. Функція попиту на землю

індивідуальних господарств і корпоративних господарств із субсидіями відображена на рисунку D_s^I і D_s^C , відповідно, а рівновага зміщується з (A^*, r^*) до (A_s^*, r_s^*) , при цьому розподіл землі не зміщується $A^* = A_s^*$. Загальний прибуток для власників земельних ділянок дорівнює площі В, що дорівнює загальній дотації $sA^T = (r_s^* - r^*)A^T$.

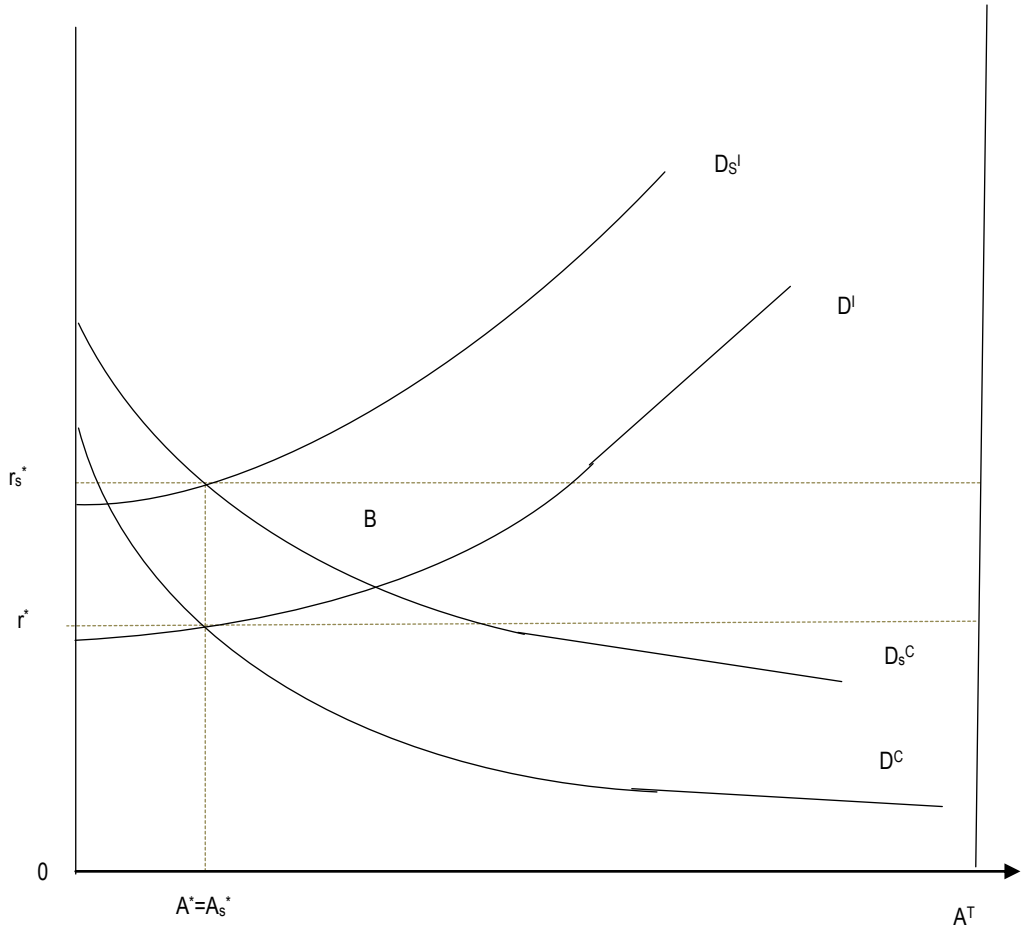

Рис. 3. Вплив субсидій без недосконалої конкуренції та трансакційних витрат на ринку землі

**Джерело: сформовано автором на основі [6].*

Якщо розглянути недосконалу конкуренцію на ринку землі з трансакційними витратами, то переваги від субсидій будуть мати власники землі. Функція граничних витрат під впливом субсидії змінюється з MC_t^C на MC_{ts}^C , рис. 4.

При недосконалій конкуренції та з трансакційними витратами t вплив субсидії призведе до переходу рівноваги з (A_t^M, r_t^M) в (A_{ts}^M, r_{ts}^M) . Розподіл землі не змінюється: $A_t^M = A_{ts}^M$. Ціни на оренду для корпоративних господарств збільшуються від r_t^M до r_{ts}^M і від $r_t^M + t$ до $r_{ts}^M + t$ – для індивідуальних господарств. Різниця між обома цінами на оренду відображається саме в

розмірі субсидії ($s = r_{ts}^M - r_t^M$). Усі надходження переходять до власників земельних ділянок, що дорівнює сумі площ $F + G$. Розмір субсидії на одиницю землі розраховується як $(sA^T = (r_{ts}^M - r_t^M)A^T)$.

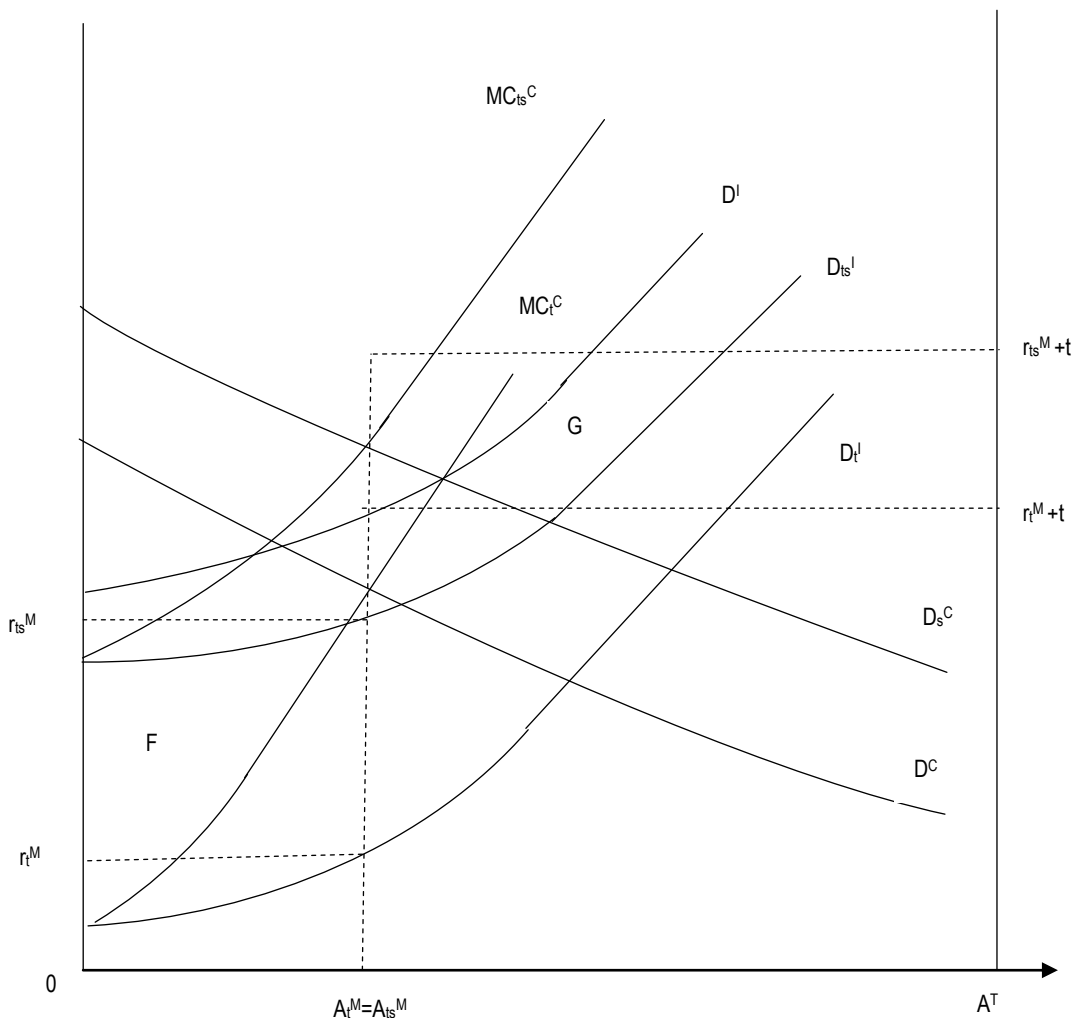

Рис. 4. Вплив субсидій на недосконалу конкуренцію та транзакційні витрати на ринку землі*

*Джерело: сформовано автором на основі [6].

Малі фермерські господарства можуть постраждати від субсидій, оскільки вони не можуть отримати доступ до субсидій, коли стикаються із зростанням цін на землю. Окрім адміністративних перешкод, для надання субсидій передбачено обмеження в один гектар. Однак цей недолік може бути обмежений, оскільки малі господарства часто використовують власні землі для ведення господарства.

Висновки і перспективи.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що сьогодні подальший розвиток земельної реформи полягає у стимулюванні кооперування та вдосконаленні орендних відносин. Це пізніше дозволить, за умови формування елементів повноцінного ринку землі, запровадити в Україні ринок земель сільськогосподарського призначення, контрольований державою та з певними обмеженнями. Наразі ж потрібно ширше використовувати оренду земельних ділянок і земельних часток (паїв), що також сприяє руху землі до більш ефективного господаря. Крім того, оренда значною мірою відображає прогнозу поведінку ринку землі.

Визначальним напрямом для проведення подальших наукових досліджень є формування та розвиток цивілізованого ринку сільськогосподарських земель, регулювання орендних земельних відносин та використання земельних угідь.

Список використаних джерел

1. Пендзей Л. П. Сучасний стан, проблеми та перспективи формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Науково-інформаційний вісник. Економіка*. 2014. №9. С. 323-327
2. Шульга О. Формування ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні. *Вісник КНТЕУ*. 2012. №1. С. 13-23
3. Заяць В. М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель. К.: ННЦ "ІАЕ", 2011. 390 с.
4. Гуторов А. О., Грошев С. В., Розвиток земельних орендних відносин в аграрному секторі економіки. *Агросвіт*. 2018. №17. С. 3-11
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI; редакція від 01.08.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. (дата звернення : 20.10.2020).
6. Pavel Ciaian, Johan F. M. Swinnen and Market Imperfections and Agricultural Policy Impacts in the New EU Member States : A Partial Equilibrium Analysis. Research Group on Food Policy, Transition & Development (PRG-Leuven). Katholieke Universiteit Leuven. 2005
7. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennya-poryadku-vi>. (дата звернення : 20.10.2020).
8. Департамент агропромислового розвитку. URL: <http://apk.sm.gov.ua/index.php/ru/golovna-storinka/1300-dugfg>. (дата звернення : 20.10.2020).

Статтю отримано: 23.10.2020 / Рецензування 02.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Kateryna Pryshliak
Postgraduate Student
West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine
E-mail: katyapryshliak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0351-3528

THE ECONOMIC REGULATION OF RENTAL LAND RELATIONS IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Abstract

Introduction. The efficient land use remains an important issue for the development of Ukraine's agricultural sector. The formation of modern land relations, on which the efficiency of the economy depends, requires the creation of an effective mechanism that would stimulate the efficient use and preservation of land.

Methods. The following methods are used to achieve this goal, theoretical generalization, system analysis and synthesis; logical and historical method; institutional approach; abstraction and formalization, economic and mathematical modeling, optimization.

Results. The executed research of prospects of development of ground attitudes in Ukraine is determined in given article. Determined the main directions to solve problems of land relations and their development. Genesis of development

of the land lease relations in the agrarian sector of the economy of Ukraine is studied. We showed that lands lease is the main direction of land shares' (pay) using in Ukraine by persons, who have received the certificates of title under the land transfer act now; it also takes the main place in the system of agricultural lands' human activity.

Discussion. The perspective directions of further research are the formation of the agricultural land market and the impact of state financial support on the land price and rent.

Keywords: land, land relations, land markets, land resources, economic and mathematical modeling, optimization, transaction costs, state financial support.

References

1. Pendzey, L.P. (2014). Suchasnyy stan, problemy ta perspektyvy formuvannya rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennya v Ukraini [Current state, problems and prospects of formation of the market of agricultural lands in Ukraine]. *Naukovo-informatsiynyy visnyk. Ekonomika* [Scientific information bulletin. Economy], 9, 323-327. (in Ukr.).
2. Shulha, O. (2012). Formuvannya rynku zemli silskohospodarskoho pryznachennya v Ukraini [Formation of the agricultural land market in Ukraine]. *Visnyk KNTEU* [Bulletin of KNTEU], 1, 13-23. (in Ukr.).
3. Zayats, V.M. (2011). *Rozvytok rynku silskohospodarskykh zemel* [Development of the agricultural land market]. Kyiv: NNTS «IAE».
4. Hutorov, A.O., & Hroshev, S.V. (2018). Rozvytok zemelnykh orendnykh vidnosyn v aharnomu sektori ekonomiky [Development of land lease relations in the agricultural sector of the economy]. *Ahrosvit* [Agrosvit], 17, 3-11. (in Ukr.).
5. Podatkovyy kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI; redaktsiya vid 01.08.2016 r. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1361280240144740>.
6. Ciaian, Pavel, & Johan, F.M. (2005). Swinnen and Market Imperfections and Agricultural Policy Impacts in the New EU Member States : A Partial Equilibrium Analysis. Research Group on Food Policy, Transition & Development (PRG-Leuven). Katholieke Universiteit Leuven.
7. Pro zatverdzhennya Poryadku vykorystannya koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu byudzheti dlya nadannya finansovoyi pidtrymky rozvytku fermers'kykh hospodarstv. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-vi>.
8. Departament ahropromyslovoho rozvytku. Retrieved from <http://apk.sm.gov.ua/index.php/ru/golovna-storinka/1300-dugfg>.

Received: 10.23.2020 / Review 12.02.2020 / Accepted 12.20.2020

Сидор Галина, Вербіцька Інеса, Савків Уляна. Впровадження зарубіжного досвіду фінансування загальної середньої освіти. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 97-103.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-10>

УДК 342.9:37.014.543
JEL Classification I22

Сидор Галина

к. е. н., доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету
м. Чортків, Україна

E-mail: sidor.gal@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9578-0588

Вербіцька Інеса

к. е. н., доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету
м. Чортків, Україна

E-mail: verbinessa@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4632-859X

Савків Уляна

к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника»

м. Івано-Франківськ, Україна

E-mail: usavkiv@meta.ua

ORCID: 0000-0002-1101-4702

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ФІНАНСУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація

Вступ. Вхідження нашої держави у світовий економічний простір зумовлює необхідність розгляду досвіду зарубіжних країн щодо фінансування загальної середньої освіти. Вважаємо, що аналіз реформ освіти у промислово розвинених країнах дасть змогу уникнути багатьох помилок, перейняти позитивний досвід у розвитку системи освітніх послуг. Для того, щоб вирішити головні проблеми фінансування освіти в Україні, необхідно здійснити діагностику системи функціонування фінансового забезпечення загальної середньої освіти у розвинених країнах світу.

Методи. Теоретико-методологічною основою для впровадження зарубіжного досвіду фінансування загальної середньої освіти стали праці вітчизняних та зарубіжних учених щодо використання окремих способів фінансування загальної середньої освіти в Україні, отримані результати дослідження у формі пропозицій та рекомендацій можуть бути використані нашою державою у сфері фінансування середньої освіти з метою покращення управління фінансовими ресурсами, що виділяються з місцевих бюджетів на цю сферу. У статті використано такі методи дослідження, як загальні та спеціальні методи, зокрема: загальнонаукові та спеціальні методи дослідження – для забезпечення досягнення цієї мети; абстрактно-логічний та діалектичний методи аналізу – для обґрунтування теоретичних положень та висновків.

Результати. У статті досліджено способи фінансування загальної середньої освіти у промислово розвинених країнах. Для прикладу розглянуті такі країни, як: США, Великобританія, Польща, Іспанія та Італія. Узагальнено зарубіжний досвід управління та фінансування середньої освіти в цих країнах. Запропоновано використання окремих способів фінансування загальної середньої освіти в Україні. Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні і практичному вирішенні комплексу питань щодо імплементації зарубіжних моделей фінансування загальної середньої освіти у вітчизняну практику.

Перспективи. Подальші наукові дослідження спрямуємо на вивчення позитивних аспектів зарубіжного досвіду щодо нормативно-правового забезпечення у сфері фінансування середньої освіти.

Ключові слова: освітня система, загальна середня освіта, управління, фінансування.

Вступ.

Входження нашої держави у світовий економічний простір зумовлює необхідність розгляду досвіду зарубіжних країн щодо фінансування загальної середньої освіти. Вважаємо, що аналіз реформ освіти у промислово розвинених країнах дасть змогу уникнути багатьох помилок, перейняти позитивний досвід у розвитку системи освітніх послуг. Для того, щоб вирішити головні проблеми фінансування освіти в Україні, необхідно здійснити діагностику системи функціонування фінансового забезпечення загальної середньої освіти у розвинених країнах світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання, що стосуються фінансового забезпечення загальної середньої освіти, завжди перебувають у центрі уваги вчених-економістів, часто розглядалися на засіданнях дослідницьких центрів, відображалися в аналітичних доповідях та щорічних звітах, що дає змогу суттєво розширити коло знань про цю проблему.

Вивченням вищевказаних питань займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Г.М. Александрова [1], Л. Я. Беновська [2], Я. В. Мельник [4], О. С. Коцовська [3], Л. М. Юрчук [7], А. В. Шевчук [6]. Крім вищевказаних наукових розробок, варто назвати й дослідження автора роботи – Г. В. Сидор [5].

Мета.

Мета – узагальнення передового досвіду зарубіжних держав, котрі досягли найкращих результатів у сфері фінансування загальної середньої освіти.

Методологія дослідження.

Теоретико-методологічною основою для впровадження зарубіжного досвіду фінансування загальної середньої освіти стали праці вітчизняних та зарубіжних учених щодо використання окремих способів фінансування загальної середньої освіти в Україні, отримані результати дослідження у формі пропозицій та рекомендацій можуть бути використані нашою державою у сфері фінансування середньої освіти з метою покращення управління фінансовими ресурсами, що виділяються з місцевих бюджетів на цю сферу. У статті використано такі методи дослідження, як загальні та спеціальні методи, зокрема: загальнонаукові та спеціальні методи дослідження – для забезпечення досягнення цієї мети; абстрактно-логічний та діалектичний методи аналізу – для обґрунтування теоретичних положень та висновків.

Результати.

Одним з важливих напрямів дослідження проблеми фінансування загальної освіти є системне вивчення передового досвіду зарубіжних держав, котрі досягли найкращих результатів у цій сфері. Звісно, у цьому контексті варто говорити про адаптацію, а не про пряме копіювання чужого досвіду у сферу фінансування освіти, що не завжди дасть ефективний результат, оскільки кожна країна має свої особливості та свій шлях розвитку.

На нашу думку, на прикладі економічно розвинутих країн світу можна розглянути й

запропонувати кілька ефективних прийомів та методів бюджетного менеджменту у формуванні середньої освіти з метою імплементації їх в Україні. Варто зробити акцент саме на тих інструментах, які можна застосувати у сфері фінансування регіональної освіти з метою покращення управління фінансовими ресурсами, що виділяються з місцевих бюджетів на загальну освіту.

Щодо сфери фінансування загальної середньої освіти, то доволі цікавим є досвід США. Кошти на загальну середню освіту в цій країні надходять із бюджетів усіх рівнів: муніципалітету (освітнього округу); штату, федерального округу. Констатовано, що частка коштів, які поступають із федерального бюджету, практично в усіх штатах однакова і не перевищує 8% від загальної суми коштів. Кошти муніципалітету та штату діляться у співвідношенні 50 на 50.

Частина коштів у муніципалітети (освітні округи), окрім коштів штату, що безпосередньо виділяються на загальну освіту, надходять у вигляді міжбюджетних перерахувань (трансфертів вирівнювання).

Суттєва частина фінансової допомоги школам, що надходить із рівня штатів, поступає через освітні округи, яким у законодавчо визначеному порядку делеговане право управління школами. Засоби для шкіл надходять від освітнього округу, штату (якщо він є незалежним і наділений повноваженням стягувати податки) або від муніципалітету, якщо освітній округ є залежним і не має податкових повноважень.

Окремі штати вводять поняття «підтримання зусилля», яке надає впевненість, що фінансуванню загальної середньої освіти ніщо не загрожує. Це досягається на законодавчому рівні шляхом фіксування частки сукупного доходу, що отримує бюджет штату, яка має бути спрямована на підтримку освіти, або створення спеціального освітнього фонду з умовою, що його доходи мають щороку збільшуватися на певний відсоток.

Як бачимо, фінансування системи загальної середньої освіти у США суттєво відрізняється від тої, яка функціонує в нашій державі. По-перше, фінансування освіти здійснюється безпосередньо з відповідного бюджету; по-друге, органи управління виконують чітко визначені функції, які не дублюються; по-третє, освітні заклади мають фінансову та організаційну самостійність.

У майбутньому наочним прикладом для вітчизняної економіки може послужити досвід Великобританії у сфері фінансування загальної середньої освіти. У цій країні шкільна освіта фінансується з Державного бюджету. Обсяг фінансування залежить від кількості учнів. Школи отримують гранти федеральної та місцевої влади і самостійно розпоряджаються ними. Для отримання статусу грантоуправителя початкові школи можуть об'єднуватися у кластери.

Здібні учні можуть отримувати стипендію від держави або від школи. Для заохочення юних талантів діє особлива урядова програма, а обсяг допомоги залежить від середньорічних доходів сім'ї.

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що у сфері фінансування загальної середньої освіти Великобританії позитивним є, по-перше, самостійність шкіл у розпорядженні коштами, які отримано з власного фандрайзингу та бюджету, по-друге, органи управління виконують чітко визначені на законодавчому рівні функції, які не дублюються.

Розглянемо досвід Польщі у сфері шкільної освіти з метою виокремлення особливостей фінансування у цій країні, що, з нашої точки зору, становитимуть практичний інтерес для України. Головним джерелом фінансування сфери шкільної освіти у цій державі є освітня частина загальної субсидії з Державного бюджету. Для всіх органів місцевого самоврядування сума загальної субсидії визначається щорічно в законі про Держбюджет, відтак міністр національної освіти встановлює алгоритм розподілу цих коштів між відповідними органами місцевого самоврядування, які окреслюють правила щодо того, як школи мають отримувати та використовувати приватні кошти. Освітня субсидія з Державного бюджету упродовж останніх років становила приблизно 70% загальних витрат на шкільну освіту.

Практику вдалих структурних трансформацій щодо фінансування загальної середньої освіти

Україна може перейняти в Іспанії. Організація системи державного фінансування у цій країні здійснюється відповідно до децентралізації освітніх повноважень.

Кошти, що виділяються на освіту, та розподіл їх між автономними областями, різними програмами й послугами визначаються щороку в Державному бюджеті. У своїх бюджетах автономні області ухвалюють рішення про фінансування витрат на освіту за рахунок державних трансфертів і частково – місцевих податків.

Доволі цікавим є досвід Італії у сфері фінансування шкільної освіти. Ця держава несе відповідальність за фінансування шкіл як на адміністративні, так і на освітні цілі.

Регіони мають безпосередньо надавати (однак нерідко делегують це право муніципалітетам і провінціям) допомогу та послуги учням (харчування, транспорт, підручники для початкової школи, допомога дітям із бідних сімей, медична та соціальна допомоги) з власного бюджету, вони також мають фінансувати плани будівництва шкіл. Муніципалітети та провінції Італії відповідають за забезпечення в школах освітлення, опалення, телефонного зв'язку, підтримання шкільних будівель у належному стані тощо.

У табл. 1 представлено наочну схему фінансування загальної середньої освіти в різних державах.

Таблиця 1. Схема фінансування загальної середньої освіти в різних державах*

Держава	Джерела фінансування та особливості розподілу й використання бюджетних коштів на середню освіту
США	<ul style="list-style-type: none"> – кошти надходять із бюджетів усіх рівнів: федерального округу, штату, муніципалітету (освітнього округу). Частка коштів, які поступають із федерального бюджету, практично в усіх штатах однакова і не перевищує 8% від загальної суми коштів. Кошти штату та муніципалітету діляться у співвідношенні 50 на 50; – міжбюджетні перерахування (трансфертів вирівнювання); – фінансова допомога школам, що надходить із рівня штатів, поступає через освітні округи, яким у законодавчо визначеному порядку делеговане право управління школами; – засоби для шкіл надходять від штату, від освітнього округу (якщо він є незалежним і наділений повноваженням стягувати податки) або від муніципалітету, якщо освітній округ є залежним і не має податкових повноважень
Великобританія	<ul style="list-style-type: none"> – фінансування із Держбюджету. Розмір фінансування залежить від кількості учнів; – гранти місцевої та федеральної влади, якими школи самостійно розпоряджаються; – стипендія від школи або від держави. Діє особлива урядова програма для заохочення юних талантів, а обсяг допомоги залежить від середньорічних доходів сім'ї; – школи можуть самостійно розподіляти кошти в рамках отриманого від держави бюджету та власного фандрайзингу
Польща	<ul style="list-style-type: none"> – освітня частина загальної субсидії з Державного бюджету, алгоритм розподілу розміру якої встановлює міністр національної освіти; – органи місцевого самоврядування встановлюють правила оплати праці вчителів і визначають правила отримання та використання школами приватних коштів
Іспанія	<ul style="list-style-type: none"> – кошти, що виділяються на освіту, та розподіл їх між автономними областями, різними програмами й послугами визначаються щороку в Державному бюджеті; – автономні області у своїх бюджетах ухвалюють рішення про фінансування витрат на освіту за рахунок державних трансфертів і частково – місцевих податків
Італія	<ul style="list-style-type: none"> – регіони мають безпосередньо надавати (однак нерідко делегують це право муніципалітетам і провінціям) допомогу та послуги учням (харчування, транспорт, підручники для початкової школи, допомога дітям із бідних сімей, медична та соціальна допомоги) з власного бюджету, вони також мають фінансувати плани будівництва шкіл; – провінції та муніципалітети несуть пряму відповідальність за забезпечення в школах опалення, освітлення, телефонного зв'язку, підтримання шкільних будівель у належному стані тощо

*Джерело: складено авторами на основі [8].

Як бачимо, протягом останніх років процеси децентралізації в освітній сфері також відбуваються в країнах із сильно централізованим управлінням цієї галузі. У нашій державі процеси децентралізації знаходяться на початковому етапі, тому, з нашої точки зору, повноваження органів місцевого самоврядування різних рівнів у сфері освіти ще не визначені в повному обсязі.

Висновки і перспективи.

Результати проведеного дослідження щодо узагальнення зарубіжного досвіду фінансування та управління сфери загальної середньої освіти дають можливість виокремити пріоритетні напрями реформування та вдосконалення бюджетного менеджменту закладів шкільної освіти України на міському рівні, а саме:

- розроблення та реалізація нової системи фінансової підзвітності (шкільного менеджменту) органам місцевого самоврядування за фінансові асигнування;
- закріплення на рівні законодавства частки сукупного доходу міського бюджету, яка має бути спрямована на розвиток освіти (фінансування адресних проєктів та програм);
- збільшення самостійності шкіл щодо розпорядження коштами, які вони отримали з бюджету, а також власного фандрайзингу (виділення стипендій та грантів здібним учням на реалізацію наукових проєктів) тощо.

Як бачимо, у кожній державі формується своя модель фінансування регіональної освіти відповідно до її національної системи бюджетної політики і традицій місцевої підтримки цієї сфери. Однак усім країнам притаманний єдиний підхід до регіональної освіти як до вагомого чинника економічного прогресу суспільства.

Подальші наукові дослідження спрямуємо на вивчення позитивних аспектів зарубіжного досвіду щодо нормативно-правового забезпечення у сфері фінансування середньої освіти.

Список використаних джерел

1. Александрова Г. М. Проблеми фінансування освіти на місцевому рівні. *Бізнес та інтелектуальний капітал*. 2015. №3. С. 56–69.
2. Беновська Л. Я. Проблеми бюджетного забезпечення освіти в контексті децентралізації управління. *Регіональна економіка*. 2016. №1. С. 121–129.
3. Коцовська О. С. Механізм фінансового забезпечення освіти: правові засади розподілу владних повноважень. *Аспекти публічного управління*. 2014. №9–10. С. 72–79.
4. Мельник Я. В. Шляхи удосконалення системи фінансування закладів освіти: регіональний аспект. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 202–208.
5. Sydor H. V. Implementation of foreign experience of financing general secondary education. *Science, research, development*. 2020. №35 (Bialystok, 27–30 novemb. 2020). P. 27–30.
6. Шевчук А. В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку : монографія. Львів. 2013. 464 с.
7. Юрчук Л. М. Механізм утворення освітніх округів. URL: www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10y1muoo.pdf. (дата звернення: 20.10.2020).
6. Ярош А. О. Способи фінансування загальної середньої освіти в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 16 (1). С. 99–101.

Статтю отримано: 27.10.2020 / Рецензування 10.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Halyna Sydor

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Department of Fundamental and Specialized Disciplines
Chortkiv education and research Institute of Entrepreneurship and Business
West Ukrainian National University

Chortkiv, Ukraine

E-mail: sidor.gal@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9578-0588

Inesa Verbitska

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Department of Fundamental and Specialized Disciplines
Chortkiv education and research Institute of Entrepreneurship and Business
West Ukrainian National University
Chortkiv, Ukraine

E-mail: verbusiness@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4632-859X

Uliana Savkiv

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Department of Accounting and Auditing
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Ivano-Frankivsk, Ukraine

E-mail: usavkiv@meta.ua
ORCID: 0000-0002-1101-4702

INTRODUCTION OF FOREIGN EXPERIENCE OF FINANCING GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract

Introduction. *The entry of our country into the world economic space necessitates consideration of the experience of foreign countries in financing general secondary education. We believe that the analysis of educational reforms in industrialized countries will avoid many mistakes, adopt a positive experience in the development of educational services. In order to solve the main problems of financing education in Ukraine, it is necessary to diagnose the system of functioning of the financial support of general secondary education in the developed countries of the world.*

Methods. *The theoretical and methodological basis for the implementation of foreign experience in financing general secondary education was the work of domestic and foreign scholars on the use of certain methods of financing general secondary education in Ukraine, the results of research in the form of proposals and recommendations can be used by our state in the field of secondary education, management of financial resources allocated from local budgets in this area. The article uses such research methods as general and special methods, in particular: general scientific and special research methods to ensure the achievement of this goal; abstract and logical and dialectical methods of analysis to substantiate theoretical positions and conclusions.*

Results. *The article investigates the methods of financing general secondary education in industrialized countries. For example, countries such as the United States, Great Britain, Poland, Spain and Italy are considered. The foreign experience of management and financing of secondary education in these countries is generalized. The use of certain methods of financing general secondary education in Ukraine is proposed. The scientific novelty of the obtained results lies in the theoretical substantiation and practical solution of a set of issues concerning the implementation of foreign models of financing general secondary education in domestic practice.*

Discussion. *Further research will focus on studying the positive aspects of foreign experience in regulatory and legal support in the field of secondary education financing.*

Keywords: *educational system, general secondary education, management, financing.*

References

1. Aleksandrova, H.M. (2015). Problemy finansuvannya osvity na mistsevomu rivni [Problems of financing education at the local level]. *Biznes ta intelektualnyy kapital* [Business and Intellectual Capital], 3, 56–69. (in Ukr.).
2. Benovska, L.Ya. (2016). Problemy byudzhetnoho zabezpechennya osvity v konteksti detsentralizatsii upravlinnya [Problems of budget support of education in the context of decentralization of management]. *Rehionalna ekonomika* [Regional Economics], 1, 121–129. (in Ukr.).
3. Kotsovska, O.S. (2014). Mekhanizm finansovoho zabezpechennya osvity: pravovi zasady rozpodilu vladnykh povnovazhen [The mechanism of financial support of education: the legal basis for the distribution of power]. *Aspekty publichnogo upravlinnya* [Aspects of Public Administration], 9–10, 72–79. (in Ukr.).
4. Melnyk, Ya.V. (2012). Shlyakhy udoskonalennya systemy finansuvannya zakladiv osvity: rehionalnyy aspekt [Ways to improve the financing system of educational institutions: regional aspect]. *Efektivnist derzhavnoho*

upravlinnya [Efficiency of public administration], 33, 202–208. (in Ukr.).

5. Sydor, H.V. (2020). Implementation of foreign experience of financing general secondary education. *Science, research, development*, 35, Bialystok, 27–30.

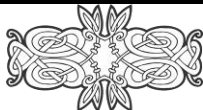
6. Shevchuk, A.V. (2013). *Rehionalni osvichni systemy: teoriya, metodolohiya, praktyka innovatsiynoho rozvytku : monohrafiya* [Regional educational systems: theory, methodology, practice of innovative development: monograph]. Lviv.

7. Yurchuk, L.M. Mekhanizm utvorennya osvitnikh okruhiv. Retrieved from www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10ylmuoo.pdf

8. Yarosh, A.O. (2015). Sposoby finansuvannya zahalnoyi serednoyi osvity v zarubizhnykh krainakh [Ways of financing general secondary education in foreign countries]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiya* [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence], 16 (1), 99–101. (in Ukr.).

Received: 10.27.2020 / Review 10.12.2020 / Accepted 12.20.2020

Жаворонок Артур, Марич Аліна. Теоретичні основи розвитку інноваційного підприємництва у національній економіці. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 104-110.

DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-11>

УДК 338.330

JEL Classification O31, L26

Жаворонок Артур

к.е.н., доцент, заступник декана з навчально-методичної роботи
факультету фінансів, підприємництва та обліку

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

E-mail: artur.zhavoronok@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9274-8240

Марич Аліна

викладач II категорії циклової комісії економічних дисциплін

Коледж Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

E-mail: marych.alina@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2401-1305

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Анотація

Вступ. Сьогодні світова економіка поступово глобалізується. Жодна країна світу не може уникнути свого впливу на певні сфери суспільного життя. Процес «глобалізації» впливає на розвиток інноваційного підприємництва. Сьогодні рушійною силою функціонування інноваційного підприємництва у забезпеченні економічного зростання є його розвиток і це одна з головних передумов успішного функціонування підприємництва в різних сферах економіки, стимул підвищення ефективності виробництва. Інноваційне підприємство – це особливий інноваційний процес створення нового, свого роду менеджменту, спрямований на пошук нових ідей та можливостей для комерційного використання інновацій.

Методи. У дослідженні використані фундаментальні положення економічної теорії. Для вирішення поставлених завдань використовувалися загальнонаукові принципи проведення комплексних наукових досліджень. У процесі дослідження використано ряд загальнонаукових методів, зокрема: аналогії, логічного узагальнення та системний аналіз.

Результати. Інноваційне підприємство розглянуто як новий шлях розвитку малого підприємства, з використанням досягнення сучасної науки. Вивчення інноваційного підприємства дозволило досягнути сучасні напрями розвитку ринку та вийти на нові шляхи розвитку економіки, зокрема, виокремивши проблеми і

перспективи його розвитку.

Перспективи. Для того щоб вирішити проблеми розвитку інноваційного підприємництва необхідно: розробити законодавчу базу, що включає в себе визначення понять «інновація» та «інноваційна діяльність»; створити конкуренцію, яка можлива лише при хороших фінансових стимулах; підготувати кваліфікований персонал, а для цього дієвим буде відкриття інноваційно-технологічних центрів при ВНЗ; розробляти нові венчурні програми фінансування (створення великої кількості інноваційно-технологічних центрів, технопарків та бізнес-інкубаторів); організувати виставки і презентації продукції в регіонах. Перспективами подальших досліджень інноваційного підприємництва може стати посилення фінансового забезпечення розвитку інноваційного підприємництва за рахунок удосконалення бюджетно-податкової політики підтримки суб'єктів підприємництва.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток підприємництва, національна економіка.

Вступ.

Інноваційна модель розвитку економічної системи країни та її регіонів припускає наявність високого технологічного рівня впроваджуваних інноваційних продуктів. У науковій літературі визначено, що підприємництво відіграє помітну роль у стимулюванні інновацій, економічного зростання та добробуту. Також вважається, що інновації є рушійною силою економічного розвитку націй. Тому інноваційне підприємництво є ключовим фактором сучасного економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемам ринкових перетворень в економіці взагалі і, зокрема, розвитку підприємництва та його фінансової підтримки присвячені роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних учених: Е. Альтмана [1], Л. Антонюк [2], Б. Батавіа [3], Ф. Бремус [4], М. Чоботару [5], М. Дубини [7], А. Іващенко [8], Є. Поліщук [12], К. Шапошникова [13], С. Шкарлета [14] та інших.

Мета.

Метою статті є дослідження теоретичних основ формування інноваційного підприємництва у розвитку національної економіки.

Методологія дослідження.

Методологічну основу дослідження складають фундаментальні положення економічної теорії, а також дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Вирішення обраного науково-практичного завдання базується на загальнонаукових принципах проведення комплексних наукових досліджень. У процесі дослідження використано ряд загальнонаукових методів, зокрема: аналогії та логічного узагальнення (для дослідження перспектив розвитку інноваційного підприємства); системний аналіз (для вивчення організації процесу функціонування інноваційного підприємства у розвитку національної економіки) тощо.

Результати.

З ростом рівня розвитку економіки зростає значення використання нововведень в широких масштабах. Нажаль, найважливіша конкурентна перевага – рівень розвитку науки та інтелектуальна продукція (патенти, ноу-хау, інформація) використовуються в нашій практиці виключно у дуже малому обсязі. Практично по всіх позиціях основна маса вітчизняної продукції явно поступається закордонним аналогам.

Можливості конкурувати як на світовому, так і українському ринку товарів були різко обмежені, як тільки зникли переваги низьких цін на ресурси і фактори екстенсивно зростання. В українській економіці поки мало господарюючих суб'єктів, які здійснюють в повній мірі інноваційну підприємницьку діяльність. Дана ситуація спричинена складністю сприйняття і практичним переходом на інноваційну систему господарювання після довгих років примусового перерозподілу та концентрування ресурсів.

Крім того, обмеженість ресурсів повинна спонукати виробництво зняти ці обмеження

шляхом інновацій. Однак спонукальні мотиви можуть бути практично пригнічені, з одного боку, при економічних кризах і невизначеності розвитку, а з іншого боку, при зниженні віддачі від вкладених коштів. Тому, загальний стан економіки, матеріального виробництва впливає на розвиток інноваційного підприємництва. Необхідно сформулювати ряд принципових положень, що визначають зміну економічного клімату в інноваційній сфері.

1. Підвищення, в умовах ринкової економіки, уваги до визначення очікуваних майбутніх запитів споживачів.

2. Необхідність працювати із споживачами в тісному контакті, допомагаючи їм використовувати пропонувані новий продукт або технологію для формування їх бізнесу.

Комерціалізація процесу нововведень помітно посилюється, змінюються темп і масштаби підприємницької діяльності в цій галузі.

На відміну від виробничого, інноваційний процес характеризується:

- чисельністю і невизначеністю шляхів досягнення мети і високим ризиком;

- неможливістю детального планування та орієнтації на прогностичні оцінки;

- необхідністю подолання опору, як у сфері сформованих економічних відносин, так і інтересів учасників інноваційного процесу.

Ці особливості в підприємстві слабо враховуються, що різко знижує інноваційну культуру. Складність проблеми полягає в тому, що просте накопичення наукових результатів в будь-яких масштабах автоматично НЕ впливає в інноваційний процес. Передача знань по ланцюжку від однієї фази інноваційного процесу до іншої вимагає додаткової, посередницької системи. Така система по суті являє собою ринок нововведень, що входить складовою частиною в товарний ринок.

Ринок нововведень утворюється в умовах невизначеності, які впливають з характеру інноваційних процесів, і в специфічному середовищі взаємин учасників ринку.

Становлення ринку нововведень слід розглядати у зв'язку з розвитком підприємництва в сфері інновацій. На початку цього шляху довелося відмовитися від прямого управління виробництвом на користь підприємництва, адаптуватися до нових, ринкових умов господарювання. Нарешті, з'явилися активні незалежні суб'єкти ринку, які здійснюють інноваційну діяльність, суть якої полягає у безперервному пошуку нововведень і диверсифікації виробництва, активному залученні до цього процесу фінансового капіталу та інтелектуального потенціалу.

В даний час інноваційна діяльність українських підприємств характеризується досить низькими показниками. Якщо подивитися на типовий інноваційний процес, то проблем тут сьогодні багато і головна, звичайно, недолік фінансування. Основні проблеми починаються, якщо ми говоримо про інноваційний процес, з початком виробництва. Банки далеко не завжди вкладають гроші в розвиток виробництва. Сьогодні вони можуть отримувати прибутки набагато простіше на якихось інших, не пов'язаних з виробництвом, операціях. Відсутність фінансування в повному обсязі збільшує час реалізації конкурентоспроможних проектів, знижуючи якість інновацій. Рішення даної проблеми для держпідприємств повністю залежить від запланованого розподілу бюджету України.

Фінансування інноваційних проектів приватних підприємств в основному залежить від можливості отримати позикові кошти, що в умовах кризи і з урахуванням особливостей вітчизняного ринку кредитних продуктів змушує підприємців звертатися до іноземних кредитних організацій.

Світова практика показує, що інноваційний процес і внутрішнє виробництво інноваційних технологій виявляються більш ефективними при максимальному залученні бізнесу [9, с. 64].

Підприємствам дають не просто бюджетні гроші, а кредити. Навіть уже для працюючого підприємства не під силу банківські кредити, які беруть начебто під маленькі відсотки та за які вони не встигають розплачуватися. Тому проблема в дуже високих кредитних ставках, які є сьогодні.

Так само до проблем інноваційних підприємств можна віднести наявність основних та оборотних фондів. Багато підприємств віддають перевагу орендованим фондам [11, с. 738].

Також існують інші проблеми підприємництва в науково-технічній сфері: не працює система

держзамовлення, нестабільність податкових пільг. Відсутність активного інтересу з боку вітчизняних і зарубіжних компаній до фінансування інноваційного бізнесу багато в чому пояснюється тим фактом, що далеко не всі інноваційні проекти гідні фінансування. Тому, необхідно посилити підготовку кваліфікованих кадрів, акцентувати увагу на створенні технопарків. Головною проблемою розвитку інноваційного підприємництва залишається відсутність нормативних державних документів, що визначають статус технопарків, їх місце як важливого інструменту інтеграції науки і виробництва, в тому числі для створення високотехнологічних галузей промисловості, запровадження закону, що гарантуватиме сприятливий інвестиційний клімат, привілеї для технопарківських зон і т.д. [10, с. 1299].

Низька активність підприємництва в інноваційній сфері пояснюється високою ризикованістю інвестування і невизначеністю терміну окупності. Підприємці не хочуть займатися інноваційною діяльністю у зв'язку з високою ризикованістю бізнесу і відсутністю попиту на інновації, а також у зв'язку з відсутністю достатньої підтримки інноваційної діяльності з боку держави, яка властива для розвинених країн.

Для багатьох підприємців і приватних компаній питання про використання (впровадження) інновацій постало тільки після різкого падіння попиту на вироблену ними продукцію і загостренням конкуренції на ринку. За статистикою більше 50% підприємців мають намір подолати кризу за допомогою модернізації технологій виробництва своєї продукції. Решта вирішили налагодити випуск нових продуктів, з них понад 1/3 має намір вкласти гроші саме в дослідження і розробки, що, в свою чергу, пов'язано із створенням принципово нової продукції.

У складі половини українських підприємств є підрозділи, які здійснюють інноваційні розробки та їх впровадження, а 1/5 частина організацій збираються створити такі підрозділи. Однак, з огляду на особливості українського менталітету і української економіки, тут криється проблема: чи не вичерпається бажання підприємців займатися інноваційним процесом, коли криза закінчиться? Дану тенденцію яскраво демонструє нафтова промисловість – незважаючи на високі доходи до кризи, вітчизняні компанії як і раніше роблять із 1 тонни нафти 200 літрів бензину, а в США – 600 літрів.

Так само до проблем підприємництва, пов'язаного з інноваційною діяльністю, можна віднести проблему організації цієї діяльності, тобто управління нею. Аналіз діяльності ряду підприємств дозволяє зробити висновок про те, що все більшого значення набуває якість управління. Кваліфікація менеджера, керівника стає найважливішим фактором забезпечення ефективності інноваційного процесу. У цій ситуації від менеджера потрібне віртуозне володіння всім набором інструментів управління. Як правило, проблема якісного управління вирішується за рахунок залучення висококваліфікованих менеджерів з боку і постійного навчання персоналу.

Однак тут виникають проблеми іншого плану – все більше відчувається нестача управлінців високого рівня, до того ж вони досить дорогі. Навчання ж персоналу дуже часто виявляється недостатньо ефективним. Таким чином, можна побачити, що на даний момент у інноваційного підприємництва в Україні існує багато проблем, пов'язаних із здійсненням цієї діяльності, які потребують вирішення. Можливими шляхами вирішення проблем інноваційного підприємництва і перспективами його розвитку можуть стати: створення єдиної функціонуючої національної інноваційної системи, яка формується на різних рівнях; формування загальнодержавної системи пошуку, збору, накопичення, обробки, зберігання, розповсюдження та надання інформації в сфері інноваційного розвитку та забезпечення використання існуючого науково-технічного доробку щодо його інноваційного впровадження.

Глобалізація світової економіки, постійне зростання цін на всі види сировинних ресурсів, особливо на енергоносії, і зростаюча конкуренція на світових ринках зумовили вибір інноваційного шляху розвитку всіма розвиненими країнами світу [7, с. 98].

Основними стимулами для впровадження інновацій є підвищення конкурентоспроможності продукції, зростання прибутку, розширення частки ринку, скорочення витрат виробництва. Тому в

центрі інноваційних процесів знаходяться виробники товарів і послуг, а основним фактором, що впливає на інноваційність економіки, є здатність суб'єктів господарювання сприймати і впроваджувати інновації.

Висновки і перспективи.

Таким чином, для того щоб вирішити проблеми інноваційного підприємництва необхідне наступне: потрібно створити конкуренцію, яка можлива лише при хороших фінансових стимулах, створивши схему мотивації підприємств (зниження мит на обладнання; вирішення митних проблем; введення пільг з податку на прибуток); надавати інноваційним підприємствам енергетику і орендовані приміщення на пільгових умовах; необхідно підготувати кваліфікований персонал, а для цього дієвим буде відкриття інноваційно-технологічних центрів при ВНЗ, проблеми нестачі знань можуть вирішити бізнес інкубатори (вони полегшать початкові стадії розвитку нових підприємств, навчать їх власників, створять умови і нададуть ресурси для прискореного розвитку компаній, скорочуючи статистику невдач в бізнесі; розробляти нові венчурні програми фінансування (потрібно усвідомити необхідність створення великої кількості інноваційно-технологічних центрів, технопарків та бізнес-інкубаторів);

Шляхи вирішення проблем вказані в більш загальному вигляді, однак, виконання їх дозволить зрушити інноваційне підприємництво з місця і йти по шляху інноваційного розвитку України.

Перспективами подальших досліджень інноваційного підприємництва може стати посилення фінансового забезпечення розвитку інноваційного підприємництва за рахунок удосконалення бюджетно-податкової політики підтримки суб'єктів підприємництва.

Список використаних джерел

1. Altman E., Sabato G. Modelling Credit Risk for SMEs: Evidence from the U.S. Market. *Abacus*. 2007. №43 (3). P. 332-357.
2. Antoniuk L., Gernego I., Dyba V., Polishchuk Y., Sybirianska Y. Barriers and opportunities for hi-tech innovative small and medium enterprises development in the 4th industrial revolution era. *Problems and Perspectives in Management*. 2017. №15 (4). P. 100-113.
3. Batavia B., Nandakumar P. Did EMU membership cause the «Dutch disease» in the PIGS nations? *Global Finance Journal*. 2016. №31. P. 31-41.
4. Bremus F., Neugebauer K. Reduced cross-border lending and financing costs of SMEs. *Journal of International Money and Finance*. 2018. №80. P. 35-58.
5. Ciubotariu M., Socoliuc M., Mihaila S., Savchuk D. Companies Image: Marketing and Financial Communications. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. №3. P. 223-241.
6. Cosmulese C.G., Grosu V., Hlaciuc E. & Zhavoronok A. The Influences of the Digital Revolution on the Educational System of the EU Countries. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. №3. P. 242-254.
7. Dubyna M., Zhavoronok A., Kudlaieva N., Lopashchuk I. Transformation of Household Credit Behavior in the Conditions of Digitalization of the Financial Services Market. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*. 2020. №14 (1). P. 97-102.
8. Ivashchenko A. I., Orlova N. S. Comparative analysis of some EU and EU associated countries to identify the phenomenon of business development in post-socialist countries. *Economic Annals-XXI*. 2017. №163 (1-2). P. 22-25.
9. Grigoraş-Ichim C.E., Cosmulese C.G., Savchuk D., Zhavoronok A. Shaping the perception and vision of economic operators from the Romania – Ukraine – Moldova border area on interim financial reporting. *Economic Annals-XXI*. 2018. №173 (9-10). P. 60-67.
10. Koráb P., Poměnková J. Access to Credit of SMEs in the Czech Republic During the Financial Crisis and in the Post-crisis Period. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. 2015. №63 (4). P. 1297-1302.
11. Maravalle A., Claeys P. Boom-bust cycles and procyclical fiscal policy in a small open economy. *Journal of Policy Modeling*. 2012. №34 (5). P. 735-754.
12. Polishchuk Ye., Korniyuk A., Lopashchuk I., Pinchuk A. SMEs debt financing in the EU: on the eve of

the coronacrisis. *Banks and Bank Systems*. 2020. №15 (3). P. 81-94.

13. Shaposhnykov K., Holovko O. Public regulation and administration in the sphere of small business. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5. №4. P. 236-242.

14. Shkarlet S., Dubyna M., Hrubliak O., Zhavoronok A. Theoretical and applied provisions of the research of the state budget deficit in the countries of Central and Eastern Europe. *Administratie si Management Public*. 2019. №32. P. 120-138.

Статтю отримано: 02.11.2020 / Рецензування 15.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Artur Zhavoronok

Ph.D. (in Economics), Associate Professor, First Vice-Dean
Faculty of Finance, Business and Accounting
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Chernivtsi, Ukraine

E-mail: artur.zhavoronok@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9274-8240

Alina Marych

Teacher in the 2nd category
Cyclic Commission of Economic Disciplines,
College of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Chernivtsi, Ukraine

E-mail: marych.alina@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2401-1305

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE NATIONAL ECONOMY

Abstract

Introduction. Today, the world economy is gradually globalizing. No country in the world can escape its influence on certain spheres of public life. The process of «globalization» affects the development of innovative entrepreneurship. Today, the driving force of the functioning of innovative entrepreneurship in ensuring economic growth is its development and this is one of the main prerequisites for the successful functioning of entrepreneurship in various sectors of the economy, an incentive to increase production efficiency. Innovative entrepreneurship is a special innovative process of creating a new, a kind of management, aimed at finding new ideas and opportunities for commercial use of innovations.

Methods. The study uses the fundamental provisions of economic theory. General scientific principles of conducting complex scientific researches were used to solve the set tasks. In the process of research a number of general scientific methods were used, in particular: analogies, logical generalization and system analysis.

Results. Innovative entrepreneurship is considered as a new way of small business development, using the achievements of modern science. The study of innovative entrepreneurship allowed to understand the modern directions of development of the market and enter new paths of economic development, in particular, highlighting the problems and prospects for its development.

Discussion. In order to solve the problems of development of innovative entrepreneurship it is necessary to: develop a legal framework that includes the definition of «innovation»; create competition that is possible only with good financial incentives; to train qualified personnel, and for this purpose the opening of innovation and technological centers at the university will be effective; develop new venture financing programs (creation of a large number of innovation and technology centers, technology parks and business incubators); organize exhibitions and product presentations in the regions. Prospects for further research into innovative entrepreneurship may be to strengthen the financial support for the development of innovative entrepreneurship by improving the fiscal policy of support for business entities.

Keywords: innovations, innovative development of entrepreneurship, national economy.

References

1. Altman, E., & Sabato, G. (2007). Modelling Credit Risk for SMEs: Evidence from the U.S. Market. *Abacus*, 43 (3), 332-357.

2. Antoniuk, L., Gernego, I., Dyba, V., Polishchuk, Y., & Sybirianska, Y. (2017). Barriers and opportunities for hi-tech innovative small and medium enterprises development in the 4th industrial revolution era. *Problems and Perspectives in Management*, 15 (4), 100-113.
3. Batavia, B., & Nandakumar, P. (2016). Did EMU membership cause the “Dutch disease” in the PIGS nations? *Global Finance Journal*, 31, 31-41.
4. Bremus, F., & Neugebauer, K. (2018). Reduced cross-border lending and financing costs of SMEs. *Journal of International Money and Finance*, 80, 35-58.
5. Ciubotariu, M., Socoliuc, M., Mihaila, S., & Savchuk, D. (2019). Companies Image: Marketing and Financial Communications. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 223-241.
6. Cosmulese, C.G., Grosu, V., Hlaciuc, E., & Zhavoronok, A. (2019). The Influences of the Digital Revolution on the Educational System of the EU Countries. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 242-254.
7. Dubyna, M., Zhavoronok, A., Kudlaieva, N., & Lopashchuk, I. (2021). Transformation of Household Credit Behavior in the Conditions of Digitalization of the Financial Services Market. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*, 14(1), 97-102.
8. Ivashchenko, A.I., & Orlova, N.S. (2017). Comparative analysis of some EU and EU associated countries to identify the phenomenon of business development in post-socialist countries. *Economic Annals-XXI*, 163(1-2), 22-25.
9. Grigoraș-Ichim, C.E., Cosmulese, C.G., Savchuk, D., & Zhavoronok, A. (2018). Shaping the perception and vision of economic operators from the Romania – Ukraine – Moldova border area on interim financial reporting. *Economic Annals-XXI*, 173(9-10), 60-67.
10. Koráb, P., & Poměnková, J. (2015). Access to Credit of SMEs in the Czech Republic During the Financial Crisis and in the Post-crisis Period. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63 (4), 1297-1302.
11. Maravalle, A., & Claeys, P. (2012). Boom-bust cycles and procyclical fiscal policy in a small open economy. *Journal of Policy Modeling*, 34 (5), 735-754.
12. Polishchuk, Ye., Kornyluk, A., Lopashchuk, I., & Pinchuk, A. (2020). SMEs debt financing in the EU: on the eve of the coronacrisis. *Banks and Bank Systems*, 15 (3), 81-94.
13. Shaposhnykov, K., Holovko, O. (2019). Public regulation and administration in the sphere of small business. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5, 4, 236-242.
14. Shkarlet, S., Dubyna, M., Hrubliak, O., & Zhavoronok, A. (2019). Theoretical and applied provisions of the research of the state budget deficit in the countries of Central and Eastern Europe. *Administratie si Management Public*, 32, 120-138.

Received: 11.02.2020 / Review 12.15.2020 / Accepted 12.20.2020

Пуцентейло Петро, Уніят Людмила, Чорна Неля. Інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку підприємств аграрної сфери в умовах конкурентного середовища. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 111-127.

DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-12>

УДК 330.341.1 : 631.11

JEL Classification E22, G31, O31, O32, Q10

Пуцентейло Петро

д.е.н., професор, професор кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу

Західноукраїнський національний університет

м. Тернопіль, Україна

E-mail: p.putsenteilo@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-0168-9316

Уніят Людмила

д.е.н., доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін,

Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту

Західноукраїнського національного університету

м. Тернопіль, Україна

E-mail: luda@uniyat.in.ua

ORCID: 0000-0001-8792-0245

Чорна Неля

д.е.н., професор, професор кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу

Західноукраїнський національний університет

м. Тернопіль, Україна

E-mail: n.chorna@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-9719-6043

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація

Вступ. Сучасний етап розвитку економіки передових країн світу характеризується високотехнологічним аграрним виробництвом при достатньо високому рівні його забезпечення інвестиціями. Більшість агропромислових підприємств мають потужний, виробничий потенціал, однак через неспроможність залучення необхідних обсягів інвестицій, відбувається гальмування рівня інноваційного оновлення матеріального техніко-технологічного рівня основних засобів, що негативно впливає на економічну ефективність функціонування суб'єктів господарювання. Агропромислова сфера потребує розробки якісно нової системи організаційно-економічного забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств галузі в умовах конкурентного середовища.

Методи. Теоретичною і методологічною основою статті є фундаментальні положення сучасної економічної науки, праці вчених. У процесі дослідження, зокрема, застосовувались методи: аналізу і синтезу – для вивчення об'єкта і предмета дослідження; абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків); конструктивний та експериментальний (формування стратегічних напрямів інвестиційно-інноваційного забезпечення виробництва).

Результати. Розкрито сутність, функції та передумови інноваційного розвитку підприємств агропромислової сфери в умовах конкурентного середовища. Окреслено теоретичні аспекти етапів технологічних укладів інноваційного розвитку, класифікацію інновацій та їх вплив на інноваційний розвиток економіки підприємств агропромислового бізнесу. Обґрунтовано підходи та здійснено оцінювання сучасного стану та динаміки інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку підприємств агропромислової сфери. Визначено, що ключовим чинником ефективної технічної модернізації підприємств є стимулювання наукових досліджень з питань розробки, просування і освоєння техніко-технологічних інновацій в аграрній сфері. Здійснено оцінку економічної ефективності діючих проєктів різної потужності з використання сонячної енергії за варіантами, що враховують особливості їх реалізації у підприємствах агропромислової сфери.

Перспективи. Отримані теоретико-прикладні рекомендації можуть бути використані для удосконалення існуючих підходів до інвестиційно-інноваційного забезпечення підприємств агропромислової сфери в умовах конкурентного середовища.

Ключові слова: агропромислова сфера, інвестиційно-інноваційний розвиток, підприємство, технологічний уклад, інноваційна модель, харчова промисловість, економічна ефективність, інноваційний проєкт, сонячна енергія, дисконтування.

Вступ.

Агропромисловий бізнес відіграє важливу роль в економічному розвитку усіх суб'єктів підприємницької діяльності. Його головна функція постійно спрямовується на реалізацію виробленої продукції, отримання обігових коштів, необхідних для належного відтворення підприємницької діяльності, оплати праці працівників, сплати зобов'язань та отримання прибутку. Водночас на практиці рівень ефективності підприємств агропромислового бізнесу має суттєві відхилення від середніх показників по країні, а значна частина таких підприємств не використовують інновації і є збитковими.

Встановлено, що основними гальмівними факторами інноваційного розвитку агропромислових підприємств є нестача інвестицій для забезпечення інноваційного техніко-технологічного рівня сільськогосподарського виробництва, що обумовило суттєве зменшення за останні роки фондооснащеності і фондоозброєності аграрного виробництва.

Агропромислова сфера потребує розробки якісно нової системи організаційно-економічного забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств галузі в умовах конкурентного середовища. Новітня стратегія має наповнюватися новими знаннями, техніко-технологічними інноваційними процесами виробництва та актуальною інформацією. Наслідком такої стратегії має бути поліпшення економічної ефективності діяльності підприємств агропромислового бізнесу та соціального рівня життя населення. Об'єктивна необхідність розробки стратегії інноваційного розвитку вищезазначених підприємств обумовлена як процесами соціально-економічної трансформації, так і низькою ефективністю функціонування суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У численних наукових статтях здійснюється огляд особливостей інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств і це свідчить про важливість та актуальність даної теми.

Зміст особливостей інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств, спроба визначення його предмету і методу, використання інноваційних технологій в діяльності та розробки інвестиційних проєктів підприємств, оцінювання рівня ефективності інноваційних процесів в конкурентному середовищі аграрної сфери досліджували відомі вчені: О. Амоша, В. Андрійчук, Л. Антонюк, В. Геєць, П. Гайдуцький, Ю. Данько, Ю. Лупенко, М. Лобас, М. Малік, М. Пархомець, Б. Пасхавер, М. Пугачов, П. Саблук, А. Стельмащук, О. Ульянченко, О. Шпикуляк, І. Яців та ін.

Однак, дискусійними залишаються питання системного інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств агропромислової сфери в конкурентному середовищі.

Мета.

Метою статті є розробка та обґрунтування підходів системного інвестиційно-інноваційного

розвитку підприємств агропромислової сфери в конкурентному середовищі.

Методологія дослідження.

В процесі дослідження використані загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: аналітичний метод застосовувався при огляді літературних джерел; метод класифікації дав змогу диференціювати основні компоненти моделі інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств; метод опису – надати їм детальну характеристику; монографічний метод був використаний при вивченні літературних джерел з питань управління інвестиційно-інноваційним розвитком підприємств; системно-аналітичний метод застосовано при обробці отриманої інформації.

Результати.

Потреба підприємств агропромислового бізнесу України в науково-обґрунтованій реалізації інноваційно-інвестиційної моделі зумовлена об'єктивними обставинами розвитку суспільства. За підрахунками науковців Інституту аграрної економіки НААН інвестиційні втрати у вітчизняній аграрній сфері за останні 15 років сягають біля 100 млрд. дол. США при відставанні вітчизняної аграрної техніки на два технологічних уклади від зарубіжних аналогів, що призвело до кризових явищ у сільському господарстві.

Криза та низький рівень державної підтримки аграрної сфери обумовили призупинення інноваційних процесів у підприємствах країни. Внаслідок недостатнього інвестиційного процесу, в землеробстві країни за 2010–2018 роки фондооснащеність зменшилася приблизно у 9, а фондоозброєність праці – у 7 разів, а щорічні втрати продукції становлять 15–18 млрд. грн. Відновлення одного тільки машинно-тракторного парку підприємств країни вимагає 10 років щорічних витрат на суму 15 млрд. грн, що у 7–8 разів більше від фактичних вкладень [6].

Підприємства, що функціонують в умовах агропромислової інтеграції, мають значну економічну перевагу. Остання обумовлює об'єктивну необхідність запровадження інноваційних, ресурсозберігаючих технологій виробництва, збуту конкурентоспроможної продукції і на цій основі підвищення ефективності ведення агропромислового бізнесу.

Інноваційні процеси в економіці можуть бути інтенсивними лише за умови активної участі капіталу, який формує дієве мотиваційне поле. Інновації як фундаментальна складова прогресу потребують активного інвестиційного процесу, а він – відповідно сприятливого інституціонального середовища. Адже науково-технічні розробки, відкриття і результати досліджень суспільних наук стають інноваціями в результаті активного їхнього впровадження у життєво-господарський процес, що зумовлює їхню капіталізацію.

Практика показує, що лише за рахунок інновацій людство спроможне задовольняти щораз зростаючі потреби та щораз більшу питому вагу в цьому займають інтелектуальні інновації, а людський капітал став системоутворюючим щодо ефективності соціально-економічних процесів. Економічні можливості людства залежать від рівня інноваційної спрямованості розвитку суспільної формації і її стратегічних пріоритетів.

При цьому інвестиції, які визначають майбутнє на найближчі 10–15 років, спрямовуються переважно в 3-й та 4-й технічний уклад і становлять 95% всіх інвестицій. Капітальні вкладення у технологічну частину, яка характеризує технічне переозброєння й модернізацію, дорівнюють: 53% займає 3-й технічний уклад та тільки 10% – 4-й технічний уклад. Наведені показники підтверджують, що технології з виробництва промислової продукції та переробної (харчової) промисловості перебувають переважно на рівні 3-го технічного укладу, тобто 1930–1950 рр [1; 13].

Частку технологічних укладів в економіці ряду країн подано у табл. 1.

Як видно з цієї таблиці, Україна у технологічному забезпеченні виробництва промислової продукції відстає від США на два технологічних уклади. При цьому наша держава продовжує фінансувати найбільшу частку (70%) галузі, яка функціонує на рівні 3-го технічного укладу [2].

Таблиця 1. Частка технологічних укладів в економіці ряду країн*

Країна	Частка технологічних укладів, %			
	III	IV	V	VI
США	–	20	60	5,0
Росія	30,0	50	10	–
Україна	57,9	38	4	0,1

*Джерело: [4, с. 107].

Показники, що характеризують результат за технологічними укладами в Україні, наведено у табл. 2.

Таблиця 2. Економічні показники за технологічними укладами в Україні*

Показники	Частка технологічного укладу, %			
	III	IV	V	VI
Обсяг виробництва продукції	57,9	38,0	4,0	0,1
Фінансування наукових розробок	6,0	69,7	23,0	0,3
Витрати на інновації				
Інвестиції	30,0	60,0	8,6	0,4
Вкладання капіталу у технічне переозброєння та модернізацію	83,0	10,0	6,1	0,9

*Джерело: [4, с. 108].

Як видно з цієї таблиці, в нашій державі як обсяг виробництва продукції, так і вкладення капіталу на технічне переозброєння та модернізацію перебуває переважно на рівні 3-го технічного укладу. Тому вітчизняна промислова продукція і продукти харчування не можуть витримувати конкуренцію на світовому ринку.

Все це свідчить про нагальну потребу активізувати створення належних умов для розвитку високотехнологічних галузей української економіки, у тому числі переробної промисловості й аграрного сектору АПК, що мають відповідати вимогам та стандартам 5-го і 6-го технологічних укладів.

Отже, фактичний стан національної економіки, у тому числі агропромислового бізнесу, слід розцінювати як технологічно відсталий, що зумовлює об'єктивну необхідність активізації структурних зрушень економіки і галузей у напрямі підвищення до рівня 5-го та 6-го технологічних укладів.

Таким чином, інновації є рушієм соціально-економічного прогресу і слугують втіленням новітніх підходів у розвитку галузей національної економіки, у тому числі агропромислового бізнесу, забезпечуючи економію ресурсів, підвищення продуктивності й конкурентоспроможності виробленої продукції. Фактичний стан національної економіки, у тому числі агропромислового бізнесу, слід визначити як технологічно відсталий, що зумовлює необхідність активізації структурних зрушень економіки та галузей у напрямі підвищення до рівня 5-го і 6-го технологічних укладів.

Аналіз літературних джерел [3; 5; 7; 8; 10; 13] показує, що позитивними факторами, які активізують інноваційний розвиток в нашій державі, є: збільшення рівня інвестування, капітальні вкладення у нематеріальні активи й інтенсифікація інноваційної діяльності у високотехнологічному секторі.

На думку О. Амоші, інноваційна модель інвестиційного розвитку – це майбутнє України [1; 2]. Інновації є головним фактором, який зумовлює безперервний та динамічний розвиток суспільства, сприяє обов'язковому підвищенню ефективності економічної системи і зумовлює постійне поліпшення умов життя у суспільстві [5, с. 39].

На сучасному етапі однією з умов розвитку підприємств аграрної сфери є розробка та впровадження ефективної інвестиційно-інноваційної політики, основною метою якої має стати впровадження передових інноваційних технологій і рішень щодо підвищення ефективності виробничих та збутових процесів. Нині більшість підприємств аграрної сфери у процесі розробки і впровадження інноваційних технологій та продуктів зіштовхується з проблемою недостатності

фінансових й інвестиційних ресурсів.

Тому зниження податкового навантаження, корегування митно-тарифної системи, надання субсидій інноваційним підприємствам, державна фінансова підтримка науково-технічного забезпечення галузі та формування сприятливого інвестиційного клімату мають стати пріоритетними напрямками інноваційної діяльності держави. Оскільки активність інноваційного розвитку аграрної сфери значною мірою визначається фінансовим аспектом, створення сприятливого інвестиційного клімату в державі є необхідною передумовою.

Отже, активізація інноваційної діяльності підприємств аграрної сфери забезпечує зміцнення конкурентних переваг партнерів на внутрішньому і зовнішньому ринках шляхом реалізації науково-технічного потенціалу, що сприятиме: покращенню фінансових результатів діяльності підприємства за рахунок зменшення собівартості продукції та збільшення грошових надходжень від реалізації інноваційної продукції; раціональному використанню наявних матеріально-технічних і трудових ресурсів підприємства шляхом запровадження інноваційних, ресурсозберігаючих технологій.

Потрібно зауважити, що комплексний характер інновацій, їхня багатогранність та багатоманітність сфер і способів застосування потребують проведення їхньої класифікації, яка дасть можливість конкретніше і повніше здійснити оцінку інноваційної діяльності, виявити її вплив на економічну ефективність, здійснити моніторинг та прийняти відповідні управлінські рішення.

Класифікація має теоретико-методологічне значення як інструмент досліджень генезису інновацій, а також практичне значення – для класифікації за ознаками інновацій як об'єктів інноваційної діяльності. Класифікаційні ознаки інновацій з точки зору аграрної сфери, котрі ми дещо уточнили та доповнили на основі класифікації, яку запропонував академік П. Т. Саблук [11], наведено у табл. 3.

Таблиця 3. Класифікація інновацій в аграрній сфері*

Класифікаційні ознаки	Види інновацій	Характеристика
За видом новацій	<ul style="list-style-type: none"> • організаційні; • економічні; • технічні; • технологічні 	<ul style="list-style-type: none"> • загалом по галузі та за кожним її видом; • за хронологією технологічного процесу
За новизною	<ul style="list-style-type: none"> • нові для галузі у світі; • нові для галузі в Україні; • нові для господарства 	<ul style="list-style-type: none"> • глобалізація та розвиток економіки окремих країн; • ринок землі; • технології, машини, сорти (гібриди) рослин, породи тварин тощо
За інноваційним потенціалом	<ul style="list-style-type: none"> • радикальні; • поліпшуючі; • модифікаційні 	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення суттєвих і швидких змін; • забезпечення помітних змін; • забезпечення часткових змін
За суб'єктами господарювання	<ul style="list-style-type: none"> • людина; • господарство 	<ul style="list-style-type: none"> • рядовий працівник, спеціаліст, керівник; • відповідно організаційно-правових форм з точки зору їхньої перспективи
За регіональною (територіальною) ознакою	<ul style="list-style-type: none"> • населений пункт; • район; • область 	<ul style="list-style-type: none"> • по кожному регіону залежно від їхніх функцій
За походженням новацій	<ul style="list-style-type: none"> • вітчизняні; • зарубіжні 	<ul style="list-style-type: none"> • результат наукових досліджень, передовий досвід; • результат наукових досліджень, досвід іноземних компаній
За формою появи і кадрового забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> • власними силами; • за участю іноземних і вітчизняних вчених; • за участю вітчизняних та іноземних спеціалістів 	<ul style="list-style-type: none"> • наукові відкриття вітчизняної науки; • запозичені у вигляді консультацій; • створення СП, навчання за кордоном, залучення іноземних фахівців на умовах найму
За джерелами фінансування	<ul style="list-style-type: none"> • власні кошти; • позичені й залучені кошти; • бюджетні та позабюджетні кошти; • гранти на розвиток науки; • інші джерела 	<ul style="list-style-type: none"> • державна підтримка новацій

За строками реалізації інноваційних проєктів	<ul style="list-style-type: none"> • короткострокові (1–3 роки); • середньострокові (3–10 років); • довгострокові (понад 10 років) 	<ul style="list-style-type: none"> • елітне насіння, засоби захисту від шкідників тощо; • норми та нормативи, системи машин; • порода, сорт
За рівнем окупності (результативності)	<ul style="list-style-type: none"> • швидко окупні; • середньо окупні; • низько окупні 	
За ступенем ризику	<ul style="list-style-type: none"> • мало ризикові; • помірно ризикові; • ризикові 	
За видом ефективності (результативності)	<ul style="list-style-type: none"> • економічна; • соціальна; • екологічна; • інтегральна 	<ul style="list-style-type: none"> • виробничі інновації; • нова форма медичного обслуговування селян; • новий спосіб утилізації відходів тваринницьких ферм; • нові форми організації праці селян
За призначенням	<ul style="list-style-type: none"> • багатопільові (дифузні); • одноцільові 	<ul style="list-style-type: none"> • зональні системи землеробства тощо
За масштабом впровадження	<ul style="list-style-type: none"> • масштабні; • середньомасштабні; • локальні (зональні) 	<ul style="list-style-type: none"> • сорти, породи, техніка; • зональні системи землеробства; • нова технологія виробництва рідкісного продукту

*Джерело: [11; 13].

У фаховій літературі [11, с. 106] висвітлена схема видів інновацій за певними ознаками, що поділяються на: радикальні (базисні), переважно пов'язані з виробництвом нового продукту та нової технології, які зумовлюють виникнення нових ринків; поліпшувальні, які виявляються у процесі вдосконалення існуючих продуктів, технологій, нових або значною мірою вдосконалених методів виробництва, підвищення їхньої ефективності й адаптації до потреб ринку; псевдоінновації (несуттєві), які стосуються несуттєвих видозмін продуктів і технологічних процесів, тобто створюють лише видимість «новизни» та не здійснюють суттєвого впливу на параметри, властивості, якість та вартість будь-якого виробу та більшою мірою здійснюють рекламу й оголошення.

Для аналізу ефективності інноваційно-інвестиційних проєктів застосовують значну кількість способів та прийомів їх оцінки, зокрема: визначення показників ефективності інвестицій (простих і дисконтних); прогнозування показників; оцінка ризиків інвестиційних проєктів. Кожний аналітик, враховуючи завдання і бачення найкращого способу його вирішення у конкретній ситуації та беручи до уваги галузеві й продуктові особливості та фактори ризику, обирає найбільш доцільні методи і способи аналізу інвестиційно-інноваційних проєктів.

Водночас ефективність інвестиційно-інноваційного розвитку галузей потребує подальшого глибокого дослідження з огляду на сучасні потреби й вимоги в конкретних регіонах, поліпшення економічного та соціального рівня життя населення.

Варто зауважити, що у промисловості нашої держави простежується позитивна динаміка щодо обсягу капітальних інвестицій (табл. 4). Так, якщо у 2010 р. обсяг капітальних інвестицій становив 189061,0 млн. грн., то у 2018 р. він збільшився до 578726,0 млн. грн., або в 3,1 рази. Однак, вартість капітальних інвестицій в сільське господарство зросла, відповідно з 11568,0 млн грн до 66104,0 млн грн або у 5,7 рази [12].

Таблиця 4. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності в Україні, млн. грн.*

Капітальні інвестиції	Роки					Відхилення 2018 р. до 2010 р., %
	2010	2015	2016	2017	2018	
Усього	189061	273116	359216	448462	578726	306,1
Сільське, лісове та рибне господарство	11568	30155	50484	64243	66104	571,4
у т.ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	11311	29310	49660	63401	65059	575,1

Промисловість	56725	87656	117754	143300	199896	352,3
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	8665	13548	21291	18927	30213	348,6
Будівництво	32790	43464	44444	52176	55994	170,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	18868	20663	29957	33665	51818	274,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	19592	18704	25107	37944	50078	255,6
Тимчасове розміщування й організація харчування	1671	1393	1478	2134	2675	160,1
Інші види економічної діяльності	47847	71081	89992	115000	152161	318,0

*Джерело: [9; 12].

Таблиця 5. Впровадження нових технологічних процесів у промислових підприємствах за видами економічної діяльності в Україні, од.*

Показники	Усього		У тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих		Усього			У тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих		
	2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.	2014 р.	2015 р.	2018 р.	2014 р.	2015 р.	2018 р.
Промисловість України, всього, у т.ч.:	2043	2510	479	517	1743	1217	739	447	458	224
переробна промисловість	1972	2302	449	453	1518	1126	702	406	394	212
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	218	237	65	62	231	116	177	44	41	43
легка промисловість	27	61	10	16	59	45	53	19	9	–
текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра і виробів з хутра	22	53	9	13	65	28	93	12	1	11
виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	5	9	1	3	–	1	–	–	1	–

*Джерело: розраховано за [9; 12].

Як видно з табл. 5, у підприємствах промисловості України за 2014–2015 рр. було впроваджено 1743–1217 нових технологічних процесів, у тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих – 447–458, що значно менше порівняно з 2010–2011 рр. Тенденцію до зменшення впровадження нових технологічних процесів виявлено в усіх підприємствах за видами економічної діяльності. Слід зазначити, що у 2018 р. рівень впровадження нових технологічних процесів у всіх промислових підприємствах держави, у т. ч. в переробній промисловості, зокрема й у харчовій промисловості, значно зменшився. На наш погляд, головною причиною такого стану є

важкий політично-економічний стан (війна з Росією).

Водночас в Україні проводилась певна робота щодо запровадження технологічних інновацій упродовж 2012–2018 рр. (табл. 5-6).

Таблиця 6. Розподіл підприємств з технологічними інноваціями за напрямками та видами інноваційно-економічної діяльності в Україні у 2012–2018 рр., відсотків до загальної кількості підприємств з технологічними інноваціями*

Показники	внутрішні НДР	зовнішні НДР	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	придбання зовнішніх знань	навчальна підготовка для інноваційної діяльності	ринкове запровадження інновацій	промислове проектування (дизайн)	інше
2012–2014 рр.								
Усього в Україні	14,6	8,1	73,6	10,2	22,0	13,7	13,9	26,8
Промисловість, усього	15,3	7,7	73,7	8,1	20,7	10,9	12,3	24,3
у т. ч. переробна і харчова промисловість	16,7	7,6	73,1	8,3	21,4	12,1	13,4	24,6
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1,1	4,5	76,1	6,8	13,6	1,1	3,4	18,2
послуги	13,2	9,0	73,5	15,4	25,0	20,6	17,9	33,0
оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами	7,5	7,8	69,8	12,0	21,1	23,4	17,9	26,0
2014–2016 рр.								
Усього в Україні	23,1	9,3	59,0	11,4	17,5	16,9	17,0	32,4
Промисловість, усього	24,3	9,2	62,3	8,8	15,7	14,9	19,8	32,1
у т. ч. переробна і харчова промисловість	26,1	9,3	61,1	8,8	16,5	16,1	21,9	31,8
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	3,4	4,6	74,7	8,0	9,2	5,7	–	29,9
послуги	21,6	9,4	54,6	14,9	19,9	19,5	13,2	32,8
оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами	14,9	5,0	47,2	12,2	15,7	21,8	13,2	36,7
2018 р.								
Промисловість, усього	22,2	4,1	68,1	1,7	–	–	–	23,4
У т. ч. переробна і харчова промисловість	20,8	4,5	69,0	0,2	–	–	–	26,6

*Джерело: [9; 12].

Як видно з цієї таблиці, впродовж 2014–2016 рр. у нашій державі частка підприємств, які здійснювали залучення внутрішніх та зовнішніх НДР, порівняно з періодом 2012–2014 рр. збільшилась: усього по країні ця частка зросла відповідно на 8,5% і 1,2%, у т. ч. в харчовій промисловості – на 7,9% та 0,6%. Однак кількість підприємств переробної харчової промисловості, що проводили навчальну підготовку для інноваційної діяльності, зменшилась: у 2012–2014 рр. вона знизилась із 21,4% до 16,5% у 2014–2016 рр., або на 4,9%. Як видно з табл. 5, значно зменшився рівень інноваційної діяльності підприємств переробної промисловості, у т. ч. харчової промисловості, в 2018 р.

Найбільша частка за всіма аналізованими видами діяльності підприємств, як видно з цієї таблиці, використовувала технологічні інновації (73,6% у 2012–2014 рр., 59,0% у 2014–2016 рр. і

68,1% у 2018 р.) на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення для потреб виробництва і продажу продукції. Значною є частка підприємств за видами економічної діяльності, які спрямовували інвестиції на придбання зовнішніх знань та навчальну підготовку з метою інноваційної діяльності. На жаль, у 2018 р. всі підприємства держави призупинили навчальну підготовку працівників для інвестиційної діяльності й придбання зовнішніх знань, що свідчить про недостатній рівень зацікавленості владних структур країни на макро- і мікрорівнях у здійсненні інноваційного розвитку національної економіки.

На основі наведених показників можна стверджувати, що державні структури нашої країни у названих й інших сферах повинні активізувати роботу підприємств щодо запровадження інноваційних технологій шляхом підтримки та сприяння у наданні кредитів, залученні внутрішніх і зовнішніх інвестицій та ін.

Дослідження інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості нашої держави проведено в динаміці (табл. 7). Як видно з цієї таблиці, впродовж 2010–2018 рр. інноваційну активність виявили 352–191 од. підприємств харчової промисловості, що становить відповідно 14,3–19,8%.

Таблиця 7. Динаміка інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості України за 2010–2018 рр.*

Показники	Роки					
	2010	2012	2014	2016	2017	2018
Підприємства харчової промисловості, всього, од.	2457	2243	1990	901	938	967
у т. ч. інноваційно активні підприємства, од.	352	420	334	170	167	191
З них витрачали кошти на:						
внутрішні НДР, од.	16	17	15	19	12	34
зовнішні НДР, од.	10	11	8	11	3	6
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, од.	204	235	203	128	109	76
придбання інших зовнішніх знань, од.	18	20	15	14	6	5
інше (у т. ч. навчання і підготовка персоналу, ринкове запровадження інновацій), од.	106	133	116	93	37	37
Витрати коштів на інновації, всього, млн. грн.	608,9	1566,3	2173,6	2186,5	1402,0	1336,9
у т. ч. витрати коштів на:						
внутрішні НДР, млн. грн.	3,4	22,3	157,4	11,1	5,6	44,2
зовнішні НДР, млн. грн.	5,0	4,9	3,6	1,2	2,8	1,1
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, млн. грн.	509,1	1235,3	1873,0	1977,8	1112,9	1089,2
придбання інших зовнішніх знань, млн. грн.	15,2	1,1	0,7	1,8	0,9	1,3
інше (у т. ч. навчання і підготовка персоналу, ринкове запровадження інновацій), млн. грн.	76,2	302,6	138,9	194,7	279,8	201,1

*Джерело: складено на основі [9; 12].

Слід зазначити, що за 2016–2018 рр. значно зменшилась кількість підприємств з інноваційною активністю. Так, наприклад, якщо впродовж 2010–2014 рр. інноваційно активних підприємств було 352–334 одиниці, то за 2016–2018 рр. їхня кількість знизилася відповідно до 170–191 підприємства. Основними гальмівними факторами інноваційного розвитку та діяльності підприємств харчової промисловості є брак інвестиційних ресурсів для оновлення технічно-технологічних процесів виробництва харчової продукції й відсутність державної підтримки і сприяння щодо інноваційного розвитку та діяльності підприємств.

У результаті проведення досліджень визначено позитивну динаміку витрат власних коштів підприємств харчової промисловості на запровадження інноваційних технологій виробництва продукції (табл. 8). Зокрема, якщо у 2010 р. підприємства харчової промисловості виділили на інноваційний розвиток власних коштів на суму 532,7 млн. грн., то впродовж 2014–2018 рр. вони витратили відповідно 1768,5 – 1202,2 млн. грн., що порівняно з 2010 р. більше у 3,3–2,3 рази.

Таблиця 8. Динаміка витрат на інновації за джерелами фінансування у підприємствах харчової промисловості України в 2010–2018 рр.*

Показники	Роки						
	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018
Витрачено коштів усього, млн. грн.	608,9	1566,3	2173,6	1540,3	2186,5	1402,0	1336,9
у т. ч. за рахунок:							
власних коштів, млн. грн.	532,7	1411,7	1768,5	1476,6	1771,4	1274,3	1202,2
державного бюджету, млн. грн.	–	0,05	0,4	5,6	–	–	–
місцевих бюджетів, млн. грн.	–	–	–	0,3	6,5	–	–
інвесторів-резидентів, млн. грн.	–	–	–	–	2,1	–	–
інвесторів-нерезидентів, млн. грн.	–	–	0,4	–	6,5	–	–
кредитів, усього, млн. грн.	75,9	154,2	403,2	1,6	375,0	113,3	117,2
інших джерел інвестування, млн. грн.	0,2	0,4	1,5	61,8	25,0	–	–

*Джерело: складено на основі [9; 12; 13].

Подані показники дають підстави стверджувати, що керівники і спеціалісти підприємств харчової промисловості розуміють переваги господарювання на інноваційній основі. Певний інтерес викликають дослідження динаміки використання інновацій за видами організаційно-технологічних процесів виробництва й реалізації харчової продукції впродовж 2010–2018 рр. у підприємствах харчової промисловості України (табл. 9).

Таблиця 9. Динаміка використання інновацій у підприємствах харчової промисловості України за 2010–2018 рр., одиниць*

Показники	Роки				
	2010	2012	2014	2016	2018
Підприємства, що впроваджували інновації, всього, у т. ч.:					
впроваджували нові технологічні процеси, з них:	296	348	265	154	177
нові, суттєво поліпшені, маловідходні, ресурсозберігаючі	129	164	113	110	95
впроваджували види інноваційної продукції, з них:					
нові для ринку	115	144	91	41	43
впроваджували види інноваційної продукції, з них:	135	175	134	115	154
нові для ринку	21	18	24	32	46
Підприємства, що впроваджували нові технологічні процеси, всього, з них:	218	268	231	275	204
нові, суттєво поліпшені, маловідходні, ресурсозберігаючі	65	74	44	96	89
Впроваджено видів інноваційної продукції, всього, з них:	487	667	723	885	893
нові для ринку	71	71	113	191	229
машини, устаткування, прилади, апарати, у т. ч.:	14	5	26	37	58
нові для ринку	1	–	–	17	14
Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію, у т. ч.:	239	281	220	144	169
нова для ринку	42	33	35	36	46
нова лише для підприємства	220	261	209	116	144

*Джерело: складено на основі [9; 12; 13].

Як видно з табл. 9, кількість підприємств, що впроваджували інновації, була найбільшою у 2010–2014 рр. – відповідно 296–265 од. Упродовж 2016–2018 рр. їхня кількість зменшилась до 154–

177 підприємств. За вказаний період, як видно з табл. 9, відбулось зменшення кількості підприємств, що впроваджували нові технологічні процеси на виробництві продукції, серед яких нові, суттєво поліпшені, маловідходні та ресурсозберігаючі технології виробництва харчової продукції. До того ж у підприємствах харчової промисловості, як показано у цій табл. 9, виявлено позитивну динаміку за 2016–2018 рр. у напрямі виробництва різних видів інноваційної продукції, серед яких є нові для ринку.

Підприємства за останні роки збільшили закупівлю інноваційних машин, устаткування, приладів і апаратів, серед яких є нові для вітчизняного ринку, що дасть змогу в найближчий період значно збільшити виробництво й реалізацію інноваційної харчової продукції та поліпшити її конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Водночас викликає інтерес дослідження динаміки обсягу реалізації інноваційної харчової продукції у підприємствах харчової промисловості нашої держави за 2010–2018 рр. (табл. 10).

Таблиця 10. Динаміка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у підприємствах харчової промисловості України за 2010–2018 рр.*

Показники	Роки				
	2010	2012	2014	2017	2018
Обсяг реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг), усього, млн. грн.	4660,9	4614,3	6293,9	4711,9	6292,4
Частка реалізованої інноваційної продукції до загального обсягу реалізації промисловими підприємствами, %	3,2	2,5	8,8	0,9	1,0
Обсяг реалізації інноваційної продукції, нової для ринку, млн. грн.	866,0	1566,2	818,3	436,3	2253,1
Частка реалізованої інноваційної продукції, нової для ринку, до загального обсягу реалізації інноваційної продукції, %	18,6	33,9	13,0	9,3	35,8
Обсяг реалізації інноваційної продукції, нової для підприємства, млн. грн.	3794,8	3048,1	5475,6	4275,6	4039,3
Частка реалізованої інноваційної продукції, нової для підприємства, до загального обсягу реалізації інноваційної продукції, %	81,4	66,1	13,0	90,7	64,2

*Джерело: складено на основі [9; 12; 13].

Як видно з таблиці 10, обсяг реалізованої інноваційної продукції за 2014–2018 рр. суттєво збільшився. Так, наприклад, упродовж 2014–2018 рр. реалізовано інноваційної продукції всього на суму 6293,9–6292,4 млн. грн., що на 35% більше проти періоду 2010–2012 рр. Таке значне зростання інвестицій в інноваційні процеси за аналізований період на підприємствах частково зумовлене інфляцією національної грошової одиниці. Позитивним є те, що підприємства у 2018 р. на 35,8% збільшили обсяг реалізованої продукції, яка була новою на вітчизняному ринку. До того ж зріс обсяг реалізації харчової продукції, яка була новою для підприємства.

Позитивним є залучення обсягу іноземних інвестицій, який за останні 5 років зріс майже вдвічі. На розвиток вітчизняної харчової промисловості залучено близько 3 млн. дол. іноземних інвестицій, що становить 18,4% від обсягу прямих іноземних інвестицій у промисловість і майже 6% загального обсягу прямих іноземних інвестицій України [9; 12].

Одним з важливих аспектів впровадження інновацій в аграрну сферу є використання сонячних електростанцій. Так, термін експлуатації проектів із встановлення сонячних електростанцій становить 25 років. Тому при оцінці ефективності інноваційних проектів з допомогою дисконтних методів враховано грошові надходження та грошові витрати за проектами до 2045 р. Необхідно враховувати те, що з 2018 р. по 2019 р. продаж електроенергії за «зеленим» тарифом встановлено на рівні 16,37 євроцентів/кВт год. для електростанцій на даху і 15,03 євроцентів/кВт год. для наземних електростанцій; на період 2020–2024 рр. тарифи зменшуються до 14,76 євроцентів/кВт год. для електростанцій на даху та 13,52 євроцентів/кВт год. для наземних

електростанцій. Протягом 2025–2029 рр. тарифи знижуються до 13,09 євроцентів/кВт год. для електростанцій на даху і 12,01 євроцентів/кВт год. для наземних електростанцій. Починаючи з 2030 р., державою законодавчо не визначена плата за електроенергію з ВДЕ. Тому на період 2030–2045 рр. у розрахунки закладено тариф, за яким електроенергія буде закуповлюватися з електромереж, а саме: 153,92 коп. за 1 кВт без ПДВ.

Відповідно для розрахунку зведеної вартості грошових надходжень, чистої теперішньої вартості проєкту, індексу прибутковості інвестиційного проєкту дисконтного, терміну окупності дисконтного та внутрішньої ставки прибутковості використана відповідна методика.

Результативні показники для порівняльного аналізу економічної ефективності інвестиційно-інноваційних проєктів з використання сонячної енергії із врахуванням концепції дисконтування подано у табл. 11–13.

Таблиця 11. Аналіз економічної ефективності інноваційних проєктів з використання сонячної енергії із врахуванням концепції дисконтування при песимістичному сценарії виробництва продукції на ПрАТ «Добра Вода»*

Показники	Проєкти потужністю			
	585 кВт	700 кВт	850 кВт	1 МВт
Обсяг виробництва продукції за песимістичним сценарієм, тис. пл.	2743,5	2743,5	2743,5	2743,5
Чисті надходження (грошовий потік) за проєктом всього, грн.	30353976,81	37841320,87	47873362,69	57897470,39
Вартість проєкту, грн.	19693814,40	22674117,60	27665136,00	32109840,00
Ефект (вигода) від реалізації проєкту, грн.	10660162,41	15167203,27	20208226,69	25787630,39
Середньорічна рентабельність інвестицій, %	6,17	6,68	6,92	7,21
Термін окупності, років	16,22	14,98	14,45	13,86
Ставка дисконту, %	4,50	4,50	4,50	4,50
Зведені чисті надходження (грошовий потік), грн.	18825187,32	23706572,86	30279972,42	36847214,97
Чиста теперішня вартість проєкту, грн.	-868627,08	1032455,26	2614836,42	4737374,97
Термін окупності (дисконтний), років	26,15	23,91	22,84	21,79
Коефіцієнт прибутковості інвестицій (дисконтний)	0,96	1,04	1,09	1,15
Внутрішня ставка прибутковості (ВСП), %	4,00	4,90	5,50	6,10

*Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 12. Аналіз економічної ефективності інноваційних проєктів з використання сонячної енергії із врахуванням концепції дисконтування при реалістичному сценарії виробництва продукції на ПрАТ «Добра Вода»*

Показники	Проєкти потужністю			
	585 кВт	700 кВт	850 кВт	1 МВт
Обсяг виробництва продукції за реалістичним сценарієм, тис. пл.	5285,1	5285,1	5285,1	5285,1
Чисті надходження (грошовий потік) за проєктом всього, грн.	27514995,23	34569671,70	44335789,28	54215801,42
Вартість проєкту, грн.	19693814,40	22674117,60	27665136,00	32109840,00
Ефект (вигода) від реалізації проєкту, грн.	7821180,83	11895554,10	16670653,28	22105961,42
Середньорічна рентабельність інвестицій, %	5,59	6,10	6,41	6,75
Термін окупності, років	17,89	16,40	15,59	14,80

Ставка дисконту, %	4,50	4,50	4,50	4,50
Зведені чисті надходження (грошовий потік), грн.	16624936,68	21170560,17	27537594,61	33993013,82
Чиста теперішня вартість проекту, грн.	-3068877,72	-1503557,43	-127541,39	1883173,82
Термін окупності (дисконтний), років	29,61	26,78	25,12	23,62
Коефіцієнт прибутковості інвестицій (дисконтний)	0,84	0,93	0,99	1,06
Внутрішня ставка прибутковості (ВСП), %	2,80	3,80	4,40	5,10

*Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 13. Аналіз економічної ефективності інноваційних проєктів з використання сонячної енергії із врахуванням концепції дисконтування при оптимістичному сценарії виробництва продукції на ПрАТ «Добра Вода»*

Показники	Проєкти потужністю			
	585 кВт	700 кВт	850 кВт	1 МВт
Обсяг виробництва продукції за оптимістичним сценарієм, тис. пл.	6929,7	6929,7	6929,7	6929,7
Чисті надходження (грошовий потік) за проєктом всього, грн.	26273718,68	33038939,53	42422214,45	52188331,77
Вартість проєкту, грн.	19693814,40	22674117,60	27665136,00	32109840,00
Ефект (вигода) від реалізації проєкту, грн.	6579904,28	10364821,93	14757078,45	20078491,77
Середньорічна рентабельність інвестицій, %	5,34	5,83	6,13	6,50
Термін окупності, років	18,74	17,15	16,30	15,38
Ставка дисконту, %	4,5	4,5	4,5	4,5
Зведені чисті надходження (грошовий потік), грн.	15662950,11	19983949,48	26053889,48	32420923,77
Чиста теперішня вартість проєкту, грн.	-4030864,29	-2690168,12	-1611246,52	311083,77
Термін окупності (дисконтний), років	31,43	28,37	26,55	24,76
Коефіцієнт прибутковості інвестицій (дисконтний)	0,80	0,88	0,94	1,01
Внутрішня ставка прибутковості (ВСП), %	2,30	3,20	3,80	4,60

*Джерело: розроблено авторами.

Дослідження економічної ефективності інвестиційних проєктів у динаміці за 25 років з урахуванням концепції дисконтування показало, що з чотирьох запропонованих проєктів при різних сценаріях виробництва продукції найбільш ефективним є проєкт потужністю 1 МВт. Відповідно, показники ефективності за цим проєктом кращі при мінімальному (за песимістичним сценарієм) обсязі виробництва продукції на ПрАТ «Добра Вода», зокрема: ефект (вигода) від реалізації проєкту – 25787,6 тис. грн.; середньорічна рентабельність інвестицій – 7,21%; термін окупності – 13,86 років; чиста теперішня вартість при ставці дисконту 4,5% – 4737,4 тис. грн.; термін окупності дисконтний – 21,79 років; коефіцієнт прибутковості дисконтний – 1,15, а внутрішня ставка прибутковості, яка показує гранично допустиме значення ставки дисконтування, дорівнюватиме 6,1%. При збільшенні обсягів виробництва продукції на підприємстві, показники економічної ефективності використання інвестиційних проєктів щодо встановлення сонячних електростанцій будуть погіршуватися (зменшуватися).

При максимальному (за оптимістичним сценарієм) обсязі виробництва вони становитимуть: ефект (вигода) від реалізації проєкту – 20078,5 тис. грн.; середньорічна рентабельність інвестицій –

6,5%; термін окупності – 15,38 років; чиста теперішня вартість при ставці дисконту 4,5% – 311,1 тис. грн.; термін окупності дисконтний – 24,76 років; коефіцієнт прибутковості дисконтний – 1,01; внутрішня ставка прибутковості 4,6%. На другому місці за показниками ефективності перебуває проєкт потужністю 850 кВт, на третьому – проєкт потужністю 700 кВт.

Варто зазначити, що при менших обсягах (за песимістичним сценарієм) виробництва продукції показники ефективності інвестицій у ці проєкти будуть кращими, зокрема: ефект (вигода) від реалізації проєкту 850 кВт – 20208,2 тис. грн., проєкту 700 кВт – 15167,2 тис. грн.; середньорічна рентабельність інвестицій – 6,92% і 6,68%; термін окупності – 14,45 років та 14,98 років; чиста теперішня вартість при ставці дисконту 4,5% – 2614,8 тис. грн. і 1032,5 тис. грн.; термін окупності дисконтний – 22,84 років та 23,91 років; коефіцієнт прибутковості дисконтний – 1,09 і 1,04; критичне значення дисконтної ставки за цими проєктами дорівнюватиме відповідно 5,5% та 4,9%.

При обсягах виробництва продукції за реалістичним сценарієм проєкти потужністю 850 кВт і 700 кВт будуть мати такі показники ефективності: ефект (вигода) від реалізації проєкту 850 кВт – 16670,7 тис. грн., проєкту 700 кВт – 11895,6 тис. грн.; середньорічна рентабельність інвестицій – 6,41% та 6,1%; термін окупності – 15,59 років і 16,4 років; чиста теперішня вартість при ставці дисконту 4,5% – (-127,5) тис. грн. та (-1503,6) тис. грн.; термін окупності дисконтний – 25,12 років і 26,78 років; коефіцієнт прибутковості дисконтний – 0,995 та 0,93; критичне значення дисконтної ставки за цими проєктами дорівнюватиме, відповідно, 4,4% і 3,8%. Отже, за реалістичним сценарієм виробництва продукції при ставці дисконту 4,5% ці проєкти будуть неефективні.

Висновки і перспективи.

На основі результатів проведення оцінки економічної ефективності інвестиційних проєктів у динаміці за 25 років з використанням концепції дисконтування можемо підсумувати, що проєкт потужністю 1 МВт є найбільш ефективним при всіх обсягах (за всіма сценаріями) виробництва продукції на підприємстві, а проєкти потужністю 850 кВт та 700 кВт при ставці дисконтування 4,5% – ефективними лише при мінімальному обсязі (за песимістичним сценарієм) виробництва продукції. Проєкт 585 кВт буде ефективним лише при ставці дисконтування від 2,3% до 4%.

Дослідження показали, що порівняно найвищу економічну ефективність використання сонячної енергії за аналогічними показниками в усіх регіональних умовах з різним рівнем сонячної інсоляції забезпечує проєкт потужністю 1 МВт. Встановлено, що найнижчий рівень економічної ефективності використання сонячної енергії в усіх регіонах України забезпечує проєкт потужністю 585 кВт, який доцільно використовувати на малих і середніх підприємствах агропромислового бізнесу.

Обґрунтовані підходи до оцінки економічної ефективності проєктів різної потужності з використання сонячної енергії за варіантами, які враховують особливості їх реалізації в агропромислових підприємствах, дадуть можливість раціонально розподіляти інвестиційно-інноваційне забезпечення для підприємств, відповідну державну підтримку, зосередити розміщення будівництва сонячних електростанцій з урахуванням рівня технічно-досяжного потенціалу.

На перспективу слід розробити комплексну модель інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств агропромислового бізнесу, яка включатиме комплексний розвиток галузей рослинництва, тваринництва і харчової промисловості, що дасть можливість суб'єкту господарювання приймати ефективні управлінські рішення в умовах використання інформаційно-комунікаційних технологій, здійснювати дистанційний моніторинг виробничих процесів, обліку, аналізу, контролю, управління і планування. Це дозволить мінімізувати ризики, пов'язані з наявністю людського фактора і впливом природнього середовища та сприятиме підвищенню економічної ефективності ведення агропромислового бізнесу.

Список використаних джерел

1. Амоша О. І., Антонюк В. П., Землянікін А. І. та ін. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: моногр. НАН України, Ін-т екон. пром-ті. Донецьк, 2007. 328 с.
2. Амоша О. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення. *Економіст*. 2005. №6. С. 28–32.
3. Костецький Я. І. Стратегія формування і розвитку аграрного сектору України: теорія і практика : монографія. Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2017. 356 с.
4. Кривов'язюк І. В. Інноваційна економіка. Київ: Кондор, 2016. 384 с.
5. Михайлов М. Г. Теоретичні засади інноваційно-інвестиційного підходу до розвитку матеріально-технічної бази підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №23. С. 38–42.
6. Наука та інноваційна діяльність України за 2018 рік: стат. зб. Держ. служба статистики України. Київ. 2019.
7. Пархоμεць М. К., Пуцентейло П. Р., Уніят Л. М. Поняття, суть інновацій та технологічні уклади інноваційного розвитку агропромислового бізнесу. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5-6 (80). С. 41–46.
8. Петухова О. М. Інноваційні процеси в харчовій промисловості України: моногр. Київ: НУХТ, 2010. 162 с.
9. Писаренко Т. В., Кваша Т. К., Рожкова Л. В., Паладченко О. Ф., Богомазова В. М. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2018 році: аналіт. дов. Київ: УкрІНТЕІ, 2019. 80 с.
10. Пуцентейло П. Р., Баглей Р. Р. Формування стратегічних напрямів модернізації технологічного оновлення виробництва у сільськогосподарських підприємствах. *Економічний дискурс*. 2019. №3. С. 75–85.
11. Саблук П. Т., Шликуляк О. Г., Курило Л. І. та ін. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.
12. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2019. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 25.10.2020).
13. Уніят Л. М. Організаційно-економічні засади інноваційного розвитку підприємств агропромислового бізнесу в конкурентному середовищі: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 586 с.

Статтю отримано: 27.10.2020 / Рецензування 06.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Petro Putsenteilo

Dr. Sc. (in Economics), Professor, Professor
Department of Accounting, Economical and Legal Maintenance of Agroindustrial Business
West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine

E-mail: p.putsenteilo@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-0168-9316

Liudmyla Uniiat

Dr. Sc. (in Economics), Associate Professor, Associate Professor
Department of Fundamental and Special Disciplines
Novovolynsk Education and Research Institute of Economics and Management
West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine

E-mail: luda@uniyat.in.ua

ORCID: 0000-0001-8792-0245

Nelia Chorna

Dr. Sc. (in Economics), Professor, Professor
Department of Accounting, Economical and Legal Maintenance of Agroindustrial Business
West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine

E-mail: n.chorna@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-9719-6043

INVESTMENT AND INNOVATION SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT

Abstract

Introduction. The current stage of economic development of the advanced countries of the world is characterized by high-tech agricultural production with a sufficiently high level of investment. Most agro-industrial enterprises have a strong, productive potential, but due to the inability to attract the necessary investment, the level of innovative renewal of the material, technical and technological level of fixed assets is slowed down, which negatively affects the economic efficiency of economic entities. The agro-industrial sphere needs to develop a qualitatively new system of organizational and economic support for investment and innovation development of enterprises in the competitive environment.

Methods. The theoretical and methodological basis of the article is the fundamental provisions of modern economics, the work of scientists. The following methods are used in the process of research, in particular: analysis and synthesis – to study the object and subject of research; abstract and logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions); constructive and experimental (formation of strategic directions of investment and innovation support of production).

Results. The essence, functions and preconditions of innovative development of agro-industrial enterprises in the conditions of competitive environment are revealed. Theoretical aspects of the stages of technological systems of innovative development, classification of innovations and their impact on the innovative development of the economy of agro-industrial enterprises are outlined. Approaches and assessment of the current state and dynamics of investment and innovation support for the development of agro-industrial enterprises are substantiated.

It is determined that the key factor of effective technical modernization of enterprises is the stimulation of scientific research on the development, promotion and development of technical and technological innovations in the agricultural sector. The economic efficiency of existing projects of different capacity for the use of solar energy has been assessed according to the options that take into account the peculiarities of their implementation in agro-industrial enterprises.

Discussion. The obtained theoretical and applied recommendations can be used to improve existing approaches to investment and innovation support of agro-industrial enterprises in a competitive environment.

Keywords: agro-industrial sphere, investment and innovative development, enterprise, technological order, innovative model, food industry, economic efficiency, innovative project, solar energy, discounting.

References

1. Amosha, O.I., Antoniuk, V.P., ...Zemlianikin, A.I. (2007). *Aktyvizatsiia innovatsiinoi diialnosti: orhanizatsiino-pravove ta sotsialno-ekonomichne zabezpechennia* [Activation of innovative activity: organizational-legal and social-economic maintenance]. Donetsk: NAN Ukrainy.
2. Amosha, O. (2005). Innovatsiinyi shliakh rozvytku Ukrainy: problemy ta rishennia [Innovative way of development of Ukraine: problems and solutions]. *Ekonomist* [Economist], 6, 28–32. (in Ukr.).
3. Kostetskyi, Ya.I. (2017). *Stratehiia formuvannia i rozvytku ahromohoho sektoru Ukrainy: teoriia i praktyka* [Strategy of formation and development of agrarian sector of Ukraine: theory and practice]. Ternopil: VPTs «Ekonomichna dumka TNEU».
4. Kryvoviazuk, I.V. (2016). *Innovatsiina ekonomika* [Innovative economy]. Kyiv: Kondor.
5. Mykhailov, M.H. (2016). Teoretychni zasady innovatsiino-investytsiinoho pidkhodu do rozvytku materialno-tekhnichnoi bazy pidpriemstv [Theoretical principles of innovation and investment approach to the development of material and technical base of enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and Experience], 23, 38–42. (in Ukr.).
6. *Nauka ta innovatsiina diialnist Ukrainy za 2018 rik* [Science and innovation of Ukraine in 2018]. (2019). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv.
7. Parkhomets, M.K., Putsenteilo, P.R., & Uniiat, L.M. (2019). Poniattia, sut innovatsii ta tekhnolohichni układy innovatsiinoho rozvytku ahropromysloвого biznesu [The concept, essence of innovations and technological methods of innovative development of agro-industrial business]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative Economy], 5-6 (80), 41–46. (in Ukr.).
8. Pietukhova, O.M. (2010). *Innovatsiini protsesy v kharchovii promyslovosti Ukrainy* [Innovative processes in the food industry of Ukraine]. Kyiv: NUKhT.
9. Pysarenko, T.V., Kvasha, T.K., Rozhkova, L.V., Paladchenko, O.F., & Bohomazova, V.M. (2019). Stan innovatsiinoi diialnosti ta diialnosti u sferi transferu tekhnolohii v Ukraini u 2018 rotsi [The state of innovation and activity in the field of technology transfer in Ukraine in 2018]. Kyiv: UkrINTEI.
10. Putsenteilo, P.R., & Bahlei, R.R. (2019). *Formuvannia stratehichnykh napriamiv modernizatsii tekhnolohichnoho onovlennia vyrobnytstva u silskohospodarskykh pidpriemstvakh* [Formation of strategic directions

of modernization of technological renewal of production in agricultural enterprises]. *Ekonomichnyi diskurs* [Economic Discourse], 3, 75–85. (in Ukr.).

11. Sabluk, P.T., Shpykuliak, O.H., ...Kurylo, L.I. (2010). Innovatsiina diialnist v ahrarnii sferi: instytutsionalnyi aspekt [Innovative activity in the agrarian sphere: institutional aspect]. Kyiv : NNTs IAE.

12. State Statistics Service of Ukraine. (2019). *Silske hospodarstvo Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine. Statistical collection]. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua

13. Uniiat, L.M. (2019). *Orhanizatsiino-ekonomichni zasady innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv ahropromyslovoho biznesu v konkurentnomu seredovyshchi* [Orhanizatsiino-ekonomichni zasady innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv ahropromyslovoho biznesu v konkurentnomu seredovyshchi]. Ternopil: TNEU.

Received: 10.27.2020 / Review 12.06.2020 / Accepted 12.20.2020

МЕНЕДЖМЕНТ

MANAGEMENT

Козяр Наталя. Організаційні засади управління інвестиційною діяльністю в аграрному секторі України. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 128-136.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-13>

УДК 330.77:338.43.02 (477)
JEL Classification Q14

Козяр Наталя
аспірант
Вінницький національний аграрний університет
Вінниця, Україна
E-mail: natalka07051992@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2150-4035

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Анотація

Вступ. У контексті розвитку аграрного сектора економіки у суспільстві сформувалася думка про необхідність прискорення темпів економічного росту у сільському господарстві. Відновлення повноцінного інвестиційного процесу в агропромисловому комплексі є важливою національною проблемою, розв'язання якої сприятиме підвищенню продовольчої безпеки держави і виходу агропромислового виробництва та соціальної сфери з кризового стану. Ефективне здійснення підприємством господарської діяльності у довгостроковій перспективі та забезпечення високих темпів розвитку, підвищення конкурентоспроможності за умов переходу до ринкової економіки великою мірою визначається рівнем активності та масштабами інвестиційної діяльності.

Методи. Методологічною та теоретичною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення фундаментальних положень економічної науки щодо здійснення інвестиційної діяльності в аграрному секторі України.

У процесі дослідження використано набір спеціальних методів економічних досліджень. За допомогою абстрактно-логічного методу сформульовано висновки дослідження. Метод теоретичного узагальнення використовувався при здійсненні критичного аналізу результатів досліджень вітчизняних учених стосовно обґрунтування розвитку інфраструктурного забезпечення в аграрному секторі України.

Результати. Основними цілями системи управління інвестиційною діяльністю сільськогосподарських підприємств є: визначення економічної ефективності інвестиційного проєкту, з метою встановлення доцільності його реалізації; забезпечення можливості залучення підприємством необхідного обсягу інвестиційних ресурсів для реалізації інвестиційного проєкту; формування механізмів і реалізація заходів, направлених на підвищення ефективності інвестиційної діяльності.

Представлені цілі системи управління інвестиційною діяльністю можуть бути реалізованими через механізм управління джерелами залучення інвестиційних ресурсів.

Перспективи. В умовах запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення постає

необхідність розробки інституцій, які будуть сприяти залученню інвестицій в розвиток аграрного сектору України. Постає завдання запровадження системи сертифікації оцінщиків, яку будуть визначати справедливую вартість сільськогосподарських угідь, що стануть об'єктами купівлі-продажу. З метою запровадження земельного іпотечного кредитування вважаємо в перспективі необхідно відновити діяльність Державного іпотечного банку як регулятора подібних операцій.

Ключові слова: аграрний сектор, інвестиція, інвестиційна діяльність, корпорація, управління.

Вступ.

У контексті розвитку аграрного сектору економіки у суспільстві сформувалася думка про необхідність прискорення темпів економічного росту у сільському господарстві. Основним чинником, який лімітує економічний ріст є низька інтенсивність інвестиційного процесу, що є результатом нестачі власних коштів. На збиткових підприємствах, як правило, має місце нестача власних джерел фінансування, а доступ до кредитних ресурсів обмежений наявністю кредиторської заборгованості та високою вартістю позичкових коштів. Більшість із прибуткових підприємств мають недостатню суму прибутку після сплати податків для реалізації інвестиційних проєктів.

Відновлення повноцінного інвестиційного процесу в агропромисловому комплексі є важливою національною проблемою, розв'язання якої сприятиме підвищенню продовольчої безпеки держави і виходу агропромислового виробництва та соціальної сфери з кризового стану.

Ефективне здійснення підприємством господарської діяльності у довгостроковій перспективі та забезпечення високих темпів розвитку, підвищення конкурентоспроможності за умов переходу до ринкової економіки великою мірою визначається рівнем активності та масштабами інвестиційної діяльності. У макроекономічному аспекті інвестиційна діяльність є процесом формування майбутнього економіки країни, оскільки збільшення обсягів інвестицій нині є підґрунтям високих темпів зростання у майбутньому. За макроекономічне сприяння інвестиційній діяльності підприємств відповідають органи державної влади. Управління інвестиційною діяльністю є свідомим впливом держави на об'єкти й інвестиційні процеси, а також на учасників цих процесів за допомогою економічних та регулюючих методів, що здійснюються з метою надання необхідної спрямованості інвестиційній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Концептуальні основи інвестування в умовах ринку розроблені відомими зарубіжними вченими: П. Друкером, Дж. Кейнсом, М. Кондратьєвою, М. Портером, Р. Роджерсом, А. Смітом, П. Самуельсоном, Й. Шумпетером та рядом інших. Теоретичні й практичні проблеми інвестування в аграрному секторі економіки, його адаптування до умов ринку, узгодження із глобальними процесами досить широко висвітлені в працях багатьох вітчизняних науковців: А. Гайдуцького, О. Гальчинського, О. Гудзь, О. Гудзинського, І. Бланка, М. Дем'яненка, Т. Дудара, М. Кісіля, М. Коденської, М. Корецького, С. Кравченка, О. Крисального, М. Кропивка, П. Лайко, В. Липчука, П. Макаренка, М. Маліка, Г. Мостового, П. Саблука, О. Савченка, О. Олійника, Б. Пасхавера, О. Прокопенка, В. Трегобчука, О. Тивончука, А. Чупіса, В. Юрчишина та ін.

Проте, швидка зміна зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу вимагає проведення досліджень щодо оцінки та удосконалення управління інвестиційною діяльністю в аграрній сфері.

Мета.

Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій для удосконалення системи управління інвестиційною діяльністю в аграрному секторі України.

Методологія дослідження.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення фундаментальних положень економічної науки щодо здійснення

інвестиційної діяльності в аграрному секторі України.

У процесі дослідження використано набір спеціальних методів економічних досліджень. За допомогою абстрактно-логічного методу сформульовано висновки дослідження. Метод теоретичного узагальнення використовувався при здійсненні критичного аналізу результатів досліджень вітчизняних учених стосовно обґрунтування розвитку інфраструктурного забезпечення в аграрному секторі України.

Результати.

Інвестиційна діяльність в аграрному секторі Вінницької області розвивається нерівномірно і супроводжується активною інноваційною діяльністю, що, в основному, концентрується у наступних об'єктах: нових інтеграційних структурах (із переважанням приватних інвестицій); дослідних і племінних господарствах (із переважанням державних і власних інвестиційних ресурсів); передових господарствах, які зберегли свій економічний потенціал (із використанням для інвестицій власних і кредитних ресурсів).

Доведено, що інвестиційний процес розвивається під впливом загальної умови для продовження виробничої діяльності – можливості одержання прибутку і зв'язаного із цим скорочення терміну окупності довгострокових інвестицій. Саме тому інвестори, у першу чергу, звертають увагу на найбільш рентабельні галузі – виробництво пшениці, пивоварного ячменю, соняшника, кукурудзи на зерно.

Дослідженнями встановлено, що більш інтенсивний процес спостерігається там, де реалізуються крупні одиничні проекти, або у господарствах, де проводилася ефективна політика стратегічного розвитку. Приватні інвестори без активної участі держави будуть направляти інвестиції у найбільш привабливі галузі економіки. Однак інтереси товаровиробників не завжди співпадають із державною стратегією розвитку і баченням перспектив економічного росту галузі.

Так, впродовж тривалого періоду в країні утворився дефіцит продуктів тваринництва, зокрема, яловичини, що свідчить про низьку ефективність інвестицій у цю галузь [1]. У цій ситуації держава повинна приймати і здійснювати активні заходи впливу. Отже, при очікуваній позиції приватних інвесторів на ринку інвестицій держава стала виступати як важливий учасник та ініціатор національних інвестиційних проєктів, визначаючи пріоритети для інвестування.

Сучасна державна інвестиційна політика орієнтується на формування інвестиційного середовища з метою залучення приватних інвестицій. Система державної підтримки інвестиційної діяльності представляє собою різноманітні форми і методи як безповоротного, так і пільгового державного фінансування суб'єктів АПК з метою створення сприятливих економічних умов для ведення прибуткового сільськогосподарського виробництва.

Основними принципами державної підтримки повинні бути: ефективність: інвестиції мають направлятися на реалізацію чітко визначених стратегічних цілей, що ґрунтуються на національних конкурентних перевагах; системність: держава повинна розробляти програму розвитку села, формуючи стратегічні пріоритети розвитку усіх суміжних секторів економіки і соціальної сфери; довгостроковість: для планування інвестиційної діяльності держава повинна гарантувати стабільні та передбачувані умови функціонування сільськогосподарських товаровиробників на декілька років вперед; протекціонізм: з метою відновлення виробничого потенціалу вітчизняного сільськогосподарського виробництва необхідний його захист від конкуренції із субсидованим імпортом; пріоритет інновацій: в умовах зростаючої конкуренції лише інвестиції в новітні розробки дозволяють підвищити конкурентоспроможність вітчизняного сільськогосподарського виробництва [2].

Основною метою державної аграрної політики на сучасному етапі є забезпечення сталого розвитку сільського господарства, для чого державні органи структури повинні визначати загальну стратегію і здійснювати відповідну державну підтримку реалізації крупних проєктів, направлених на створення інфраструктури, вирішення соціальних проблем на селі. До основних напрямів

регіонального регулювання рівня інвестиційної привабливості сільськогосподарських товаровиробників можна віднести заходи по підвищенню їх інвестиційної активності [3].

Методи регіонального регулювання підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки повинні ґрунтуватися на принципах: рефлексивності, тобто чутливості до потреб розвитку галузі; необхідності альтернативних джерел інформації.

Вважаємо, що з метою підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств та покращення їх фінансово-економічної діяльності доцільно створити обласну сільськогосподарську інвестиційну корпорацію та регіональний інформаційно-аналітичний і консалтинговий центр АПК (рис. 1).

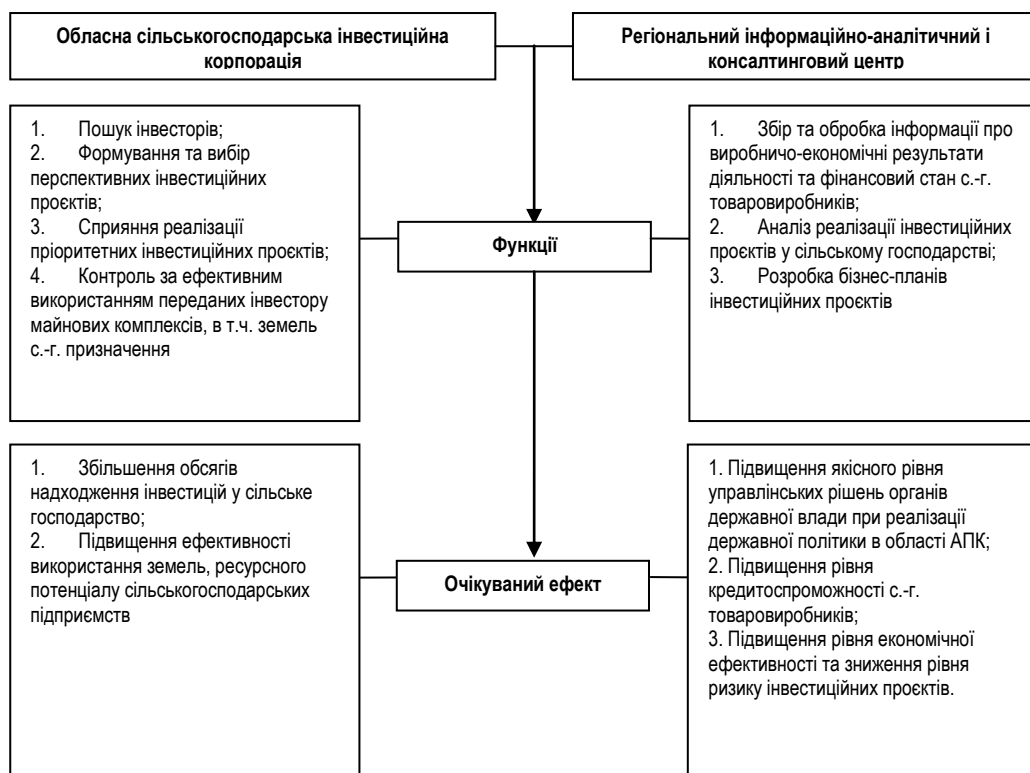

Рис. 1. Формування об'єктів інвестиційної інфраструктури АПК регіону*

*Джерело: власна розробка автора.

Сільськогосподарська інвестиційна корпорація має бути уповноваженою організацією у сфері створення і розвитку інвестиційних проєктів сільськогосподарських підприємств Вінницької області. Вона повинна діяти на основі принципів державно-приватного партнерства і забезпечувати ефективну взаємодію між адміністрацією та інвесторами.

Необхідність створення корпорації зумовлена наступними причинами: уповільненням надходження обсягів інвестицій у галузь; необхідністю підвищення економічної ефективності вкладень; організацією роботи з інвесторами на новому якісному рівні; наявністю так званих «недобросовісних інвесторів», які скуповують майнові сільськогосподарські об'єкти із метою проведення спекулятивних угод із ними, що призводить до загострення соціальної напруги на селі; необхідністю сприяння крупним інвесторам, основною ціллю яких є реалізація масштабних

комплексних проєктів розвитку, які включають у себе програму докорінної модернізації виробництва.

Метою діяльності корпорації є залучення додаткових інвестицій на розвиток сільськогосподарського виробництва області за рахунок коштів приватних інвесторів. Для досягнення поставленої цілі необхідно виконати наступні задачі: підготовка привабливих пропозицій для інвесторів через формування виробничих комплексів; здійснення передінвестиційної оцінки пропозицій; сприяння реалізації інвестиційних проєктів щодо розвитку виробничої та соціальної інфраструктури у сфері АПК. Основні напрями діяльності корпорації: аналіз та сприяння вирішенню соціально-економічних задач розвитку Вінницької області; проведення заходів по підвищенню економічної привабливості області; здійснення контролю за ефективністю використання виробничо-майнових комплексів, які передаються інвестору з метою реалізації інвестиційних проєктів; проведення форумів, семінарів, конференцій щодо економічного розвитку галузі області.

Необхідність створення регіонального інформаційно-аналітичного і консалтингового центра АПК зумовлена: потребою у забезпеченні автоматизації функцій збирання і обробки виробничо-економічних і фінансових даних діяльності сільськогосподарських товаровиробників, а також формування банку інформації; потребою у формуванні планів виробничо-фінансової діяльності, звітності та зведених балансів на регіональному рівні, а також врахування субсидій по кредитах; потребою в оперативному аналізі результатів фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств області, а також поетапного моніторингу результатів реалізації інвестиційних проєктів у сфері АПК і розробці заходів по підвищенню ефективності господарської діяльності та антикризових заходів; підвищенням ефективності інформаційної взаємодії регіональних органів управління АПК на основі сучасних інформаційних технологій.

Окрім необхідності підвищення рівня інвестиційної привабливості аграрної сфери, існує цілий ряд чинників, які специфічні для кожного виду інвестора, негативний вплив яких стримує розвиток інвестиційної діяльності у сільському господарстві [4]. До основних чинників, які стримують участь приватного і банківського капіталу в інвестиційній діяльності аграрного сектору економіки, можна віднести: низький рівень прибутковості і фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств, кредитувати яких банкам не вигідно, а також відсутність стабільних і передбачуваних умов функціонування сільськогосподарських товаровиробників на середньострокову перспективу (3-5 років) зумовлюють гостру необхідність ведення фінансово-економічного моніторингу та оперативної реалізації бізнес планів інвестиційних проєктів; низька здатність сільськогосподарських підприємств до сприйняття інвестицій, пов'язана із недостатньою якісною оцінкою інвестиційних проєктів.

Останній чинник можна пояснити нестачею на селі висококваліфікованих спеціалістів, які володіють сучасними методиками підготовки бізнес-планів інвестиційних проєктів [5]. Якщо на представлений до банку інвестиційний проєкт відсутня затверджена проектно-кошторисна документація, а також розроблений бізнес-план, то такий проєкт буде відхиленним. Вирішення даної проблеми, пов'язано із підготовкою та залученням до аграрної сфери спеціалістів в області інвестиційно-інноваційного проєктування, а також із розвитком регіональних служб, які спроможні оперативно виконувати такі завдання.

Організація управління інвестиційною діяльністю представляє собою систему принципів і методів розробки і прийняття управлінських рішень, пов'язаних із вибором конкретних об'єктів інвестування, залученням необхідного обсягу інвестиційних ресурсів, оптимізацією джерел їх надходження, а також забезпеченням максимально можливої ефективності їх використання безпосередньо у процесі реалізації інвестиційної діяльності [6].

Ефективність системи управління інвестиційною діяльністю сільськогосподарських підприємств базується на виконанні наступних умов: структуризація проблеми і побудова дерева цілей; використання наукових методів і підходів до прийняття управлінських рішень; забезпечення багатоваріантності при прийнятті управлінського рішення; забезпечення співставленості варіантів

рішень, що приймаються; формування якісної інформаційної бази розробки та прийняття управлінських рішень; наявність механізму реалізації прийнятого рішення; розробка системи відповідальності та мотивації при прийнятті якісного та ефективного рішення.

Підвищення ефективності системи управління інвестиційною діяльністю починається із формування цільової підсистеми, яка представляє собою певну сукупність цілей, для виконання і вирішення яких формується дана система управління [7].

Основними цілями системи управління інвестиційною діяльністю сільськогосподарських підприємств є: визначення економічної ефективності інвестиційного проєкту, з метою встановлення доцільності його реалізації; забезпечення можливості залучення підприємством необхідного обсягу інвестиційних ресурсів для реалізації інвестиційного проєкту; формування механізмів і реалізація заходів, направлених на підвищення ефективності інвестиційної діяльності.

Представлені цілі системи управління інвестиційною діяльністю можуть бути реалізованими через механізм управління джерелами залучення інвестиційних ресурсів. При прийнятті управлінських рішень доцільно провести порівняльний аналіз інвестиційних проєктів із врахування вартості капіталу за кожним варіантом можливих джерел залучення капіталу.

Підвищити ефективність інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств можна через прийняття ефективних управлінських рішень, направлених на підвищення дохідності інвестиційного проєкту, та здійснюючи управління джерелами інвестиційних ресурсів, що дозволить істотно знизити величину затрат інвестиційних ресурсів.

Можливості сільськогосподарських підприємств по збільшенню дохідності проєкту обмежені. По-перше, дохідність інвестиційного проєкту підприємства у більшості випадків визначається попитом на продукцію. По-друге, при визначенні ефективності майбутнього інвестиційного проєкту значення показника приведеної величини доходу мають плановий характер. Висока мінливість зовнішнього середовища функціонування підприємства зумовлює низьку можливість точної оцінки майбутніх грошових потоків, пов'язаних із реалізацією інвестиційного проєкту, та істотно утруднює управління інвестиційною діяльністю.

Ефективність управління джерелами інвестиційних ресурсів повністю визначається управлінськими рішеннями, що приймаються менеджментом підприємством. Враховуючи обставину, що інвестиційні ресурси, необхідні для реалізації інвестиційної діяльності, необхідно залучити у поточному періоді, то прийняті управлінські рішення не мають ризику невизначеності [8].

Отже, управління джерелами інвестиційних ресурсів є реальною основою формування системи управління інвестиційною діяльністю, яка дозволяє виконати усі поставлені перед системою цілі.

В основі системи управління фінансуванням інвестиційної діяльності, яка представлена у західних виданнях по менеджменту, лежить ціленаправленість на забезпечення залучення необхідного обсягу інвестиційних ресурсів за мінімально можливою вартістю. Критерієм ефективності функціонування даної системи управління є співвідношення між поточною середньозваженою вартістю використовуваних ресурсів і мінімально можливою вартістю залучених коштів, яке досягається підприємством при оптимальному співвідношенні власного і позичкового капіталу. Отже, ефективність системи управління інвестиційною діяльністю розглядається виключно з точки зору задоволення інтересів менеджменту підприємства, що полягають у забезпеченні максимально можливої економічної ефективності залучення та використання усіх видів ресурсів.

Система управління фінансуванням інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств включає наступні основні етапи. На першому етапі доцільно провести вивчення існуючих проблем, які пов'язані із реалізацією інвестиційної діяльності, та визначити основні цілі системи управління.

Отже, на першому етапі система управління інвестиційною діяльністю, яка формується менеджментом сільськогосподарських підприємств, повинна передбачити вирішення наступних основних задач:

- розробка механізму, який би дозволив мінімізувати вартість залучених інвестиційних ресурсів, і реалізується через комбінування різних джерел їх формування;

- забезпечення необхідного рівня контролю над підприємством зі сторони його власників. У більшості випадків, власники підприємства відмовляться від реалізації інвестиційного проекту, якщо здійснення інвестиційної діяльності буде супроводжуватися виникненням ризику втрати контролю над підприємством, що зумовлено випуском додаткових звичайних акцій.

Підприємства, які здійснюють зовнішнє залучення, змушені реалізувати ряд організаційних заходів, пов'язаних із формуванням прозорої структури власності, наданням інформації про акціонерів та операції із цінними паперами підприємства, формуванням бухгалтерської та фінансової звітності за міжнародними та вітчизняними стандартами, проведенням незалежного аудиту виробничо-фінансової діяльності підприємства. Реалізація більшості вищеперерахованих заходів суперечить інтересам власників підприємства, які зацікавлені у збереженні максимальної конфіденціальності як стосовно підприємства, так і безпосередньо стосовно їх самих; мінімізації часових та організаційних затрат, пов'язаних із виконанням робіт по залученню зовнішнього фінансування; формування публічної кредитної історії підприємства.

На другому етапі проводиться аналіз інформації щодо можливих варіантів виконання поставлених цілей. Відповідно, система управління інвестиційною діяльністю сільськогосподарських підприємств повинна передбачити дослідження потенційних джерел ресурсів, аналіз індивідуальних їх характеристик, а також можливості використання конкретних джерел інвестиційних ресурсів у якості основи для досягнення тих чи інших цілей системи управління.

Зазначимо, що нині для вітчизняних фінансово стійких сільськогосподарських підприємств розміщення облігаційної позики є абсолютно доступним і ефективним джерелом фінансування інвестиційної діяльності, яке дозволяє не лише залучати більш дешеві, порівняно із банківським кредитом, інвестиційні ресурси, але й надавати ширші можливості по управлінню борговими коштами.

Доведено, що банківський кредит на даному етапі розвитку вітчизняної банківської системи характеризується істотними недоліками, які знижують ефективність використання даного джерела ресурсів у якості основи реалізації інвестиційної діяльності. Вартість інвестиційних ресурсів, одержаних за рахунок банківського кредиту, перевищує вартість коштів, які залучаються за рахунок облігаційної позики.

Проведене дослідження також дозволяє зробити висновок про те, що система управління інвестиційною діяльністю сільськогосподарських підприємств буде не завершеною, а її функціонування не повністю ефективним, якщо система не буде включати можливість використання первинного розміщення акцій на фондовому ринку у якості джерела інвестиційних ресурсів.

Третій етап системи управління фінансуванням інвестиційної діяльності полягає у розробці конкретного управлінського рішення, яке дозволяє виконати поставлені задачі системи фінансування інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Ефективність процесу управління зумовлена використанням наукових методів розробки і прийняття управлінських рішень. Відомо, що у якості основної цілі системи управління фінансуванням інвестиційної діяльності розглядається залучення інвестиційних ресурсів за мінімально можливою вартістю.

Висновки і перспективи.

Отже, ефективність системи управління фінансуванням інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств оцінюється як з точки зору менеджменту організації, метою діяльності якого є залучення інвестиційних ресурсів за мінімально можливою ціною, що передбачає одночасне використання і боргового, і дольового фінансування, так і з точки зору його власників, які зацікавлені, насамперед, у збереженні максимального контролю над ним. Отже, основною метою системи управління інвестиційною діяльністю є знаходження оптимальних управлінських рішень, виконання яких буде максимально можливо задовольняти інтереси одночасно

менеджменту і власників підприємства.

Вважаємо, що з метою активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі доцільно створити обласну сільськогосподарську інвестиційну корпорацію та регіональний інформаційно-аналітичний і консалтинговий центр АПК.

Метою діяльності корпорації є залучення додаткових інвестицій на розвиток сільськогосподарського виробництва області за рахунок коштів приватних інвесторів. Для досягнення поставленої цілі необхідно виконати наступні задачі: підготовка привабливих пропозицій для інвесторів через формування виробничих комплексів; здійснення передінвестиційної оцінки пропозицій; сприяння реалізації інвестиційних проєктів щодо розвитку виробничої та соціальної інфраструктури у сфері АПК.

В умовах запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення постає необхідність розробки інституцій, які будуть сприяти залученню інвестицій в розвиток аграрного сектору України. Постає завдання запровадження системи сертифікації оцінщиків, які будуть визначати справедливу вартість сільськогосподарських угідь, що стануть об'єктами купівлі-продажу. З метою запровадження земельного іпотечного кредитування вважаємо в перспективі необхідно відновити діяльність Державного іпотечного банку як регулятора подібних операцій.

Список використаних джерел

1. Скидан О. В. Інвестиції в аграрний сектор економіки як основа формування продовольчої безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №18. С. 6-8.
2. Семенда Д. К. Інвестиції та їх роль у забезпеченні сталого землекористування сільськогосподарських підприємств. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2014. Вип. 86 (2). С. 57-65.
3. Онегіна В. М. Інвестиції і продуктивність праці в сільському господарстві. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. №2. С. 55-60.
4. Дронова Т. С. Інвестиції – важливий вклад у людський капітал сільськогосподарських підприємств Полтавської області. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2014. Вип. 7 (4). С. 79-81.
5. Слободянюк Н. О. Інвестиції в аграрну сферу в системі інноваційного розвитку національної економіки. *Агросвіт*. 2016. №22. С. 22-26.
6. Хвесик Ю. М. Інвестиції в аграрний сектор: пріоритети та механізми нарощення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №22. С. 5-8.
7. Денєга А. Л. Інвестиції в інновації – запорука економічного зростання сільського господарства в Україні. *Продуктивність агропромислового виробництва*. 2016. №28. С. 8-14.
8. Горшков М. А. Інвестиції в процеси відтворення – ресурсний потенціал розвитку аграрного сектору. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №5. С. 70-73.

Статтю отримано: 03.11.2020 / Рецензування 17.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Natalya Kozyar
Postgraduate Student
Vinnytsia National Agrarian University
Vinnytsia, Ukraine
E-mail: nataka07051992@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2150-4035

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF INVESTMENT ACTIVITY MANAGEMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Abstract

Introduction. The idea of the need to accelerate economic growth in agriculture is formed in the context of the development of the agricultural sector of the economy in society. Restoration of a full-fledged investment process in the agro-industrial complex is an important national problem, the solution of which will help increase the food security of the state and the exit of agro-industrial production and the social sphere from the crisis. The effective implementation of economic activity by the enterprise in the long run and ensuring high rates of development, increasing competitiveness in the transition to a market economy is largely determined by the level of activity and scale of investment activity.

Methods. The methodological and theoretical basis of the study is the dialectical method of cognition and a systematic approach to the study of the fundamental provisions of economics in relation to the implementation of investment activities in the agricultural sector of Ukraine.

A set of special methods of economic research is used in the research process. The conclusions of the research are formulated with the help of abstract and logical method. The method of theoretical generalization is used in the critical analysis of research results of domestic scientists on the substantiation of the development of infrastructure in the agricultural sector of Ukraine.

Results. The main objectives of the management system of investment activities of agricultural enterprises are: to determine the economic efficiency of the investment project, in order to establish the feasibility of its implementation; ensuring the possibility of attracting the necessary amount of investment resources for the implementation of the investment project; formation of mechanisms and implementation of measures aimed at improving the efficiency of investment activities.

The presented goals of the investment management system can be realized through the mechanism of management of sources of investment resources.

Discussion. In the context of the introduction of agricultural land circulation, there is a need to develop institutions that will help attract investment in the development of the agricultural sector of Ukraine. The task is to introduce a system of certification of appraisers, which will determine the fair value of agricultural land that will be the subject of sale. In order to introduce land mortgage lending, we believe that in the future it is necessary to resume the activities of the State Mortgage Bank as a regulator of such operations.

Keywords: agricultural sector, investment, investment activity, corporation, management.

References

1. Skydan, O.V. (2013). Investytsii v ahramnyi sektor ekonomiky yak osnova formuvannia prodovolchoi bezpeky derzhavy [Investments in the agricultural sector of the economy as a basis for the formation of food security of the state]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and Experience], 18, 6–8 [in Ukr.].
2. Semenda, D.K. (2014). Investytsii ta yikh rol u zabezpechenni staloho zemlekorystuvannia silskohospodarskykh pidpryemstv [Investments and their role in ensuring sustainable land use of agricultural enterprises]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva* [Collection of Scientific Works of Uman National University of Horticulture], 86 (2), 57–65 [in Ukr.].
3. Onehina, V.M. (2016). Investytsii i produktyvnist pratsi v silskomu gospodarstvi [Investment and labor productivity in agriculture]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky* [Actual Problems of Innovative Economy], 2, 55–60 [in Ukr.].
4. Dronova, T.S. (2014). Investytsii – vazhlyvyi vklad u liudskyy kapital silskohospodarskykh pidpryemstv Poltavskoi oblasti [Investments are an important contribution to the human capital of agricultural enterprises in Poltava region]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences], 7 (4), 79–81 [in Ukr.].
5. Slobodianiuk, N.O. (2016). Investytsii v ahramu sferu v systemi innovatsiinoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Investments in the agricultural sector in the system of innovative development of the national economy]. *Ahrosvit* [Agrosvit], 22, 22–26 [in Ukr.].
6. Khvesyuk, Yu.M. (2016). Investytsii v ahramnyi sektor: priorytety ta mekhanizmy naroshchennia [Investment in the agricultural sector: priorities and build-up mechanisms]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and Experience], 22, 5–8 [in Ukr.].
7. Deneha, A.L. (2016). Investytsii v innovatsii – zaporuka ekonomichnoho zrostantia silskoho gospodarstva v Ukraini [Investing in innovation – the key to economic growth of agriculture in Ukraine]. *Produktyvnist ahropromysloвого vyrobnytstva* [Productivity of Agro-industrial Production], 28, 8–14 [in Ukr.].
8. Horshkov, M.A. (2015). Investytsii v protsesy vidtvorennia – resursnyi potentsial rozvytku ahramoho sektoru [Investments in the processes of reproduction – the resource potential of the agricultural sector development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and Experience], 5, 70–73 [in Ukr.].

Received: 11.03.2020 / Review 12.17.2020 / Accepted 12.20.2020

Irena Svydruk. Creative approaches to the management of the development of the tourist industry in the conditions of a pandemic crisis. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 137-145.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-14>

УДК 005.001.8:338.48:613/614
JEL Classification H12, L83, M11

Irena Svydruk

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor
Department of Management
Lviv University of Trade and Economics
Lviv, Ukraine

E-mail: irena_svidruk@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3099-6449

CREATIVE APPROACHES TO THE MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF A PANDEMIC CRISIS

Abstract

Introduction. The success of the creative development of the tourism industry in a pandemic lockdown and in the post-quarantine period is closely related to the quality of a number of factors that shape the level of creative activity of its subjects and provide competitive advantages. Adequate choice and scientific substantiation of strategic alternatives for the development of the tourism industry highlights the need for a targeted study of the parameters of its creative renewal.

Methods. Methods of scientific abstraction, analysis and synthesis are used, technologies of structuring and systematization are applied during construction of logical-structural decomposition of creativity of tourist destinations and structural model of management of tourist cluster. The SWOT analysis was used to evaluate strategic alternatives for the development of tourism entities.

Results. The generalization of research on the peculiarities of the functioning of the tourism sector in the context of the socio-economic crisis caused by pandemic constraints, suggests that the restoration of effective business entities should be managed, targeted action of all participants. At the same time, ensuring the efficiency of the tourism industry requires the implementation of creative technologies in management algorithms at all stages of overcoming the crisis. Qualitative goals of post-pandemic recovery of the industry can be generalized in the form of two main directions: 1) creation of creative tourist offer (including tourist experience and offer of original tourist product) on the basis of high-quality entertainment industry, introduction of European market trends, with emphasis on authentic values ; 2) building a clear identity of domestic tourism enterprises, which would synergistically connect micro-destinations, emphasizing the creative benefits in the minds of potential tourists.

Discussion. Further research on the possibilities of creative management to overcome the crisis in the tourism industry should cover the problems of creating unique tourism products based on authentic values, reducing the seasonality of domestic resorts, modernization of tourism infrastructure and integration of tourist inactive regions in creative projects.

Keywords: tourism entities, Covid-19 pandemic, socio-economic crisis, creative management, destination, tourist offer, tourist cluster.

Introduction.

The modern business environment is characterized by the speed of change, increasing competition, saturation of consumer markets, uncertainty of the onset of challenges of force majeure. Of all sectors of the economy, the Covid-19 pandemic has hit the tourism industry the hardest, generating up to 10% global economic growth by 2019. The World Business Travel Association estimates that in 2020, the industry could lose up to \$ 820 billion in canceled business trips, conferences and exhibitions alone.

USA [3]. In these difficult conditions, tourism businesses are faced with the need to find ways to mitigate the impact of the crisis and post-quarantine recovery by preserving jobs and promoting economic prosperity [15].

The priorities of harmonious renewal of the industry are sustainable development, ie promoting the development of resource-saving, environmentally competitive tourism programs and inclusive growth by stimulating employment growth to ensure social and territorial levels of cohesion of Ukrainian society. The success of the creative development of the tourism industry in a pandemic lockdown and in the post-quarantine period is closely related to the quality of a number of factors that shape the level of creative activity of its subjects and provide competitive advantages. First of all, it is about the quality of training of creative workers, innovative orientation of investment flows, institutional support for the development of creative technologies and modernization of tourism infrastructure. Thus, in order to enable an adequate choice and scientific substantiation of strategic alternatives for the development of the tourism industry, there is an urgent need for a targeted study of the parameters of its creative renewal.

Analysis of recent research and publications.

In the scientific community to this day, the issues of managing the creativity of the tourism industry remain open. The public response to the pandemic crisis has led to the emergence of a number of scientific studies on various aspects of the functioning of tourism in a total lockdown and opportunities to overcome the crisis. Back in early March 2020, Ph.D. Tounta provided a rather pessimistic scenario for the development of a pandemic response in the tourism industry [12]. It should be acknowledged that at that time the general nature of research in the world did not contain recommendations for the industry out of the crisis, because the prospects were completely unclear. This explains the findings of S. Gössling, D. Scott and C. Hall on the devastating effects of the pandemic on the industry and the need to revise the tourism development model supported by the UNWTO, ICAO, CLIA, WTTC and other tourism organizations [7].

S. Belyaeva, O. Kurakin and L. Byshovets analyzed the information-analytical base, normative-legal documents, recommendations of specialists in the field of tourism and hotel and restaurant business regarding the conditions of organization of services in accommodation establishments during quarantine mitigation, proposals of the Hospitality Industry Association and Ukrainian Association of Medical Tourism on the rules of conduct in hotels for safety and prevention of the spread of the disease on Covid-19 [1]. However, this study does not cover the conceptual issues of ways to restore the successful operation of the industry, limited to organizational and economic aspects of the responsibility of management for compliance with the rules of customer service, technical and technological regulations for production and economic tasks.

At the same time, cautious optimism is observed in the studies of G. Karabulut, M. Bilgin, E. Demir and A. Doker, who prove that the negative impact of the pandemic on tourist flows is offset by effective management of the industry [9]. Examining public expectations about the post-war prospects of the tourism industry in the target regions, L. Fong, R. Law and B. Ye note the need for effective anti-pandemic control of governments as a primary source of tourism recovery [6].

The study of A. Rohrscheidt and P. Plichta traces the first attempts at a scientific response to the effects of the crisis [10]. The authors propose to launch an interdisciplinary expert discussion on health care in the perspective of creative tourism development. In the interactive aspect - to increase the role of modern technologies in tourism for security reasons, in particular virtual tours. A. Loiko and L. Nosach as the main tool to increase the efficiency of the tourism business in the post-quarantine period offer the use of information and Internet technologies [5]. V. Kostynets' research is devoted to the introduction of anti-crisis management in the tourism industry as an effective counteraction to the epidemiological threat and economic crisis. The author highlights the pandemic trends in the tourism business and proposes mechanisms to overcome them [4].

Purpose.

The purpose of this study is to suggest possible ways to restore the effective operation of the tourism industry of Ukraine at the stage of overcoming the socio-economic crisis caused by pandemic restrictions.

Research methodology.

Methods of scientific abstraction, analysis and synthesis are used, technologies of structuring and systematization are applied during construction of logical-structural decomposition of creativity of tourist destinations and structural model of management of tourist cluster. The SWOT analysis was used to evaluate strategic alternatives for the development of tourism entities.

Results.

The tourism and recreation sector of Ukraine turned out to be one of the most sensitive sectors of the economy, which in 2020 suffered as a result of pandemic and quarantine restrictions. Nevertheless, it should be noted that in recent years the domestic tourism industry has rapidly integrated into the global tourism industry and proved to be one of the most promising areas of structural reorientation of the domestic economy. The systemic basis for the development of the tourism industry is the formation of tourist preferences of existing and potential consumers. According to the Maslow Pyramid, the most important tourist aspiration for the population is to meet the physiological needs for rest from work and recovery. However, meeting the social and communicative needs of tourists is no less important factor in the development of the industry. This may explain the reorientation of the industry from elitism to mass.

The need for communication links for the development of the industry is evidenced by modern trends in tourism differentiation, expanding the range of services, types and forms of tourist relaxation. Tourism business, which is actively developing within the tourism industry, is the activity of tourism organizations of different levels, aimed at making a profit by meeting the tourist expectations and needs of tourists (Table 1), which is based on the use of available tourism resources.

Table 1. Number of tourists served by Ukrainian tour operators and travel agents, by type of tourism (persons)*

	Number of tourists, total	Including		
		inbound (foreign) tourists	outbound tourists	domestic tourists
2014	2425089	17070	2085273	322746
2015	2019576	15159	1647390	357027
2016	2549606	35071	2060974	453561
2017	2806426	39605	2289854	476967
2018	4557447	75945	4024703	456799
2019	6132097	86840	5524866	520391

*Source: according to data [2].

The important social significance of tourism is ensured by the fact that it increases local incomes, creates new jobs, develops related industries, social and industrial infrastructure, ensures the growth of living standards of the local population. The development of the tourism industry significantly intensifies the socio-economic environment, because modern tourism has the ability to actively participate in increasing local incomes and overcoming unemployment by creating a large number of jobs, including self-employed. The socio-economic significance of tourism is also enhanced by the special qualities inherent only in this type of economic activity:

- coordinated influence on the development of industries related to the production of tourist services;
- ensuring the goals of sustainable development to increase the living standards of local communities;

- replenishment of local budgets, including an increase in foreign currency revenues;
- intensification of the development of institutional, production and social infrastructure in tourist centers;
- promoting the development of cultural and creative centers, ethnographic folk crafts, health and sports and cognitive initiatives.

It should also be noted the great economic attractiveness of the tourism industry for businesses, as there is a steady trend of rapid return on investment, the ability to generate a share of income in foreign currency, great potential for growth. Thus, a complex system of tourist services should be considered as an economic and technological system that forms the needs and effective demand for tourist services and goods, manages the purpose of the tourism industry, financial, logistical, labor, regulatory and legal support of its activities (Table 2), organizes communication with other systems.

Table 2. General characteristics of the activity of the subjects of tourist activity of Ukraine in 2018-2019*

Performance indicators	2018 p.				2019 p.			
	Total	Including			Total	Including		
		tour operators	tour agents	entities engaged in excursion activities		tour operators	tour agents	entities engaged in excursion activities
Entities								
Number of subjects, units	1833	529	1243	61	1867	538	1259	70
The average number of full-time employees, persons	8934	4809	3934	191	9120	4826	4064	230
Revenue from the provision of tourist services ^{&} , million UAH	21069,3	20307,5	715,2	46,5	31948,7	31161,0	744,0	43,7
including from excursion activities	89,2	37,5	9,8	41,9	113,7	63,3	11,6	38,7
Operating costs total, million UAH	17925,9	17125,5	772,0	28,3	19060,6	18067,3	959,3	34,0
including:								
- material costs	14386,9	14194,9	187,2	4,7	14784,7	14442,7	329,8	12,2
- salary expenses	567,1	358,3	198,6	10,1	649,2	431,5	208,4	9,2
- deductions for social events	123,3	79,8	41,3	2,2	146,7	98,9	45,8	2,1
- the amount of accrued depreciation	729,8	719,7	9,5	0,7	89,0	65,3	22,9	0,9
- other operating expenses	2118,7	1772,8	335,4	10,5	3391,1	3029,0	352,4	9,7
Individual entrepreneurs								
Number of subjects, units	2460	x	2322	138	2797	x	2644	153
The average number of full-time employees, persons	2943	x	2808	135	3345	x	3208	137
Revenue from the provision of tourist services, million UAH	556,7	x	501,2	55,5	751,5	x	688,6	62,9

Note: [&] – without VAT, excise tax and other mandatory payments.

*Source: according to data [2].

Unfortunately, the positive trends in the industry in 2020 were completely offset by the unprecedented quarantine measures caused by the Covid-19 pandemic. This situation turned out to be typical not only for Ukrainian tourism. Thus, according to the World Tourism Organization (UNWTO), the possible impact of the pandemic on international tourism, tourist flows in 2020 are expected to decrease by 20-30%, which could lead to a reduction in revenues by 300-450 billion dollars. USA [15].

Therefore, to find ways out of the crisis, it is necessary to consider strategic alternatives for the development of tourism (Fig. 1), which include innovation strategies, strategies for crisis development of

the market, attracting additional resources, reducing costs. When targeting tourists, you should also pay attention to strategies to attract customers, strengthen the market niche, diversification. Systemic efficiency of tourism development management in the conditions of quarantine restrictions and in the post-crisis period requires mutually agreed managerial influences on separate components of updating of tourist business directions and elements of infrastructure [13]. It is advisable to apply strategies of accelerated or limited growth, consolidation, waiting or elimination under different conditions of internal and external response to pandemic threats.

Results of SWOT-analysis	SO	Innovation strategy	Customer engagement strategy	Accelerated growth strategy
	ST	Market development strategy (expansion of tourist destinations)	Strategy for strengthening the market niche	Limited growth strategy
	WO	Strategy for attracting additional resources	Diversification strategy	Consolidation strategy
	WT	Cost reduction strategy domestic tourists	Harvest Strategy inbound (foreign) tourists	Waiting (liquidation) strategy mixed categories of tourists
<i>Categories of tourists</i>				

Fig. 1. Strategic alternatives for the development of the tourism industry*

*Source: author's development.

Creative tourism, which is considered a direct factor in the personal development of tourists [11], allows you to receive tourist services by immersing yourself in the artistic and cultural heritage of the destination. Therefore, it can be considered as a conceptual framework of various forms of tourism that combines, in particular, existential authenticity, creativity and individual experience. The ability of creative tourism to create and meet a new dimension of tourist needs in creativity, denying the static nature of the cultural offer, in quarantine and post-pandemic conditions, it is advisable to use to develop an anti-crisis concept of the industry.

For a qualitative understanding of the formation and development of the concept of creative tourism, it should be noted that its basic concepts are closely intertwined with cultural tourism. In general, trying to learn something new, to get acquainted with the sights of a particular area are always the main motives for travel. It is to meet the cultural and cognitive expectations and directs its main purpose of cultural tourism, but it does not provide the disclosure of the creative potential of travelers. Emphasizing the purpose of travel on the elements of creativity, combined with the importance of authenticity and recreational resources of the tourist object and determines the features of creative tourism.

The expectation of local cultural and cognitive experiences is gaining popularity among both Ukrainian and international tourists, who are thus trying to satisfy personal creative aspirations. Current trends of immersion in local authenticity involve not so much an acquaintance with the historical heritage of the travel region, as an attempt by the traveler to experience real living in the cultural environment of a new area.

Thus, considerable attention to the development of creative tourism in the economically depressed regions of the Ukrainian Carpathians is paid to I. Svydruk, M. Topornytska and I. Melnyk [12]. In particular, they substantiate that the creative direction of the region's tourism industry is able to provide qualitatively new proposals in the Ukrainian recreation market, based on immersion in authenticity as a source of continuous improvement of all segments of creativity, taking into account the short-term needs of modern tourists.

UNWTO data speak of the expansion of cultural tourism in the world in recent decades and the increasing role of tourism interest in the development of arts, crafts and creative industries, and in general in the preservation and protection of tangible and intangible heritage of tourist destinations. Experts also point to the need for closer links between tourism, culture, creative practices and folk crafts to form new types of tourism aimed at stimulating the revival of depressed regions, including attracting tourists who travel for cultural, educational and educational purposes [14]. The possibility of developing creative

tourism as a segment of the destination economy depends on the perception of the following business attitudes:

- personal creative motives of both the tourist and the provider of tourist services are important;
- the development of creative tourism should include the function of preserving and increasing cultural and natural values and resources, permanently developing tools to prevent their destruction;
- the development of creative tourism is possible even in the absence of cultural, natural, recreational or authentic resources, it is important to find the least opportunities for its development, and creativity can be a source of renewal and modernization of the tourist product (Fig. 2).

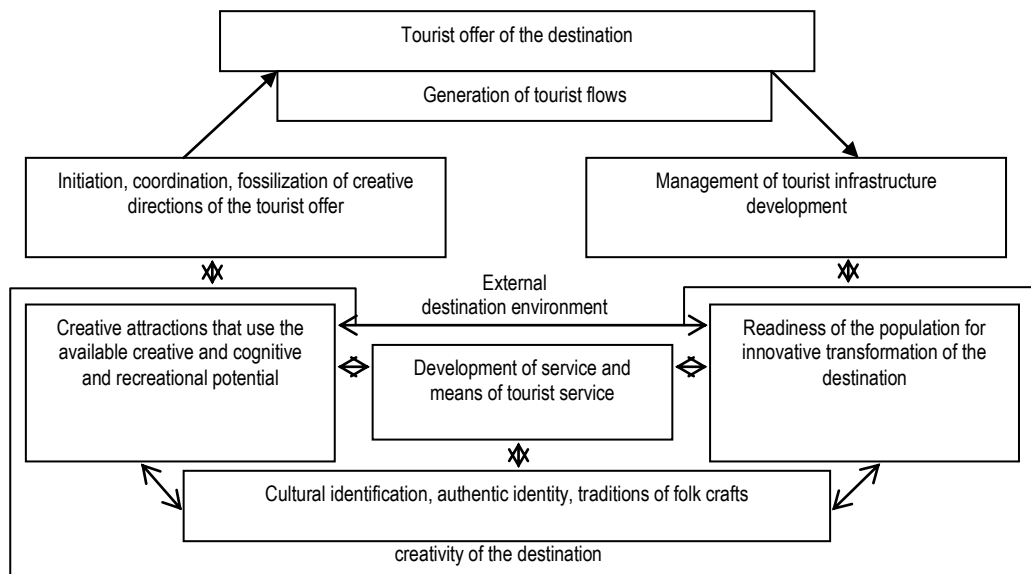

Fig. 2. Model of creativity of tourist destinations*

*Source: author's development.

By introducing a qualitatively new tourist offer and creating a recognizable identity of the tourist region, creative tourism is able to outline new dimensions of quality goals that can be achieved by integrating all stakeholders of micro destinations and their interests in the overall vector of tourism development. The development of creative tourism requires first of all creative management of the tourist object, to direct the development of tourism in the desired direction, using the synergy of all factors of external influence: local government, local residents, hotel and restaurant business owners, etc.

Improving the efficiency of management of economic entities in the tourism sector at the micro level should be done by implementing adaptive management in management. One of the best models for the development of industry complexes in the regions is the creation of clusters. The defining feature of the tourism cluster is the presence of stable intersectoral economic ties aimed at meeting the public need for recreation.

The essence of the cluster approach is the coordinated development of a group of legally independent companies from one region, working in related industries. Mutual exchange of information improves the quality of services, and a common economic policy leads to increased competitiveness of participants. The expediency of the cluster organization for a more successful way out of the crisis is evidenced by the distribution of costs of tourism entities for the services of third parties used in the production of tourism products in 2019. Thus, of all recorded costs of enterprises in the industry, which amounted to UAH 32,334.7 million, accounted for [2]:

- for accommodation and accommodation services UAH 24,285.8 million. (in hotels and similar accommodation facilities - UAH 19,715.3 million, in the private sector - UAH 11.4 million);
- for food - UAH 630.2 million;
- for medical care - UAH 63.2 million;
- for excursion service (without transport services) - UAH 236.2 million;
- for visa service - UAH 14.6 million;
- for transport services - UAH 6,756.1 million. (of which rail transport - UAH 27.0 million, air - UAH 6447.4 million, water - UAH 97.8 million, city - UAH 10.4 million, sightseeing buses - UAH 126.7 million). UAH million, car rental - UAH 43.0 million);
- for cultural, educational, cultural and recreational services, cultural organizations - UAH 20.1 million;
- for other services used in the production of tourist products - UAH 328.3 million.

In the tourism cluster, participants can interact harmoniously with each other and government agencies, with partners in Ukraine and abroad, and favorable conditions for the production of tourism products contribute to the creation of innovative and business competitive environment. The cluster is formed around the «core» business, which is engaged in travel agencies [8]. But at the same time they buy the services of other types of business: hotel and restaurant, transportation, trade, entertainment and others (Fig. 3).

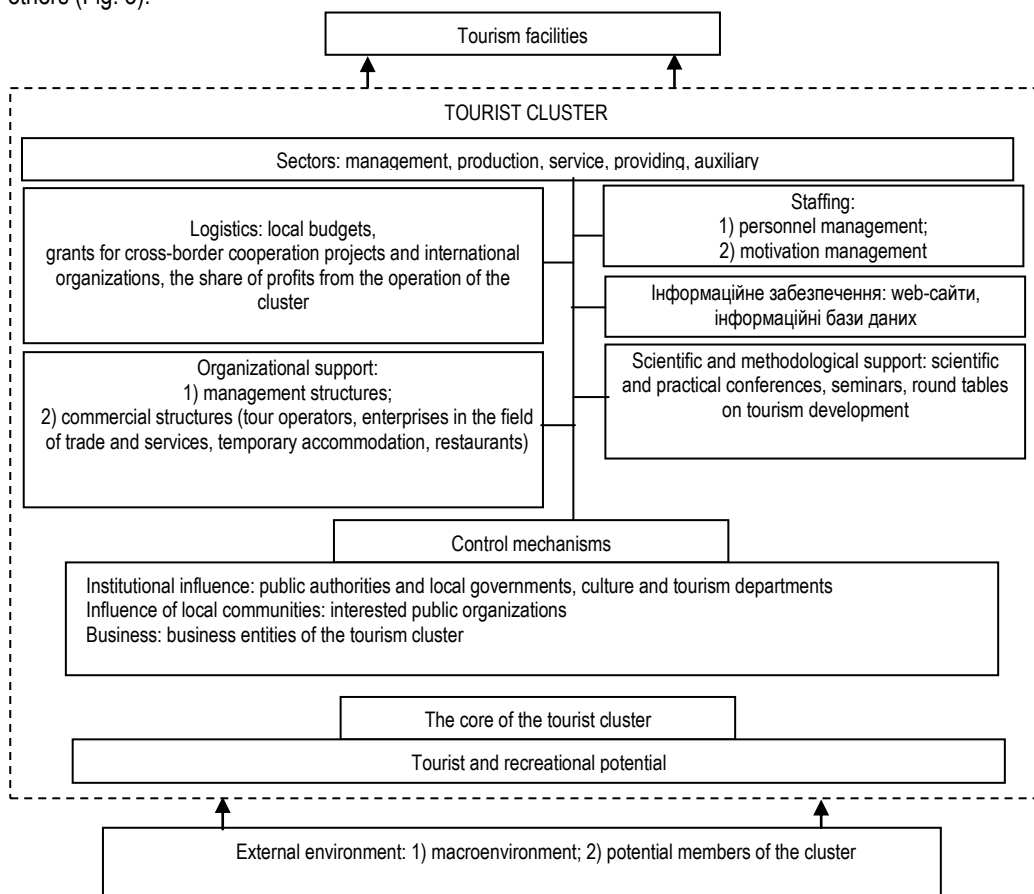

Fig. 3. Management structure of the tourist cluster*

*Source: author's development.

To enhance the positive effect of the cluster organization of the tourism industry, it is important to focus on creating their own authentic proposals. Micro-destinations should be developed in a coordinated manner within the general strategic vision of the creativeization of the tourist complex of Ukraine, combining partial achievements of micro-destinations to dynamically enhance the overall effect.

Conclusions and prospects.

The generalization of research on the peculiarities of the functioning of the tourism sector in the context of the socio-economic crisis caused by pandemic constraints, suggests that the restoration of effective business entities should be managed, targeted action of all participants. At the same time, ensuring the efficiency of the tourism industry requires the implementation of creative technologies in management algorithms at all stages of overcoming the crisis.

Qualitative goals of post-pandemic recovery of the industry can be generalized in the form of two main directions: 1) creation of creative tourist offer (including tourist experience and offer of original tourist product) on the basis of high-quality entertainment industry, introduction of European market trends, with emphasis on authentic values ; 2) building a clear identity of domestic tourism enterprises, which would synergistically connect micro-destinations, emphasizing the creative benefits in the minds of potential tourists.

Further research on the possibilities of creative management to overcome the crisis in the tourism industry should cover the problems of creating unique tourism products based on authentic values, reducing the seasonality of domestic resorts, modernization of tourism infrastructure and integration of tourist inactive regions in creative projects.

References

1. Belyaeva, S.S., Kurakin, O.B., & Byshovets, L. G. (2020). Orhanizatsiino-ekonomichni aspekty yakosti posluh hoteliv i zakladiv rozmishchennia pid chas pandemii na Covid-19. [Organizational and economic aspects of quality of services of hotels and accommodation institutions during the Covid-19 pandemic]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seria: Ekonomichni nauky* [Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences], 57, 54-63. (in Ukr.).
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020). Ekonomichna statystyka: turyzm. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu_u/tur.htm.
3. Zanuda, A. (2020). Koronavirus: skilky vtrachaie turizm. BBC News Ukraine. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51870285>.
4. Kostynets, V.V. (2020). Mekhanizmy antykrizovoho menedzhmentu v turystychnomu biznesi [Mechanisms of crisis management in the tourism business]. *Stratehichni imperatyvy suchasnoho menedzhmentu: V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv: KNEU*, 71-74.
5. Loiko, A.O., & Nosach, L.L. (2020). Neobkhdnist vykorystannia novitnikh tekhnolohii u sferi turyzmu dlia borotby z naslidkamy suchasnoi kryzy [The need to use the latest technologies in the field of tourism to combat the effects of the current crisis]. *Innovatsiini stratehii ta modeli ekonomichnykh transformatsii v umovakh yevrointehratsiinykh vyklykiv: Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. Sofiya: Izdatelstvo na VUZF «Sv. Grigoriï Bogoslov»*, 171-176.
6. Fong, L., Law, R., & Ye, B. H. (2020). Outlook of tourism recovery amid an epidemic: Importance of outbreak control by the government. *Annals of Tourism Research* In press, corrected proof. Art. 102951.
7. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09669582.2020.1758708>.
8. Ilchyshyn, S.M. (2018). Taxonomic analysis in the study of the possibilities of innovative development of trade in tourist and recreational zones. *Innovative solutions in modern science*, 3(22), 5-19.
9. Karabulut, G., Bilgin, M.H., Demir, E., & Doker, A.C. (2020). How pandemics affect tourism: International evidence. *Annals of Tourism Research*, 84. Art. 102991.
10. Rohrscheidt, A.M., & Plichta, P. (2020). Turystyka w czasach zarazy. Jak współczesne epidemie zmieniają turystykę kulturową? *Turystyka Kulturowa*, 2, 161-184.
11. Sugathan, P., & Ranjan, K. (2019) Co-creating the tourism experience. *Journal of Business Research*,

100, 207-217. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.03.032>.

12. Svidruk, I., Topornytska, M., & Melnyk, I. (2020). Development of creative tourism as a management tool for recreational development of economically depressive regions of Ukrainian Carpathians. *Independent Journal of Management & Production (Special Edition ISE, S&P)*, 11, 8, 640-660. Retrieved from <https://doi.org/10.14807/ijmp.v11i8.1224> (Accessed: 24 July 2020).

13. Tounta, Ph. (2020). Pandemic 2020: The impact on tourism and the shadowy points. *Travel Daily News*. Retrieved from <https://www.traveldailynews.com/post/pandemic-2020-the-impact-on-tourism-and-theshadowy-points>.

14. UNWTO. (2015). Annual Report. Retrieved from http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/annual_report_2015_lr.pdf.

15. UNWTO. (2020). International tourist arrivals could fall by 20-30% in 2020. Retrieved from <https://www.unwto.org/news/international-tourism-arrivals-could-fall-in-2020>.

Received: 09.27.2020 / Review 11.11.2020 / Accepted 12.20.2020

ПІДПРИЄМНИЦТВО,
ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ

ENTREPRENEURSHIP,
TRADE AND EXCHANGE
ACTIVITIES

Свиноус Надія. Інвестиції, як засіб відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 146-154.

DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-15>

УДК 631.1.005

JEL Classification H54, P45, R53, Q13

Свиноус Надія

аспірант

Білоцерківський національний аграрний університет

м. Біла Церква, Україна

E-mail: Svnadia94@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3640-0519

ІНВЕСТИЦІЇ, ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. Процеси відтворення МТБ сільськогосподарських товаровиробників визначаються низкою внутрішніх і зовнішніх факторів, серед яких слід виділити такі: можливості формування інвестиційних ресурсів із зовнішніх і внутрішніх джерел фінансування; дієвість державної підтримки; організація виробничої діяльності, яка орієнтується на ресурсозбереження; розміри та спеціалізація підприємства; стійкість фінансового стану; ефективність виробничої діяльності; конкурентоспроможність продукції; інвестиційна активність; продуктивність технічних засобів, їх фізичний і моральний знос; сприйняття нововведень.

Методи. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ. Поставлені завдання вирішувалися за допомогою таких методів: абстрактно-логічного (при формуванні теоретичних узагальнень та висновків); монографічного (при відображенні процесів формування матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств в динаміці); статистичного аналізу (для оцінки руху активної частини необоротних активів господарств корпоративного сектору аграрної економіки). Достовірність отриманих результатів, висновків та пропозицій підтверджується проведеними розрахунками і значним об'ємом емпіричного матеріалу, поданого у роботі.

Результати. Встановлено, що головними проблемами погіршення матеріально-технічного стану основних засобів у сільському господарстві є: невисока інвестиційна активність сільськогосподарських виробників; недостатні обсяги та прорахунки в адресності державної підтримки оновлення основних засобів сільського господарства для малих і середніх форм господарювання на селі; недосконалий агролізинг; не проведено індексації балансової вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств.

Перспективи. В умовах подальшого розвитку інвестиційної діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки постає необхідність здійснювати капітальні вкладення в придбання сільськогосподарських угідь. У зв'язку з цим першочерговими завданнями наукових досліджень є: розробка методичних підходів до визначення в якості активу земель сільськогосподарського призначення їх справедливої

вартості, механізму контролю за здійсненням операцій з купівлі-продажу сільськогосподарських угідь та відображення їх у фінансовій звітності.

Ключові слова: інвестиція, матеріально-технічна база, сільськогосподарське підприємство, технічні засоби, державна підтримка.

Вступ.

Матеріально-технічна база (МТБ) сільськогосподарських підприємств як сукупність необхідних елементів дозволяє здійснювати безперервний виробничий цикл з мінімальними затратами живої та уречевленої праці. Процеси відтворення МТБ сільськогосподарських товаровиробників визначаються низкою внутрішніх і зовнішніх факторів, серед яких слід виділити такі: можливості формування інвестиційних ресурсів із зовнішніх і внутрішніх джерел фінансування; дієвість державної підтримки; організація виробничої діяльності, яка орієнтується на ресурсозбереження; розміри та спеціалізація підприємства; стійкість фінансового стану; ефективність виробничої діяльності; конкурентоспроможність продукції; інвестиційна активність; продуктивність технічних засобів, їх фізичний і моральний знос; сприйняття нововведень.

Структура матеріально-технічної бази сільськогосподарських товаровиробників включає всі необхідні засоби виробництва, які одночасно зазнають відтворювальних процесів, що зумовлює їх якісне удосконалення. Склад засобів виробництва сільськогосподарських товаровиробників характеризується фактичною наявністю основних і оборотних фондів, у т. ч. будівель, споруд, техніки, обладнання, а також насіння, пально-мастильних матеріалів, палива, запасних частин, засобів захисту рослин, добрив, що забезпечують безперервне виробництво сільгосппродукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженням організаційно-економічних проблем формування матеріально-технічних засобів сільськогосподарських підприємств, процесу їх розвитку та вивченням сучасного стану займалось і займається велика кількість вчених економістів-аграрників: І.В. Агеєва, С.П. Азізов, В.Г. Андрійчук, В.І. Артиш, І.Д. Бурковський, Я.К. Білоусько, А.М. Головка, М.І. Грицишин, В.В. Іванишин, М.І. Кісіль, С.М. Колотуха, П.М. Макаренко, К.М. Мельник, П.О. Мосіюк, О.В. Олійник, В.І. Перебийніс, Г.М. Підлісецький, П.Т. Саблук, В.Б. Шкляр та інші.

Незважаючи на широке коло питань, які вивчались вітчизняними та зарубіжними економістами, ряд із них, у зв'язку із поглибленням ринкових відносин на селі, потребують удосконалення та розвитку.

Мета.

Метою дослідження, результати, якого викладені в статті є оцінка існуючого стану процесу інвестування у розвиток матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств та на її основі розробки практичних рекомендації щодо його посилення.

Методологія дослідження.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ. Поставлені завдання вирішувалися за допомогою таких методів: абстрактно-логічного (при формулюванні теоретичних узагальнень висновків); монографічного (при відображенні процесів формування матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств в динаміці); статистичного аналізу (для оцінки руху активної частини необоротних активів господарств корпоративного сектору аграрної економіки). Достовірність отриманих результатів, висновків та пропозицій підтверджується проведеними розрахунками і значним об'ємом емпіричного матеріалу, поданого у роботі.

Результати.

Залучені в економічний обіг засоби виробництва повинні регулярно оновлюватися для

забезпечення безперервного створення суспільного продукту. Відтворювальні процеси стосовно матеріально-технічної бази сільського господарства можуть здійснюватися шляхом придбання нових додаткових виробничих ресурсів і створення їхніх страхових запасів на підприємствах. Відтворення окремих видів засобів виробництва здійснюють сільгосп підприємства самостійно. Техніка та обладнання, паливо та пально-мастильні матеріали, мінеральні добрива та інші види засобів виробництва слід купляти тільки у спеціалізованих постачальників-виробників, що пропонують їх [1]. За наявності відповідних технологічних умов у сільськогосподарських підприємствах насіння, органічні добрива, окремі типи запасних частин відтворюються, зазвичай, без участі сторонніх організацій.

Необхідною умовою відтворення стосовно матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств є вкладення коштів у проекти реконструкцій та будівництва виробничих приміщень, ремонту та відновлення техніки, закупівлі сировини і матеріалів. Зазначимо, що для відтворювальних процесів у розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства характерна чітка періодичність, зумовлена впливом сезонності виробництва в галузях рослинництва і тваринництва.

Варто наголосити, що основні засоби є основою матеріально-технічної бази та об'єднують активну і пасивну частину засобів праці. Встановлено, що нині поступово зростають показники, які характеризують відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств.

Розрахунки науковців свідчать, що впродовж 2015-2019 рр. значення коефіцієнта оновлення перевищило відповідно коефіцієнт вибуття, особливо значне збільшення припало на 2018-2019 рр. Ця обставина свідчить про інвестування фінансових ресурсів у виробництво сільськогосподарської продукції в корпоративному секторі аграрної економіки. Зазначимо, що більше половини основних засобів надійшло за рахунок придбання, решта – за іншими джерелами інвестування, зокрема, шляхом внесення основних засобів у пайовий капітал [2].

Оцінюючи коефіцієнти вибуття та надходження основних засобів сільськогосподарських підприємств, необхідно констатувати, що показники надходження перевищили показники вибуття (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка коефіцієнтів вибуття та надходження основних засобів у визначених для аналізу сільськогосподарських підприємствах Черкаської області*

Показники	Роки			2019 р., в. п. до	
	2017	2018	2019	2017 р.	2018 р.
<i>Коефіцієнт вибуття основних засобів</i>					
Будинки, споруди та передавальні пристрої	2,2	6,6	0,7	-1,5	-5,9
Машини та обладнання	1,3	3,2	0,1	-1,2	-3,1
Транспортні засоби	0,2	0,8	2,1	1,9	1,3
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	3,5	5,7	0,5	-3	-5,2
Інші основні засоби	6,7	3,3	1,0	-5,7	-2,3
<i>Коефіцієнт надходження основних засобів</i>					
Будинки, споруди та передавальні пристрої	83,8	60,3	6,0	-77,8	-54,3
Машини та обладнання	69,2	94,1	6,9	-62,3	-87,2
Транспортні засоби	15,2	18,2	6,2	-9	-12
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	28,8	49,0	8,1	-20,7	-40,9
Інші основні засоби	11,9	41,0	9,1	-2,8	-31,9

*Джерело: розраховано за даними ф.1 Баланс фінансової звітності підприємств.

Наведені в табл. 1 розрахунки свідчать, що у 2017-2019 рр. в аналізованих сільськогосподарських підприємствах Черкаської області було високе значення коефіцієнтів надходження будівель, споруд і машин та обладнання, що пояснюється введенням у експлуатацію зернохосвищ, будівництвом сучасних тваринницьких комплексів та придбанням технічних засобів, зокрема комбайнів. У 2018 р. спостерігалось суттєве надходження засобів виробництва за позицією інструменти, прилади, інвентар (меблі) та інших основних засобів.

Необхідно відзначити, що тривалий час сільськогосподарські підприємства ведуть будівництво тваринницьких комплексів без участі держави. Проте, в бюджеті 2019 р. закладено понад 2 млрд. грн на початкову компенсацію вартості будівництва тваринницьких ферм і комплексів, відсотків по кредитах на таке будівництво та реконструкцію. У 2014 р. вартість введених в експлуатацію потужностей сховищ для картоплі, овочів і фруктів одночасного зберігання, силосних і сінажних споруд, комбікормових підприємств та цехів стрімко збільшилася. Водночас, у 2016 р. різко знизилася вартість введених виробничих потужностей сільськогосподарського призначення, на що вплинуло в основному погіршення макроекономічної ситуації в країні.

Упродовж 2015-2019 рр. стрімкими темпами ведеться будівництво овочесховищ, проте це не вирішує проблему їх дефіциту. Нині втрати врожаю картоплі й овочів через відсутність умов для їх зберігання можуть досягати 20-25 %. Останнім часом розвивається мережа цивілізованого рітейлу (роздрібної торгівлі) із власними овочесховищами. Вони певною мірою дотримуються сучасних технологій, але і перевантажувальні споруди розраховані на тимчасове зберігання.

Варто зазначити, що вище зазначені сільськогосподарські підприємства включено до переліку суб'єктів господарювання, які мали право на отримання у 2018 р. компенсації витрат, пов'язаних з будівництвом холодильників з РГС.

Нині слід залучати інвестиції й будувати потужні сховища, а отже, освоювати нові технології виробництва та нові види переробки овочів і фруктів – заморожування й сушіння. Вважаємо, що переважній більшості малих фермерських господарств доцільно кооперуватися з метою будівництва потужностей для зберігання або орендувати приміщення сучасних складів і сховищ.

Нині у середовищі науковців набуває поширення порівняння показників навантаженості ріллі на один трактор або посівів зернових – на 1 зернозбиральний комбайн. Якщо навантаження на один трактор в середньому по Україні становить 14 га, то в США – 38 га, у Франції – 14 га, а в Німеччині – 12 га. Навантаження на один зернозбиральний комбайн в Україні – 26 га, у США – 63, у Франції – 53, Великобританії – 80 га [3]. Проте поділяємо думку вчених, що показники рівня забезпеченості тракторами та зернозбиральними комбайнами сільськогосподарських підприємств України та інших країн з багатьох причин непорівнянні. Нині в більшості сільськогосподарських підприємствах корпоративного сектору аграрної економіки здійснюється процес оптимізації технічних засобів за рахунок використання інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції [4].

Важливим чинником для оцінки технічного забезпечення сільськогосподарською технікою є її наявність у сільськогосподарських підприємствах залежно від площі землекористування.

Необхідно відзначити, що протягом періоду дослідження відбувався процес оптимізації кількості тракторів у господарствах корпоративного сектору аграрної економіки залежно від площі землекористування. Так, у сільськогосподарських підприємствах із площею землекористування від 500,1 до 5000 га за три роки суттєвих коливань кількості тракторів не спостерігалось. Проте у малих суб'єктах агробізнесу в 2019 р. порівняно з 2015 р. кількість тракторів знижувалася.

Ця обставина зумовлена рішенням менеджменту сільськогосподарських підприємств орієнтуватися на виконання механізованих робіт лише у власному господарстві. Надання послуг із залученням тракторів особистим селянським господарствам цією категорією сільськогосподарських товаровиробників мінімізоване внаслідок наявності податкових перешкод і підвищення рівня насиченості засобами малої механізації сільських домогосподарств [5].

Водночас спостерігається збільшення кількості тракторів у висококонцентрованих сільськогосподарських підприємствах, що пояснюється в першу чергу зростанням розміру земельного банку. Останнє зумовлює збільшення кількості парку енергонасичених тракторів із потужністю двигуна понад 100 кВт і більше. Як свідчать результати дослідження, енергонасичені трактори сконцентровані в сільськогосподарських підприємствах із площею землекористування понад 7000 га і призначені для механізації виробничих процесів у рослинництві.

Найбільшу частку в структурі тракторного парку господарств корпоративного сектору займають трактори з потужністю двигуна від 60 до 100 кВт випуску Мінського тракторного заводу.

Вони використовуються в усіх сільськогосподарських підприємствах незалежно від площі землекористування. Необхідно відзначити й позитивну тенденцію щодо збільшення їх кількості.

Поступово зменшується кількість малопотужних тракторів із потужністю двигуна до 60 кВт, що можна пояснити відсутністю позитивних тенденцій у розвитку овочівництва та садівництва у сільськогосподарських підприємствах, а також зменшенням кількості малих господарств корпоративного сектору аграрної економіки, де вони були найбільш поширеним засобом механізації виробничих процесів.

Нині в сільськогосподарських підприємствах відбувається процес поступової переорієнтації на колісні трактори, які за своїм призначенням є універсальними, що дає можливість виконувати широкий спектр робіт з виробництва сільськогосподарської продукції.

Порівняння значення коефіцієнтів оновлення та вибуття основних засобів свідчить про перевищення значення коефіцієнта оновлення впродовж 2018-2019 рр., що забезпечує збільшення кількості основних видів технічних засобів у сільськогосподарських підприємствах (табл. 2).

Зазначимо, що для забезпечення нормального відтворення машинно-тракторного парку потрібно щороку оновлювати 8-12 % машин. За розрахунками, поданими в табл. 2., у 2019 р. нормативному значенню відповідає коефіцієнт оновлення машин для сівби і садіння, дощувальних та для захисту сільськогосподарських культур, а також зернозбиральних комбайнів.

Таблиця 2. Динаміка коефіцієнтів оновлення та придбання основних видів технічних засобів сільськогосподарськими підприємствами, %*

Показники	Роки					2019 р., в. п.	
	2015	2016	2017	2018	2019	2015 р.	2018 р.
Коефіцієнт оновлення							
Трактори	5,4	6,2	5,6	7,9	7,7	2,3	-0,2
Автомобілі	3,1	5,0	3,8	5,2	5,2	2,1	0
Машини посівні та для садіння	6,3	6,8	6,5	8,3	8,4	2,1	0,1
Дощувальні машини	4,0	7,0	5,2	11,9	13,1	9,1	1,2
Машини для захисту сільськогосподарських культур	8,0	10,6	8,9	11,5	12,5	4,5	1
Комбайни зернозбиральні	6,1	6,4	6,2	9,2	10,1	4	0,9
куплено у % до надходження							
Трактори	75,2	65,1	64,6	75,0	78,0	2,8	3
Автомобілі	69,9	49,5	57,4	59,1	71,9	2	12,8
Машини посівні та для садіння	75,5	70,2	78,2	82,3	82,6	7,1	0,3
Дощувальні машини	68,9	62,1	76,3	74,6	70,9	2	-3,7
Машини для захисту сільськогосподарських культур	83,8	70,3	71,1	70,8	79,9	-3,9	9,1
Комбайни зернозбиральні	75,8	64,5	71,9	78,8	82,2	6,4	3,4

*Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

За розрахунками науковців, нормативна потреба в основних засобах для виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2025 р. для усіх категорій господарств визначена в обсязі 1532,7 млрд грн., тоді як реальна вартісна наявність з урахуванням дооцінки – лише 523,3 млрд грн. Зокрема, потреба в машинах та обладнанні становить 384,3 млрд грн на 2020 р. і 517,4 млрд грн – на 2025 р., а фактична розрахункова вартість – 163,6 млрд грн [6].

Упродовж періоду дослідження змінилися тенденції у пріоритетності споживчого вибору технічних засобів сільськогосподарськими підприємствами.

Як свідчать дані Державної служби статистики України сільськогосподарські товаровиробники при придбанні техніки віддавали перевагу технічним ресурсам іноземного виробництва, орієнтуючись в основному на придбання нових засобів. Сільськогосподарська техніка іноземного виробництва за ринковими (співвідношення «ціна-якість») і виробничими (потужність,

продуктивність) параметрами більш приваблива для вітчизняних аграріїв [7].

Незважаючи на значне підвищення вартості іноземної техніки з причин девальвації, а саме у 2,6 раза, сільськогосподарські підприємства у 2019 р. закупили лише зернозбиральних комбайнів і тракторів на суму майже 5,5 млрд грн, яка перевищує аналогічний показник 2015 р. учетверо. Приріст щорічної суми купівлі техніки пояснюється 70%-ним збільшенням кількості купленої техніки за 2,6-разового зростання цін.

Зазначимо, що з-поміж 902 придбаних сільгоспдприємствами у 2019 р. зернозбиральних комбайнів переважають машини марок John Deere (211 шт.) та Claas (95 шт.). Серед закуплених 1557 шт. тракторів потужністю понад 100 кВт – 404 машини John Deere, по 220 – New Holland та «Беларус», 205 – Case.

Вітчизняні зразки вказаної техніки займають незначну частку на ринку, проте останні ініціативи профільного міністерства щодо компенсації вартості техніки вітчизняного виробництва мають виправити ситуацію, й українська техніка поступово займатиме достойні позиції на висококонкурентному ринку сільськогосподарської техніки.

Перспективним напрямом відтворення технічних засобів розглядається розвиток вторинного ринку сільськогосподарської техніки. Упродовж 2014-2019 рр. сільськогосподарські підприємства придбали близько 10% сільськогосподарської техніки, що була в експлуатації.

Так, в економічно розвинених країнах (США, Німеччина та ін.) поширена система продажу вживаної техніки на вторинних ринках, на яких продається старих тракторів у середньому втричі більше, ніж нових. Термін служби здебільшого експлуатованих тракторів становить 4-5 років, зернозбиральних комбайнів – 3-4 роки. Таку техніку реалізують через дилерську систему після якісного ремонту й обслуговування, її вартість сягає 30% від початкової [8].

В Україні продаж вживаної техніки розвинений недостатньо, і навіть у дослідженні способів відтворювального процесу цій проблемі приділяється мало уваги. Варто зазначити, що це один із перспективних варіантів відтворення технічних засобів для фінансово слабких або малих підприємств. Окреслені напрями відтворювального процесу вимагають значного доопрацювання й пошуку чинників, що визначають можливості їх застосування за допомогою виявлення недоліків і переважних особливостей кожного з варіантів формування та раціонального використання основних виробничих фондів у сільському господарстві.

Основним джерелом придбання сільськогосподарської техніки господарствами корпоративного сектору аграрної економіки були власні фінансові ресурси, головним чином одержаний прибуток. Як свідчать результати дослідження, незважаючи на збитковість виробничої діяльності, сільськогосподарські підприємства купують основні технічні засоби з перспективою ефективного їх використання, що забезпечить прибутковість виробництва сільськогосподарської продукції.

Встановлено, що найбільшу кількість тракторів і відповідного навісного і причіпного обладнання закупили господарства корпоративного сектору аграрної економіки з рівнем рентабельності 30-60% з очікуванням збільшення земельного банку сільськогосподарських угідь.

Необхідно привернути увагу на наявну тенденцію щодо придбання вантажних автомобілів високорентабельними сільськогосподарськими підприємствами з рівнем прибутковості 45,1-60% та понад 100%.

Вважаємо, що така ситуація склалася через проблеми логістики, зокрема відсутність злагодженості дій ПАТ «Укрзалізниця» і сільськогосподарських підприємств у доставлянні зерна до портів. У зв'язку з цим господарства корпоративного сектору змушені інвестувати фінансові ресурси в придбання великовагових автомобілів, які використовуються для забезпечення транспортної логістики по доставці зерна до портових терміналів.

Більшість сільськогосподарських підприємств, особливо висококонцентрованих, в очікуванні збільшення площ сільськогосподарських угідь в обробітку після запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення поступово модернізують технічну базу, шляхом придбання

нових технічних засобів. Незважаючи на певні прояви кризових явищ в економіці країни, сільськогосподарські підприємства орієнтуються на придбання тракторів з потужністю двигунів 60-100 кВт та понад 100 кВт.

Оцінюючи динаміку придбання основних видів технічних засобів залежно від площі землекористування, необхідно констатувати, що суб'єкти підприємницької діяльності у сфері агробізнесу з площею землекористування понад 50 000 тис. га майже сформували технічну базу і нині проводять часткову модернізацію машинно-тракторного парку.

Позитивним слід вважати тренд, відповідно до якого три попередні роки основними покупцями сучасної техніки були великі агрохолдинги, а на сьогодні в нових тракторах зацікавлені навіть фермери із земельним банком 1-2 тис. га. Господарства із земельним банком 1,5-3 тис. га і до кризи виявляли активність у питаннях впровадження нових технологій для зниження собівартості продукції. На думку експертів, крім бажання забезпечити більш ефективне виробництво, поштовхом для фермерів купувати нову техніку стала економічна криза.

Вважаємо, що важливим чинником технічного переозброєння повинна стати реалізація державної програми «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва». Збереження наступного року дії програми «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» є вкрай важливим кроком у стимулюванні вітчизняного агромашинобудування та створення умов для активного оновлення машино-тракторних парків сільгосппідприємств.

На наше переконання, механізм програми здешевлення сільгосптехніки вітчизняного виробництва слід удосконалити, щоб підвищити його ефективність. Середній аграрний бізнес в Україні не виявляє зацікавленості до участі в програмі часткової компенсації вартості придбаної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва. Про це свідчать результати опитування аграріїв Черкаської області, в обробітку яких знаходиться від 500 до 5000 га землі. Таку ситуацію можна пояснити тим, що 2019 р. ціни на техніку зросли саме на той відсоток, який має відшкодувати сільгоспвиробникам держава, тобто на 20%. Крім того, перелік виробників техніки, які беруть участь у програмі, обмежений.

Висновки і перспективи.

Встановлено, що головними проблемами погіршення матеріально-технічного стану основних засобів у сільському господарстві є: невисока інвестиційна активність сільськогосподарських виробників; недостатні обсяги та прорахунки в адресності державної підтримки оновлення основних засобів сільського господарства для малих і середніх форм господарювання на селі; недосконалий агролізинг; не проведено індексації балансової вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств.

Малі та середні сільськогосподарські підприємства через низький рівень технічного потенціалу не можуть повною мірою забезпечити ефективну діяльність і потребують розвитку інфраструктури (обслуговуючих кооперативів, станцій прокату, машинно-технологічних станцій і т.д.).

Вважаємо, що в умовах дефіциту технічних засобів повинна набувати поширення й така організаційна форма використання техніки як механізовані загони, які забезпечують своєчасне виконання технологічних операцій у рослинницьких і тваринницьких галузях.

В умовах подальшого розвитку інвестиційної діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки постає необхідність здійснювати капітальні вкладення в придбання сільськогосподарських угідь. У зв'язку з цим першочерговими завданнями наукових досліджень є: розробка методичних підходів до визначення в якості активу земель сільськогосподарського призначення їх справедливої вартості, механізму контролю за здійсненням операцій з купівлі-продажу сільськогосподарських угідь та відображення їх у фінансовій звітності.

Список використаних джерел

1. Захарчук О. В. Технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. *Економіка АПК*. 2019. №2. С. 48-56.
2. Демчак І. М. Інженерно-технічне забезпечення АПК та важелі державного впливу на нього в Україні. *Продуктивність агропромислового виробництва*. 2017. №29. С. 3-17.
3. Єрмаков О. Ю. Ресурсно-технічне забезпечення ефективного господарювання у сільськогосподарському виробництві: стан та шляхи вирішення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №2. С. 22-26
4. Биба В.В. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України. *Економіка і регіон*. 2017. №5. С. 69-74.
5. Добіжа Н. В. Матеріально-технічне забезпечення інноваційно-орієнтованого аграрного сектору України. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2018. №3. С. 181-190.
6. Перебийніс В. І. Матеріально-технічне забезпечення агропродовольчого комплексу в контексті модернізації промисловості. *Вісник економічної науки України*. 2019. №1. С. 92-100.
7. Дивнич О. Д. Технічне забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції підприємств України. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 5. С. 95-99.
8. Захарчук О. В. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України та їх модернізація. *Економіка АПК*. 2016. №7. С. 72-79.

Статтю отримано: 01.11.2020 / Рецензування 12.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Nadiya Svnous

Postgraduate Student

Bila Tserkva National Agrarian University

Bila Tserkva, Ukraine

E-mail: Svnadia94@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3640-0519

INVESTMENTS AS A MEANS OF REPRODUCING OF THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract

Introduction. The processes of reproduction of MTB of agricultural producers are determined by a number of internal and external factors, among which are the following: opportunities for the formation of investment resources from external and internal sources of funding; effectiveness of state support; organization of production activities, which focuses on resource conservation; size and specialization of the enterprise; financial stability; efficiency of production activity; product competitiveness; investment activity; productivity of technical means, their physical and moral wear and tear; perception of innovations.

Methods. The methodological basis of the study is a dialectical method of cognition, a systematic approach to the study of economic phenomena. The tasks are solved using the following methods: abstract and logical (in formulating theoretical generalizations and conclusions); monographic (reflecting the processes of formation of the material and technical base of agricultural enterprises in the dynamics); statistical analysis (to assess the movement of the active part of non-current assets of farms in the corporate sector of the agricultural economy). The reliability of the obtained results, conclusions and proposals is confirmed by the calculations and a significant amount of empirical material presented in the work.

Results. It is established that the main problems of deterioration of material and technical condition of fixed assets in agriculture are: low investment activity of agricultural producers; insufficient volumes and miscalculations in the targeting of state support for the renewal of fixed assets of agriculture for small and medium-sized farms in rural areas; imperfect agricultural leasing; no indexation of the book value of fixed assets of agricultural enterprises.

Discussion. In the conditions of further development of investment activity of farms of the corporate sector of agrarian economy there is a necessity to make capital investments in acquisition of agricultural lands. In this connection the priority tasks of scientific research are: development of methodical approaches transactions for the purchase and sale of agricultural land and their reflection in the financial statements.

Keywords: investment, material and technical base, agricultural enterprise, technical means, state support.

References

1. Zakharchuk, O.V. (2019). Tekhnichne zabezpechennia silskohospodarskykh pidpriemstv v Ukraini [Technical support of agricultural enterprises in Ukraine]. *Ekonomika APK* [Economics of AIC], 2, 48-56 [in Ukr.].
2. Demchak, I.M. (2017). Inzhenerno-tekhniche zabezpechennia APK ta vazheli derzhavnoho vplyvu na noho v Ukraini [Engineering and technical support of agro-industrial complex and levers of state influence on it in Ukraine]. *Produktyvnist ahropromyslovoho vyrobnytstva* [Productivity of Agro-industrial Production], 29, 3-17 [in Ukr.].
3. Iermakov, O.Yu. (2013). Resursno-tekhniche zabezpechennia efektyvnoho hospodariuvannia u silskohospodarskomu vyrobnytstvi: stan ta shliakhy vyrishennia [Resource and technical support of efficient management in agricultural production: status and solutions]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and Experience], 2, 22-26 [in Ukr.].
4. Byba, V.V. (2017). Materialno-tekhniche zabezpechennia silsko-hospodarskykh pidpriemstv Ukrainy [Material and technical support of agricultural enterprises of Ukraine]. *Ekonomika i rehion* [Economy and Region], 5, 69-74 [in Ukr.].
5. Dobizha, N.V. (2018). Materialno-tekhniche zabezpechennia innovatsiino-orientovanoho ahramoho sektoru Ukrainy [Material and technical support of the innovation-oriented agricultural sector of Ukraine]. *Visnyk KhNAU. Seriya : Ekonomichni nauky* [Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences], 3, 181-190 [in Ukr.].
6. Perebyinis, V.I. (2019). Materialno-tekhniche zabezpechennia ahroprodovolchoho kompleksu v konteksti modernizatsii promyslovosti [Material and technical support of agro-industrial complex in the context of industrial modernization]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy* [Bulletin of Economic Science of Ukraine], 1, 92-100 [in Ukr.].
7. Dyvnych, O.D. (2016). Tekhnichne zabezpechennia vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii pidpriemstv Ukrainy [Technical support for the production of agricultural products of Ukrainian enterprises]. *Prychornomorski ekonomichni studii* [Black Sea Economic Studies], 5, 95-99 [in Ukr.].
8. Zakharchuk, O.V. (2016). Materialno-tekhniche zabezpechennia silskohospodarskykh pidpriemstv Ukrainy ta yikh modernizatsiia [Material and technical support of agricultural enterprises of Ukraine and their modernization]. *Ekonomika APK* [Economics of AIC], 7, 72-79 [in Ukr.].

Received: 11.01.2020 / Review 12.12.2020 / Accepted 12.20.2020

Шупик Сергій. Методичні підходи до стратегічного планування розвитку молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах. *Економічний дискурс*. 2020. Випуск 4. С. 155-162.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-16>

УДК 338.2:005.21:636.034:631.11
JEL Classification O2, L11,Q12

Шупик Сергій

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування і оподаткування
Білоцерківський національний аграрний університет
м. Біла Церква, Україна
E-mail: s.shupic@ukr.net
ORCID: 0000-0002-2603-7229

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація

Вступ. Актуальність дослідження питань стратегічного планування розвитку будь-якого суб'єкта господарювання зумовлена тим, що його діяльність супроводжується проявом кризових ситуацій, виходом із яких за умови сприятливих варіантів може бути якісно новий інтенсивний ріст або за несприятливих – банкрутство. У зв'язку із цим постає необхідність формування складових методичного забезпечення стратегічного планування, які б сприяли прийняттю раціональних управлінських рішень та діям менеджменту сільськогосподарських підприємств з виробництва молока на подолання загрози кризи та її найгіршого прояву банкрутства.

Методи. Методичний інструментарій дослідження включає системний та комплексний підходи до пізнання економічних явищ і процесів, а також їх взаємозв'язків. При проведенні дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Абстрактно-логічний та монографічний методи використовувалися в процесі узагальнення наукової літератури. Метод системного аналізу та теоретичного узагальнення дозволив визначити основні проблеми, пов'язані із організацією планування суб'єктами молочного скотарства та підходи до оцінювання результативності їх діяльності. При обґрунтуванні комплексної системи показників оцінювання результативності діяльності підприємств молочного скотарства та узагальненні висновків використано загальнонаукові методи пізнання, такі як діалектичний метод, аналіз та синтез, індукція та дедукція, системний комплексний підхід.

Результати. Систематизовано інструменти проведення стратегічного аналізу серед яких виділено наступні: SWOT-аналіз, «теорія стейкхолдерів», PEST-аналіз, модель п'ять конкурентних сил, ключові фактори досягнення успіху (КФУ). Виявлено, що для факторів зовнішнього та внутрішнього середовища характерною є складність і мінливість, які не розглядаються або частково висвітлюються при використанні існуючого інструментарію. Запропоновано, з метою об'єктивної оцінки факторів зовнішнього середовища функціонування сільськогосподарських підприємств з виробництва молока, використати комплекс методичних підходів на основі обґрунтованої експертної оцінки їх величини та вектору їхнього впливу.

Перспективи. Подальші наукові дослідження проблеми мають передбачати обґрунтування практичної адаптації запропонованих методів та системи натуральних і вартісних показників оцінювання результативності та інноваційної зорієнтованості розвитку сільськогосподарських підприємств молочного скотарства.

Ключові слова: стратегічне планування, молочне скотарство, підприємства з виробництва молока, натуральні та вартісні показники.

Вступ.

Суб'єкти господарювання у своєму розвитку завжди опиняються перед кризовими ситуаціями, виходом із яких може бути, за умови сприятливого варіанту, якісно новий інтенсивний ріст або за несприятливого – банкрутство. Зазначимо, що кризові точки часто називають біфуркаційними, переломними, або точками неповернення, термін «точка біфуркації» означає зміну традиційного режиму роботи системи. Цей термін походить із нерівноважної термодинаміки і стосується критичного стану системи, при якому вона стає нестійкою щодо флуктуацій та виникає невизначеність: чи стане стан системи хаотичним, або вона перейде на новий, більш диференційований та високий рівень впорядкованості.

Очевидно, що лише спільне покращення кількісних показників (ріст підприємства) разом із якісними (розвиток підприємства) сприятиме підвищенню конкурентоспроможності організації та досягненню стійкого положення на цільових ринках. На практиці стійкий процес розвитку означає чергування життєвих циклів підприємства без останньої його стадії «занепаду, або банкрутства». Відомо, що життєвий цикл підприємства – це сукупність стадій розвитку, які проходить підприємство за період свого функціонування. Усі системи, у т.ч. й сільськогосподарські підприємства у своєму розвитку проходять декілька стадій: народження, розвиток, зрілість, старість (занепад, або банкрутство).

В аспекті управління сільськогосподарським підприємством ключовим моментом є визначення та подолання цієї «точки неповернення». Зміни розмірів системи, як правило, зумовлюють за собою зміни в характеристиках її форми та структури. Отже, проявляється закон переходу «кількості» у «якість». Існують точки біфуркації, коли підприємство або виходить на новий рівень розвитку із новою стратегією чи структурою, або в кінцевому підсумку не може вистояти в конкурентному середовищі (банкрутство, ліквідація, поглинання). Очевидно, що дії менеджменту сільськогосподарських підприємств повинні бути спрямованими на подолання загрози кризи та її найгіршого прояву банкрутства, що вимагає розробки системи показників визначення цих точок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженням проблем, які відображені в статті, займається широке коло науковців. Значний внесок у становлення й розвиток стратегічного планування зробили: Р. Акофф, І. Ансофф, Г. Гамел, К. Гофер, П. Друкер, К. Ендрюс, Дж. Куїнн, Г. Мінцберг, К. Омає, М. Портер, К. Прахалад, А. Стрікланд, А. Томпсон, Б. Хенддерсон, Е. Чендлер та інші.

Фундаментальні та прикладні теоретичні проблеми стратегічного планування розглядаються в працях українських науковців: В. А. Білошапки, А. Е. Воронкової, В. Г. Герасимчука, Л. Х. Доленка, В. Д. Немцова, А. П. Наливайка, В. С. Пономаренка, З. Є. Шершньової та інших, а також в працях вчених країн СНД: О. С. Виханського, І. В. Туліна, Е. А. Уткіна, Р. А. Фатхутдінова та багатьох інших.

Дослідженнями стратегічного планування в сільському господарстві, зокрема питаннями ринкової стратегії, займалися такі науковці, як: О. П. Градова, Д. Епштейн, В. Я. Месель-Веселяк, В. М. Нелеп, О. М. Онищенко, Б. Й. Пасхавер, П. Т. Саблук, В. О. Точилін, О. М. Шпичак, В. В. Юрчишин та інші. Аграрним перетворенням в контексті стратегічного розвитку сільського господарства значної уваги приділено у власних наукових працях В. Г. Андрійчуком, С. І. Дем'яненко, Д. Ф. Крисановим, В. М. Трегобчуком, М. Й. Хорунжим.

Проте проблема розроблення та впровадження системи стратегічного планування в молочному скотарстві господарств корпоративного сектору аграрної економіки вимагає глибшого і комплексного дослідження питань стратегічного аналізу на рівні галузі та підприємства, обґрунтування окремих груп ринкових стратегій, насамперед, вибору виду базової ринкової стратегії, розроблення продуктово-ринкової та ресурсно-ринкової стратегій.

Мета.

Метою статті є розробка теоретичних засад стратегічного планування розвитку сільськогосподарських підприємств – виробників продукції молочного скотарства.

Методологія дослідження.

Методичний інструментарій дослідження включає системний та комплексний підходи до пізнання економічних явищ і процесів, а також їх взаємозв'язків. При проведенні дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Так, абстрактно-логічний та монографічний методи використовувалися в процесі узагальнення наукової літератури щодо стратегічного планування розвитку суб'єктів господарювання та формування завдань дослідження. Метод системного аналізу та теоретичного узагальнення дозволив визначити основні проблеми, пов'язані із організацією планування суб'єктами молочного скотарства та підходи до оцінювання результативності їх діяльності.

При обґрунтуванні комплексної системи показників оцінювання результативності діяльності підприємств молочного скотарства та узагальненні висновків використано загальнонаукові методи пізнання, такі як: діалектичний метод, аналіз та синтез, індукція та дедукція, системний комплексний підхід.

Результати.

Сучасні підходи до організації виробництва молока в умовах глобалізації передбачають не лише віддачу від інвестиційних вкладень, а й передбачають створення умов для ефективного функціонування в основному за рахунок інноваційних технологій та розробок. Вважаємо, що розвиток молочного скотарства як галузі сільського господарства у нинішніх умовах можна віднести до четвертого технологічного укладу, який передбачає повну механізацію виробничих процесів. Однак, поєднання можливостей їх автоматизації та комп'ютеризації при збереженні певної частки ручної праці (масаж вимені, прикріплення доїльного обладнання та ін.) в рамках універсальної класифікації фактично посідає проміжне положення між інтенсивно-технократичним та біотехнологічним технологічними укладами. Як зазначають науковці, сільське господарство унаслідок своєї специфіки розвивалося за власною траєкторією упродовж усієї історії людства, поєднуючи різні технологічні уклади: інтенсивно-технократичний, природно-інноваційний та натуральний, кожний із яких є характерним для конкретної категорії господарств [1]. Такий поділ багато в чому викликаний різними масштабами відтворення, а також можливостями залучення капіталу й трудових ресурсів.

В контексті економіки «умови розвитку» можна визначити як сукупність обставин, які формують силу впливу (стимулюючу та стримуючу) на економічну поведінку сільськогосподарських товаровиробників, що мають риси раціонального та ірраціонального характеру, а також мають можливість змінити стійкість та ефективність їх функціонування. Як наголошував Й. Шумпетер доцільно розмежовувати такі економічні поняття, як «економічний ріст» та «економічний розвиток», які не є тотожними [2]. Під економічним ростом він розумів процес кількісного наповнення товарною масою економічного простору за рахунок мотиваційного, стимулювального впливу важелів економічного механізму, а також стримуючих заходів декомпенсації сукупності попиту та пропозиції. При цьому він визначав його основою розвитку, відмінність якого в якісній природі.

Аналогію можна провести й щодо молочного скотарства – збільшивши поголів'я корів без покращення племінних характеристик тварин, забезпечити ріст продуктивності праці неможливо. Можна виділити наступні види умов економічного росту та розвитку: загальноекономічні умови – мають універсальний характер для всіх сфер економіки, формуються у рамках прийнятого типу економічної системи (наприклад, паритетність обміну в галузях та народному господарстві, міжгалузева збалансованість та пропорційність та інші); специфічні умови – представляють собою умови функціонування конкретного сектора економіки; галузеві умови – це сукупність умов, які

створюють можливості в окремих підгалузях [3].

У зв'язку із цим існує необхідність розмежування умов, додержання яких необхідно для досягнення планових показників економічного зростання у галузі молочного скотарства та суб'єктів господарювання. Оскільки, умови знаходять своє вираження у дії факторів, що мають властивості, які визначаються природою висхідних сил, їх поєднання та сумарний вплив зумовлює набір правил економічної поведінки господарюючих суб'єктів з метою або максимізації власного доходу та нарощення потенціалу, або скорочення затрат і зниження ризиків діяльності, що в кінцевому підсумку створює передумови для ефективного розвитку підприємства.

Розглядаючи сучасний стан і тенденції розвитку молочного скотарства В. Радько виявив та систематизував фактори, які впливають на стійкість функціонування сільськогосподарських підприємств з виробництва молока [8], а також фактори середовища їхнього функціонування. Однак, надзвичайно швидко змінюються умови функціонування сільськогосподарських підприємств, додаються чинники, природа впливу яких має стихійний непередбачуваний характер (пандемія коронавірусу, глибокий спад економік практично усіх країн, посилення кліматичних змін та ін.) доцільно визначити фактори, що відносяться до зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування сільськогосподарських підприємств молочного скотарства із урахуванням сили та вектору їх впливу на досліджувану галузь.

Необхідність адекватної оцінки середовища функціонування підприємств молочного скотарства вимагає узагальнення методичних підходів, запропонованих у рамках як загальної методології стратегічного управління, так і з урахуванням сільськогосподарського виробництва в цілому. Стратегічний аналіз зорієнтований на ідентифікацію перспектив розвитку бізнесу, тобто, на розуміння зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на його функціонування.

Відомо, що при проведенні стратегічного аналізу можна використовувати достатньо велику кількість різних інструментів. Так, найбільш поширеним серед них є SWOT-аналіз – це інструмент класичного стратегічного аналізу, що базується на основі аналізу чотирьох областей: сильні та слабкі сторони (продукту/підприємства), можливості та загрози (зовнішнього середовища) [4].

Зазначимо, що SWOT-аналіз характеризується цілим рядом особливостей. По-перше, SWOT-аналіз розглядає внутрішні сильні та слабкі сторони конкретного бізнесу, а потім аналізує можливості та загрози, що існують у зовнішньому середовищі ведення даного бізнесу. Після завершення SWOT-аналізу підприємство повинно вирішити, як перетворити слабкі сторони у сильні та загрози – в можливості.

В цілому SWOT-аналіз досить успішно використовується фахівцями, в тому числі й з метою конкретизації структури бізнес-стратегії; водночас, стандартні форми SWOT-аналізу не дозволяють оцінити потенційну ефективність, ідентифікованих на завершальних етапах використання цього інструменту, рекомендованих менеджменту видів активності та, відповідно, сформулювати рекомендації щодо розподілу ресурсів між обраними функціональними стратегіями.

Ще однією теорією, на якій може базуватися зміст бізнес-стратегії, є «Теорія стейкхолдерів» Р. Фрімена [5], що передбачає планування будь-якої діяльності з врахуванням досягнення позитивних результатів з точки зору заінтересованих сторін, а не тільки власників або акціонерів. Ця теорія рекомендує певну послідовність дій менеджменту підприємства, а саме: визначення заінтересованих груп у розвитку даної організації; визначення рівня важливості кожної групи заінтересованих сторін; визначення ефективності реалізації очікувань кожної групи; коригування пріоритетів запланованої діяльності із урахуванням інтересів заінтересованих сторін [6].

Зазначимо, що теорія стейкхолдерів орієнтує менеджмент на проведення аналізу найбільш впливових заінтересованих груп та очікувань кожної групи. Водночас використання цієї теорії дозволяє лише інвентаризувати інтереси зазначених груп, що можна розглядати лише в якості одного із підготовчих етапів розробки бізнес-стратегії.

З метою оцінки впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства та на зміст розробленої стратегії може бути використаним PEST-аналіз, у рамках проведення якого

розглядаються політичні, економічні, соціально-культурні та технологічні аспекти, які аналізуються при розробці стратегії [7]. PEST-аналіз може бути використаним при розробці стратегії як інструмент для розуміння специфіки рушійних сил довгострокових змін. Доведено, що чотири складові цього інструмента дозволяють визначити, чому та як ці зміни впливають на досліджувану галузь, та які довгострокові тенденції лежать в основі цих змін. Розглянуті складові включають в себе такі явища, як: глобалізація, конвергенція споживчих уподобань, швидкі технологічні зміни та ін. PEST-аналіз дозволяє дослідити диференціацію конкурентів у рамках цих аспектів.

Очевидно, що одержані результати дозволяють підприємству зрозуміти як зміни можуть вплинути на його конкурентну позицію на ринку, унаслідок створення та посилення конкурентних переваг. Вплив змін може варіювати залежно від наявності компетенцій, навиків та особливостей ринкової позиції підприємства, що можна розглядати лише в якості одного із підготовчих етапів розробки стратегії. Вважаємо, що PEST-аналіз, як і теорію стейкхолдерів, можна розглядати у якості одного із підготовчих етапів процесу розробки стратегії розвитку підприємства.

Модель п'ять конкурентних сил (модель Портера) представляє собою інструмент аналізу, який передбачає оцінку важливості п'яти компонентів (сил) для визначення перспективної прибутковості галузі та формування конкурентної стратегії підприємства. Ця модель дозволяє класифікувати та аналізувати найбільш важливі сили, які впливають на інтенсивність конкуренції в галузі та рівень рентабельності діяльності підприємства у цій галузі [8]. Ці сили визначають галузеву структуру та рівень конкуренції в конкретній галузі. Даний інструмент є доцільним при розробці стратегії розвитку підприємства, оскільки показує наскільки сильною є кожна із п'яти ключових сил в конкретні галузі, до яких відносять: загроза появи в галузі нових учасників ділової активності (конкурентів), ринкова сила постачальників, ринкова сила покупців, загроза появи товарів-субститутів,

При розробці стратегії розвитку будь-якого підприємства важливо вивчити ключові фактори досягнення успіху (КФУ) в галузі/на ринку. Поняття про КФУ було обґрунтовано у працях Джона Ф. Роккарта Школи управління MIT Sloan в 1979 році; воно розглядалося як спосіб допомоги вищому менеджменту визначити свої потреби в інформації з метою підвищення ефективності управління їх організаціями [9].

Значимо, що Роккерт, використовуючи поняття «критичні фактори успіху», представлено Д. Рональдом Даніелем в 1961 р., міркував над проблемою неадекватної управлінської інформації для постановки цілей, формування стратегій, прийняття рішень та оцінювання одержаних результатів. На його думку, організаційне планування повинно бути сконцентрованим на «факторах успіху», він передбачав, що у кожній галузі існує три-шість факторів, які є важливими для досягнення успіху на підприємстві [10]. Отже, Роккерт не використав ключові фактори успіху для стратегічного планування, він наголошував, що концепція факторів успіху сама по собі є корисною для практичного використання, оскільки використання концепції ключових (критичних) факторів успіху дозволяє накопичувати збір інформації про споживачів та відповідно на основі неї приймати відповідні управлінські рішення.

Значимо, що КФУ у конкретній галузі можуть залишатися постійними упродовж тривалого часу хоча б у рамках одного циклу стратегічного планування. На думку науковців КФУ змінюються по мірі зміни стану середовища ведення бізнесу, що зумовлює позицію підприємства на цільовому сегменті унаслідок виникнення нових проблем або можливостей [11]. У зв'язку із цим слушною є думка про те, що стратегічне управління зорієнтовано на формування довгострокових конкурентних переваг, при розробці яких менеджери повинні представляти собі структуру КФУ в галузі на цільовому ринку.

При орієнтації на КФУ (на цільовому ринку) конкурентні переваги можуть дозволити підприємству зайняти вигідні конкурентні позиції. При цьому інструментом формування конкурентних переваг є стратегія, яка включає в себе у якості складових функціональні стратегії. Вважаємо, що ідентифікація специфіки існуючих в галузі КФУ дозволяє підприємству

диференціювати свої пропозиції від пропозицій конкурентів.

Важливим етапом розвитку вчення про значимість КФУ є теорія Прахалада та Хамела [12], яка ув'язує спрямовані на реалізацію КФУ стратегії із використанням ключових компетенцій, що дозволяє сформувати підхід до створення ефективних стратегій. Аналіз зовнішнього середовища ведення бізнесу, безумовно, дозволить менеджменту підприємства мати більш глибоке розуміння структури галузі та особливостей конкурентної ситуації. Водночас, цілі зовнішнього аналізу повинні включати у себе виявлення специфічних для галузі КФУ, що дозволяє розробити дієві стратегії, зорієнтовані на побудову конкурентних переваг. Так, конкурентні фактори – це ті, реалізація яких впливає на спроможність функціонуючого суб'єкта господарювання у галузі досягати комерційного успіху [18].

Вивчення галузевої конкуренції та основних рушійних сил галузі має вирішальне значення для якісних результатів зовнішнього аналізу, оскільки ці підходи допомагають у визначенні КФУ аналітиками. Зазначимо, що ідентифікація та ранжування КФУ дозволяє сформувати у рамках обраної стратегії розвитку оптимальний склад функціональних стратегій. При цьому до потенційних переваг даного підходу можна віднести специфіку КФУ, аналіз яких дозволяє як визначити групи учасників – «носіїв» найбільш значимих КФУ, так й ідентифікувати потенційний зміст функціональних стратегій, які будуть зорієнтовані на ці КФУ при розробці стратегії.

Отже, використання підходів М. Портера, а також Р. Майлзаї, К. Сноу дозволяє обрати тип стратегії, яку підприємство буде реалізовувати на конкретному ринку. Ці підходи не дозволяють визначити профіль та зміст функціональних стратегій, які будуть включеними до стратегії розвитку, що розробляються, у якості складових, і не допомагають обґрунтувати підхід до розподілу ресурсів за виділеними напрямками. Використання інших підходів та інструментів (SWOT-аналіз, теорія стейкхолдерів Р. Фрімена, PEST-аналіз) сприяє виділенню потенційно найбільш важливих профілів функціональних стратегій та визначенню їх можливого змісту, але не дозволяє розробити обґрунтований підхід до розподілу ресурсів між функціональними стратегіями.

Так, концепція «5 конкурентних сил М. Портера» не дозволяє визначити профіль та зміст функціональних стратегій, а також не сприяє раціональному розподілу ресурсів між функціональними стратегіями. Однак, доцільність використання цієї концепції полягає, насамперед, ідентифікації найбільш важливих конкурентних сил в галузі, які повинні враховуватися менеджментом при розробці стратегії розвитку підприємства.

Використання концепції «Ідентифікація та ранжування КФУ» дозволяє вирішити багато питань, пов'язаних із вибором типу стратегії розвитку, а також сприяє визначенню потенційно важливих профілів функціональних стратегій, а також їх змісту. Зазначимо, що цю концепцію доцільно використовувати після здійснення вибору стратегії за М. Портером. Окрім цього, ця концепція дозволяє розподілити пріоритети використання ресурсів між функціональними стратегіями, але не надає конкретного механізму для обґрунтування вирішення цього питання. Вважаємо, що подальший розвиток концепції КФУ може надати менеджменту підприємства можливість проведення обґрунтованого використання ресурсів при розробці стратегії розвитку.

Висновки і перспективи.

Отже, проведений аналіз методик оцінювання середовища функціонування організації виявив їхні переваги та недоліки, що дозволило сформувати і доповнити систему обґрунтованих його особливостей. Вважаємо, що доцільно виокремити таку властивість факторів зовнішнього та внутрішнього середовища як складність, її не виділяє жодний із розглянутих підходів, а також властивість мінливості, яка частково розглядається в динамічному аналізі при використанні існуючого інструментарію. Однак цьому повинен передувати економічний аналіз динаміки впливу всіх факторів, які формують однорідні (за вектором впливу) групи, що дозволить обґрунтувати адекватну стратегію досягнення бажаного стану галузі або організації в умовах динамічно мінливого зовнішнього середовища та розглядати найбільш ефективні шляхи розвитку, в тому числі і в

часовому контексті.

З метою об'єктивної оцінки факторів зовнішнього середовища функціонування сільськогосподарських підприємств з виробництва молока доцільно використати комплекс методичних підходів на основі обґрунтованої експертної оцінки величини та вектору їхнього впливу.

Очевидно, що запровадження принципів та норм стратегічного управління у практичну діяльність господарюючих суб'єктів вимагає розробки пропозицій щодо їх практичного використання та системи показників оцінки їх ефективності. Так, ефективність в достатньо широкому змісті слід розуміти як синтез існуючого результату діяльності та тієї вигоди (потенціалу), яку він в собі не несе. За своєю сутністю ефективність суб'єкта господарювання передбачає співставлення чистого результату діяльності із загальними затратами ресурсів. Якщо розглядати ефективність діяльності підприємства, то вона передбачає проведення комплексної оцінки ефективності бізнесу та оцінки його вартості.

Список використаних джерел

1. Рилач Н. М. Значення теорії технологічних укладів. *Міжнародні відносини (Сер. «Економічні науки»)*. 2016. №7. С. 12-19.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития / под ред. В.С. Автономова. Москва: Директмедиа Паблишинг, 2008. 433 с.
3. Varchenko O. M., Radko V. I., Rudych O. O., Svynous I. V., Tkachenko K. V. Risks of dairy farming in Ukraine and ways of their minimization and neutralization. *Agricultural Science and Practice*. 2019. Vol. 6. №1. P. 41-59.
4. Dyson R.G. Strategic development and SWOT analysis at the University of Warwick. *European Journal of Operational Research*. 2004. №152. P. 631-640.
5. Freeman R. E. The Politics of Stakeholder Theory. *Some Future Directions*. 1994. №4 (4). P. 409-422.
6. Roberts N. C., King P. J. Stakeholder audit goes public. *Organizational Dynamics*. 1989. №17 (3). P. 63-79.
7. Johnson G. Exploring corporate strategy – textand cases. Cambridge, PrenticeHall International. 1993. 630 p.
8. Porter M. E. The five competitive forces that shape strategy. *Harvard Business Review*. 2008. Vol. 86. №1. P. 78-93.
9. Rockart J. F. Chief Executives Define Their Own Data Needs. *Harvard Business Review*. 1979. (March-April). P. 81-92.
10. Daniel D. R. Management in formationcrisis. *Harvard Business Review*. 1961. №39. P. 111-116.
11. Bullen C. V. A Primeron Critical Success Factors. Center for Information Systems Research. Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology. 1981. 450 p.
12. Prahalad C. K., Hamel G. Strategy as a field of study: why search for a new paradigm? *Strategic Management Journal*. 1994. Vol. 15. Issue S2. P. 5-16.
13. Hofer C. W., Paul Dan Schendel St. Strategy Formulation: Analytical Concepts. MN: West Publishing Co. New York. 1978. 560 p.

Статтю отримано: 22.09.2020 / Рецензування 04.12.2020 / Прийнято до друку: 20.12.2020

Serhiy Shupyk

Postgraduate Student

Department of Finance, Banking and Insurance and Taxation

Bila Tserkva National Agrarian University

Bila Tserkva, Ukraine

E-mail: s.shupic@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2603-7229

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO STRATEGIC PLANNING FOR THE
DEVELOPMENT OF DAIRY CATTLE BREEDING AT AGRICULTURAL ENTERPRISES**

Abstract

Introduction. The relevance of the study of strategic development planning of any business entity is due to the fact that its activities are accompanied by the manifestation of crisis situations, the way out of which, provided favourable options may be a qualitatively new intensive growth or unfavourable – bankruptcy. In this regard, there is a need to form components of methodological support for strategic planning, which would facilitate the adoption of rational management decisions and actions of the management of agricultural enterprises for milk production to overcome the threat of crisis and its worst manifestation of bankruptcy.

Methods. The methodological tools of the study include systematic and comprehensive approaches to knowledge of economic phenomena and processes, as well as their relationships. General scientific and special methods of scientific cognition are used in the conducting research. Abstract and logical, monographic methods are used in the process of generalization of scientific literature. The method of systematic analysis and theoretical generalization allowed to identify the main problems associated with the organization of planning by dairy farmers and approaches to evaluating the effectiveness of their activities. In substantiating a comprehensive system of indicators for evaluating the effectiveness of dairy enterprises and generalizing the conclusions used general scientific methods of cognition, such as the dialectical method, analysis and synthesis, induction and deduction, a comprehensive system approach..

Results. The tools of strategic analysis are systematized, among which the following are distinguished: SWOT-analysis, “stakeholder theory”, PEST-analysis, model of five competitive forces, key success factors (KSF). It was found that the factors of the external and internal environment are characterized by complexity and variability, which are not considered or partially covered when using existing tools.

It is proposed, to use a set of methodological approaches based on a substantiated expert assessment of their size and vector of their impact in order to objectively assess the factors of the external environment of the functioning of agricultural enterprises for milk production.

Discussion. Further research of the problem should provide substantiation for the practical adaptation of the proposed methods and system of natural and cost indicators for evaluating the effectiveness and innovative orientation of the development of agricultural enterprises of dairy cattle breeding.

Keywords: strategic planning, dairy cattle breeding, milk production enterprises, natural and cost indicators.

References

1. Rylach, N.M. (2016). Znachennia teorii tekhnolohichnykh ukladiv [The value of the theory of technological systems]. *Mizhnarodni vidnosyny (Serii «Ekonomiczni nauky»)* [International Relations (Series «Economic Sciences»)], 7, 12–19. [in Ukr.].
2. Shumpeter, Y. (2008). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya* [Economic development theory]. V.S. Avtonomov (Ed.). Moscow: Directmedia Publishing.
3. Varchenko, O.M., Radko, V.I., Rudych, O.O., Svytnous, I.V., & Tkachenko, K.V. (2019). Risks of dairy farming in Ukraine and ways of their minimization and neutralization. *Agricultural Science and Practice*, 6, 1, 41–59.
4. Dyson, R.G. (2004). Strategic development and SWOT analysis at the University of Warwick. *European Journal of Operational Research*, 152, 631–640.
5. Freeman, R.E. (1994). The Politics of Stakeholder Theory. *Some Future Directions*, 4 (4), 409–422.
6. Roberts, N.C., & King, P.J. (1989). Stakeholder audit goes public. *Organizational Dynamics*, 17 (3), 63–79.
7. Johnson, G. (1993). *Exploring corporate strategy – textand cases*. Cambridge, PrenticeHall International.
8. Porter, M.E. (2008). The five competitive forces that shape strategy. *Harvard Business Review*, 86, 1, 78–93.
9. Rockart, J.F. (1979). Chief Executives Define Their Own Data Needs. *Harvard Business Review*, (March-April), 81–92.
10. Daniel, D.R. (1961). Management in formationcrisis. *Harvard Business Review*, 39, 111–116.
11. Bullen, C.V. (1981). *A Primer on Critical Success Factors*. Center for Information Systems Research. Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology.
12. Prahalad, C.K., & Hamel, G. (1994). Strategy as a field of study: why search for a new paradigm? *Strategic Management Journal*, 15, S2, 5–16.
13. Hofer, C.W., & Paul Dan Schendel St. (1978). *Strategy Formulation: Analytical Concepts*. MN: West Publishing Co. New York.

Received: 09.22.2020 / Review 12.04.2020 / Accepted 12.20.2020

Відомості про авторів

Бруханський Руслан, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** r.brukhanskyi@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-9360-1109

Варченко Ольга, аспірантка кафедри обліку і оподаткування, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна, **E-mail:** 1207olia@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-3543-6926

Вербіцька Інеса, к. е. н., доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу, Західноукраїнського національного університету, м. Чортків, Україна, **E-mail:** verbinessa@ukr.net, **ORCID:** 0000-0003-4632-859X

Гоголь Інна, к. е. н., асистент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський, Україна, **E-mail:** gogol-inna@meta.ua, **ORCID:** 0000-0002-2254-9200

Градівий Василь, аспірант кафедри агрономії, екології та агроінженерії, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** gradovyivs@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-3163-7779

Дерлиця Андрій, к. е. н., викладач кафедри фінансів та економіки, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, м. Кам'янець-Подільський, Україна, **E-mail:** derlytsya@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-5123-1584

Жаворонок Артур, к. е. н., доцент, заступник декана з навчально-методичної роботи факультету фінансів, підприємництва та обліку, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна, **E-mail:** artur.zhavoronok@ukr.net, **ORCID:** 0000-0001-9274-8240

Козяр Наталя, аспірант, Вінницький національний аграрний університет, Вінниця, Україна, **E-mail:** natalka07051992@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-2150-4035

Марич Аліна, викладач II категорії циклової комісії економічних дисциплін, Коледж Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна, **E-mail:** marych.alina@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-2401-1305

Марченко Тетяна, к. е. н., асистент кафедри міжнародної економіки, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці, Україна, **E-mail:** t.marchenko@chnu.edu.ua, **ORCID:** 0000-0002-2355-6664

Наливайко Тарас, здобувач ступеню «доктор філософії», Харківський національний університет будівництва та архітектури, м. Харків, Україна, **E-mail:** miroslava.valya@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-2149-7370

Охота Віталій, к. е. н., доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** v.okhota@wunu.edu.ua, **ORCID:** 0000-0003-4377-5482

Півторак Анна, аспірант кафедри економіки підприємства і менеджменту, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, Україна, **E-mail:** mark-chair@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-7271-5166

Пришляк Катерина, аспірант, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** katyapryshliak@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-0351-3528

Пуцентайло Петро, д. е. н., професор, професор кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** p.putsenteilo@wunu.edu.ua, **ORCID:** 0000-0003-0168-9316

Савків Уляна, к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, Україна, **E-mail:** usavkiv@meta.ua, **ORCID:** 0000-0002-1101-4702

Svydruk Irena, Doctor of Economics, Associate Professor, Professor, Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine, **E-mail:** irena_svidruk@ukr.net, **ORCID:** 0000-0002-3099-6449

Свиноус Надія, аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна, **E-mail:** Svnadia94@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-3640-0519

Сидор Галина, к. е. н., доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу, Західноукраїнського національного університету, м. Чортків, Україна, **E-mail:** sidor.gal@ukr.net, **ORCID:** 0000-0001-9578-0588

Уніят Людмила, д.е.н., доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** luda@uniyat.in.ua, **ORCID:** 0000-0001-8792-0245

Чорна Неля, д.е.н., професор, професор кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** n.chorna@wunu.edu.ua, **ORCID:** 0000-0001-9719-6043

Шупик Сергій, аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування і оподаткування, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна, **E-mail:** s.shupic@ukr.net, **ORCID:** 0000-0002-2603-7229

Information about the authors

Ruslan Brukhanskyi, Doctor of Economics, Professor, Head of Department, Department of accounting, economical and legal maintenance of agroindustrial business, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** r.brukhanskyi@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-9360-1109

Olha Varchenko, Postgraduate Student, Department of Accounting and Taxation, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine, **E-mail:** 1207olia@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-3543-6926

Inesa Verbitska, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Fundamental and Specialized Disciplines, Chortkiv education and research Institute of Entrepreneurship and Business, West Ukrainian National University, Chortkiv, Ukraine, **E-mail:** verbinessa@ukr.net, **ORCID:** 0000-0003-4632-859X

Inna Gogol, Ph.D. (in Economics), Assistant, Department of Marketing, Public Administration and Administration, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Kamyanyets-Podilskyi, Ukraine, **E-mail:** gogol-inna@meta.ua, **ORCID:** 0000-0002-2254-9200

Vasyl Hradovyi, Postgraduate Student, Department of Agronomy, Ecology and Agrarian Engineering, Western Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** gradovyivs@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-3163-7779

Andrii Derlytsya, Ph.D. (in Economics), Lecturer, Department of Finance and Economics, Podilsk Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College, Kamyanyets-Podilskyi, Ukraine, **E-mail:** derlytsya@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-5123-1584

Artur Zhavoronok, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, First Vice-Dean, Faculty of Finance, Business and Accounting, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine, **E-mail:** artur.zhavoronok@ukr.net, **ORCID:** 0000-0001-9274-8240

Natalya Kozyar, Postgraduate Student, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, Ukraine, **E-mail:** natalka07051992@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-2150-4035

Alina Marych, Teacher in the 2nd category, Cyclic Commission of Economic Disciplines, College of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine, **E-mail:** marych.alina@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-2401-1305

Tetiana Marchenko, Ph.D. (in Economics), Assistant Professor, Department of International Economics, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine, **E-mail:** t.marchenko@chnu.edu.ua, **ORCID:** 0000-0002-2355-6664

Taras Nalyvaiko, Doctoral Student, Department of Economics, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Kharkiv, Ukraine, **E-mail:** miroslava.valya@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-2149-7370

Vitalii Okhota, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of International Tourism and Hotel Business, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** v.okhota@wunu.edu.ua, **ORCID:** 0000-0003-4377-5482

Anna Pivtorak, Postgraduate Student, Department of Enterprise Economics and Management, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** mark-chair@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-7271-5166

Kateryna Pryshliak, Postgraduate Student, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** katyapryshliak@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-0351-3528

Petro Putsenteilo, Dr. Sc. (in Economics), Professor, Department of Accounting, Economical and Legal Maintenance of Agroindustrial Business, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** p.putsenteilo@wunu.edu.ua, **ORCID:** 0000-0003-0168-9316

Uliana Savkiv, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Accounting and Auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine, **E-mail:** usavkiv@meta.ua, **ORCID:** 0000-0002-1101-4702

Irena Svydruk, Doctor of Economics, Associate Professor, Professor, Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine, **E-mail:** irena_svidruk@ukr.net, **ORCID:** 0000-0002-3099-6449

Nadiya Svnous, Postgraduate Student, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine, **E-mail:** Svnadia94@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-3640-0519

Halyna Sydor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Fundamental and Specialized Disciplines, Chortkiv education and research Institute of Entrepreneurship and Business, West Ukrainian National University, Chortkiv, Ukraine, **E-mail:** sidor.gal@ukr.net, **ORCID:** 0000-0001-9578-0588

Liudmyla Uniiat, Dr. Sc. (in Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Fundamental and Special Disciplines, Novovolynsk Education and Research Institute of Economics and Management, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** luda@uniyat.in.ua, **ORCID:** 0000-0001-8792-0245

Nelia Chorna, Dr. Sc. (in Economics), Professor, Professor, Department of Accounting, Economical and Legal Maintenance of Agroindustrial Business, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** n.chorna@wunu.edu.ua, **ORCID:** 0000-0001-9719-6043

Serhiy Shupyk, Postgraduate Student, Department of Finance, Banking and Insurance and Taxation, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine, **E-mail:** s.shupic@ukr.net, **ORCID:** 0000-0002-2603-7229

Науково-практичне видання

Scientific-practical edition

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

THE ECONOMIC DISCOURSE

Міжнародний науковий журнал

International scientific journal

Випуск 4. 2020

Issue 4. 2020

Підписано до друку 30.12.2020 р.
Формат 70x100 1/16. Гарнітура Arial.
Папір офсетний. Друк офсетний. Зам. 12/2020.
Умовн. друк. арк. 13,12. Тираж 100.

Віддруковано з готових діапозитивів
в ФОП Осадца Ю.В.
46027, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12/2
тел. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

Signed for printing 12.30.2020
Format 70x100 1/16. Type Arial.
Offset paper. Printing offset. Order. 12/2020.
Cond. print. sheets. 13,12. Copies 100.

Printed:
PE Osadtsa Yu.V., Lvivska St., 12/2,
Ternopil, Ukraine, 46027,
tel. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23